

2021

HEFTET RINGERIKE

RINGE

Agnes Vibe - 30

Heftet Ringerike 2021

Redaksjonelle adresser:

Ragnvald Lien

Redaktør

E-post: ragnvald.lien@gmail.com

Tlf: 905 68 694

Kristoffer J. Kristiansen

Redaksjonssekretær

E-post: krisjokri19@gmail.com

Tlf: 915 82 052

Anne Sofie Hval

Forretningsfører

E-post: anneshval@online.no

Tlf: 911 93 519

Frøydis Marie Ruud

E-post: f.m.ruud@gmail.com

Tlf: 915 80 677

Hanne Sommerstad

E-post: sommerstadhanne@gmail.com

Tlf.: 918 95 571

Marit Stubbraaten

E-post: audmarit.stubbraaten@hotmail.com

Tlf: 472 65 609

Redaksjonens postadresse:

Ragnvald Lien

Almemoen 39

3516 Hønefoss

Epost: heftetringerike@gmail.com

Nettadresse: www.heftet-ringerike.com

Facebook: facebook.com/heftetringerike

Rettelse 2020-utgaven: Bildet på side 13 viser Johanne Bergsund rundt 1930, men ikke hennes brødre Bjarne og Roald. Guttene på bildet er muligens to gjester på Borger pensjonat.

Forsidebildet:

Kaptein Tore Abelgård (1935–2019) i en Starfighter.

Foto: Fotoavdelingen ved Bodø flystasjon

Heftet Ringerike 2021

Hefte nr. 93

Utgitt av
Foreningen Heftet Ringerike

Redaktør: Ragnvald Lien

ISSN 0801-4353

Grafisk utforming og produksjon: Idéverkstedet AS
Opplag: 3 000 eksemplarer

Det faglige innholdet i innsendte artikler og bilder er forfatterens ansvar. Redaksjonen forbeholder seg retten til å forkorte artikler i samarbeid med forfatterne og til å forkaste innlegg. Kopiering eller publisering kan kun skje etter avtale med heftets redaksjon. Publiseringsvilkårene innebærer at Heftet Ringerike har rett til å arkivere og utgi stoff i elektronisk form.

Årets hefte

I 2022 er *Heftet Ringerike* 100 år. Det har kommet nærmest årvisst med unntak av krigsårene. Svært få lokalhistoriske tidsskrifter har klart å holde seg i live så lenge. Det startet med *Jul på Ringerike*, fra 1926 ble navnet *Ringerike*, og fra 2005 ble det endret til dagens *Heftet Ringerike*. Jubileet vil bli markert med et **forfatterseminar lørdag 19. mars 2022**, og vi har sikret oss gode foredragsholdere. Vi ønsker at både tidligere, erfarne og nye, mulige forfattere deltar. Seminaret avholdes på Klækken Hotell kl. 10–16 inkludert lunsj. Det er uten kostnad for deltakerne, og vi setter en grense på 30 deltakere etter «første mann til mølla»-prinsippet.

Heftet Ringerike eies av de tre organisasjonene Ringerike Folkedansgruppe, Ringerike Historielag og Stiftelsen Ringerikes Museum. Opprinnelig var Ringerike Ungdomslag stifteren av heftet, men siden den organisasjonen har gått inn, er Ringerike Folkedansgruppe blitt en verdig arvtaker. Nytt i 2021 er at andre organisasjoner også kan foreslå personer til *Heftet Ringerikes* redaksjon selv om de ikke er eierorganisasjon.

Når personer velges ut, er vi spesielt opptatt av at redaksjonen samlet skal inneha ulike typer kompetanse.

Redaksjonen ønsker at hver utgave av *Heftet Ringerike* skal være bredt sammensatt med artikler av forskjellig innhold, lengde og tema. Noen kan være dyptpløyende og nærmest akademiske med referanser til brukte kilder, andre kan være av typen «manns minne» der personer skriver ned egne eller andres erfaringer og minner; de er det vi kaller primærkilder.

I 2022 er det som en markering av jubileet og som et unntak fra andre år, satt et hovedtema «Hole og Ringerike gjennom 100 år». Det er greit at forfatterne er klar over dette under forberedelsen av nye artikler.

Ellers inneholder årets *Heftet Ringerike* som vanlig mange andre interessante artikler. I år har vi hele 36 artikler fordelt på 144 sider. Det fortjener prisen 150 kroner. God lesing!

Redaktøren

Innholdsfortegnelse – 2021

Sten Høyendahl: Jørgen Moe på landeveien i 1835	3
Margit Harsson: Hans Gude og Jørgen Moe – gode venner med samme skjebne	8
Bodil Gusgaard: Den ærverdige altertavlen i Tyristrand kirke	14
Marit Stubbraaten: Ståle Kyllingstad utsmykket Hønefoss og halve kongeriket	18
Røyne Kyllingstad: Spennende flytting av granittbjørnene	28
Bodil Gusgaard: Frøyhov – og tanker ved stabburet	30
Ragnvald Lien: Einar Engelstad – arkitekt i Hønefoss	33
Einar Engelstad: Fisketur til Sørums i Begnadalen	36
Kjetil Sudgarden: En spelemannslegende kom til Ringerike	40
Leif Petter Olaussen og Harald Schiøtz: Nye skilt på på Krokskogen	45
Maren Døssland og Anne Louise Fredriksen: Lensmannsmordene på Ringerike	48
Preben L. Johannessen: Hattemakerkrigen i Hønefoss 1851	55
Harald Hvattum: Ramussletta – et ringeriksminne på Hadeland	60
Per Terje Norheim: Auksjon på Hesselberg i 1766	62
Nanna Haug Hilton: Kjenner du til disse «eldgamle» ordene fra Ringerike?	66
Kåre Bækkevold: Hvalsmoens historie – fra militærleir til transittmottak	68
Karsten Hansen og Anne Sofie Hval: Vågård skole og den gode læreren	76
Kari Elin Christensen: Hønefoss som oppvekststed	80
Anton Martin Omholt: Gymnastida under den andre verdenskrigen	86
Ragnvald Lien: Baneformannen Jakob Jakobsen Dahle (1878–1942)	89
Syver A. Hurum: Dagboksnotater om kampene i Haugsbygd	90
Egil M. Lurfaldet: Alene i jetjageren – piloter med tilknytning til Ringerike	94
Åsa Bjertnæs: Da bestefar ikke fikk permisjon	102
Bjørn Geirr Harsson: En gjenstand fra samlingen – målebordet	104
Reidar Aslaksrud: Kiwanis Club Ringerike	108
Frank Tverran: Da rusen lurte redaktøren i Ringeriges Ugeblad	111
Olav Norheim: Askeladden – med og uten drahjelp	114
Gudmund Bakke: «Turiststuen» på Ringkollen	116
Geir Hasnes: Knøttenes bestemor var fra Hole	122
Asle Gire Dahl: Magnus Hakkim – den ukjente arbeiderdikteren	127
Ole Klanderud: «Homesteadere» fra Tyristrand – på præreren i «junaiten»	132
Anne Sofie Hval: Mary-Anne blei slått ned av bjørka	136
Anders Skrataas: Lysskjoldene i Viken kirke – en lite kjent skikk	138
Sverre Anton Bjerkeli: Den gamle kongeveien i Krokkeleiva	140
Geir Bråten: Svarten av Elling M. Solheim – tonesatt av Geir Bråten	142
Preben L. Johannessen: Munkepanne	144

Foto: Børre Høstland / Nasjonalmuseet for kunst, arkitektur og design

Adolph Tidemand: Husandakt 1849. Lensmannskona Anne Gulsvik er modell sammen med husmannen Rasmus Sæterstøen. Olje på papplate 38 x 45,5 cm.

Jørgen Moe på landeveien i 1835

Den unge Jørgen Moe hadde en tung periode da han var i begynnelsen av tyveårene, og det var i denne tiden han la ut på en reise til Hallingdal.

Hans dagbok fra turen er aldri blitt trykt.

STEN HØYENDAHL

En varm sommerdag i 1835 la Jørgen Moe, den gang bare 22 år gammel, ut på en reise til Hallingdal sammen med sin fire år yngre søster Olava. Han skrev til og med dagbok om reisen, ett av de tidligere skriftene vi kjenner fra den senere så berømte dikter. Året før hadde han avbrutt studiene og reist hjem til Hole som følge av nerveproblemer. Også før reisen hadde han lenge vært svært de-

primert, og kanskje var det problemer med det annet kjønn som hadde lagt det tyngste presset på ham.

Bare nitten år gammel hadde han inngått forlovelse med Fredrikke Nilson. Jørgen fant snart ut at det likevel ikke var henne han ville dele livet med. Dessuten hadde han i 1834 forelsket seg i en annen ung kvinne, prestedatteren Catharina Daae.

Moe-biografene har hevdet at bruddet med Fredrikke skal ha skjedd våren 1835, altså like før han dro ut på sin hallingdalsreise, men et brev som Fredrikke 3. desember 1835 skrev til Beate, hans søster, viser at forholdet fortsatt ikke var avsluttet. Hun undertegnet brevet slik: «fra min Moe og Din hengivne Søster Fredrikke Nilson.» Trolig skjedde det endelige bruddet i første halvår 1836.

Opp Soknedalen

Alle kjenner Jørgen Moes lengsel til de sollyse sletter, som han beskrev femten år senere. Denne lengselen var så visst ikke noe han hadde opparbeidet i moden alder. Også den purunge Jørgen trivdes best i åpent landskap, og det forstår vi raskt når han med hest og kjerre kjører opp Soknedalen. Han ser ikke annet enn et goldt og øde terreng som gir dårlige følelser til den som skal videre opp i landet, en trist overgang fra de vakre slettene til fjellbygdene:

Som Overgangsled har Sognedalen noget saa Sammensat, og saa lidet eller intet Individuelt, at nogen bestemt Character umulig kan blive den fremherskende. Desuden bidrager den ydre Deels Mangel paa Vande meget til dens sørgelige, træge Udseende.

Lenger opp, ved kirken, blir han i bedre humør, da veien her slynger seg parallelt med elva, og flere pent bebygde gårder bidrar til å vennliggjøre land-

skapet. De siste to milene mot Krødsherad forbigår han ikke uventet i stillhet. Vi kan vel lett forestille oss hans lidelser gjennom nåleskogens uutholdelige monotoni, for å låne et følelsesladet uttrykk fra den engelske turisten William Henry Breton som året før reiste over Krokskogen.

I Krødsherad

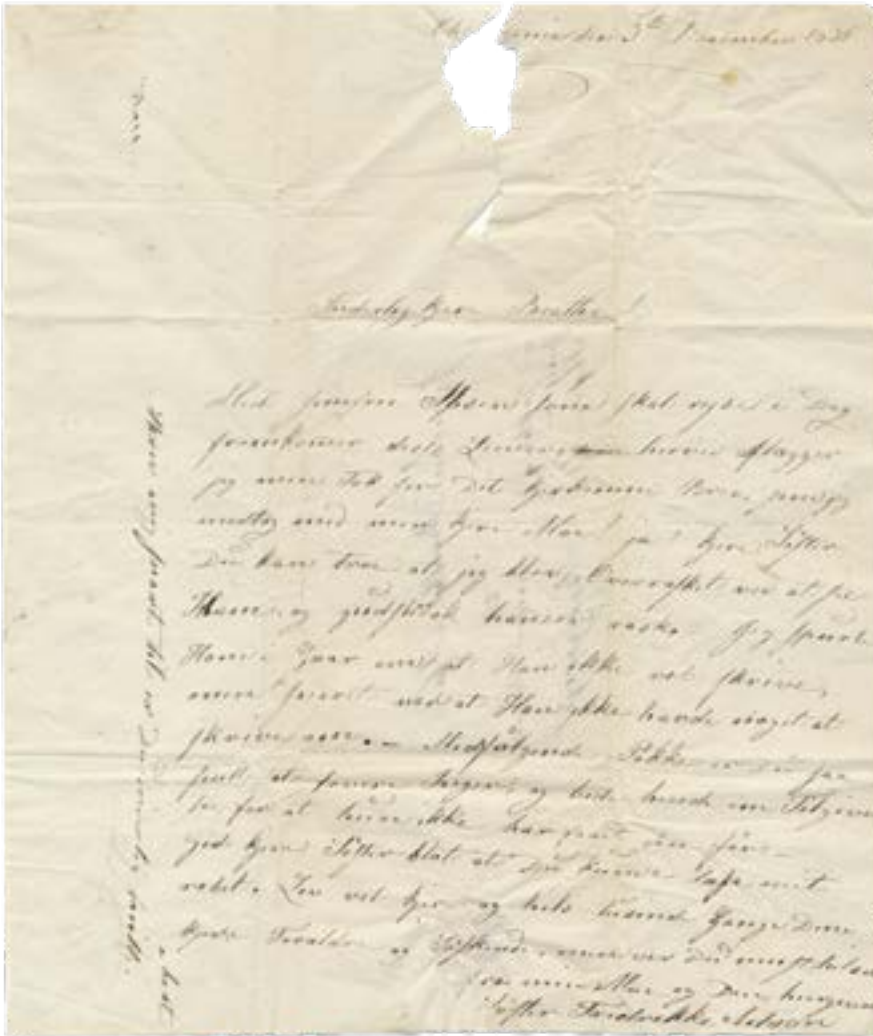
Det var nærmere midnatt da Jørgen og Olava kom inn på Slevika gård i Krødsherad, der de hadde bestemt seg for å ha nattekvarter ettersom alle reisende pleide å ta inn der. Så viste det seg at ingen var til stede utenom en hønseflokk og ei gammel kone som var innsatt på gården av fattigvesenet. Hun kunne fortelle at alt folket var oppe på stølen, og at hun derfor ikke kunne la dem komme inn. Søskenparet var selvsagt både trette og sultne, men det hjalp ikke. Kona viste dem bestemt videre til gården Nordre Gren, som skulle være et respektabelt herberge bare et børse-skudd unna.

Første side av Jørgen Moes reisebeskrivelse fra 1835.

Fredrikke Nilsons brev av 3. desember 1835 til Beate Moe.

Snart kom de til en gård som passet til konas beskrivelse, men var det Søndre eller Nordre Gren? Jørgen gikk av ved hovedinngangen og kunne høre lyden av sovende mennesker og tikkingen av et ur innenfra.

Optimistisk banket han på og spurte med høy røst om dette var Nordre Gren. Ikke svar. Lettere irritert hevet han stemmen noen hakk og truet etter hvert med å slå vinduet inn. Stadig ingen reaksjoner. Etter å ha hamret på døra et kvarters tid måtte han til slutt gi opp, ganske sikkert med mørke tanker om kryllingenes gjestfrihet.

Nå lå det en annen gård litt lenger borte, og her gikk det bedre. Joda, dette var Nordre Gren. Truls, mannen på gården, viste seg velvillig selv om han hadde gått til sengs. Han sto straks opp og tok seg av både hest og mennesker, og bar til og med inn bagasjen.

Kona Gunhild anviste dem et værelse, tente lys og satte fram melk, ost, spekekjøtt, brød og smør. Jørgen og Olava hadde stor sans for hennes naive «uttryksmaade og Anretningsmaneer», men hun avslo deres forslag om å spise sammen med dem, og Jørgen filosoferte litt over dette:

I Grunden er det næsten at betragte som et Fif at disse Huusmødre, om endskjøndt de derved vistnok vilde tilkjendegive at de holde den Afstand eller Standsforskjel, der er mellem dem og Gjesten; thi man maa, for ret at fryde sig med deres utvungne Naturlighed, see dem i deres Huusli-

FORLOVELSEN

Anders Krogvig hevder at Jørgens forlovelse med Fredrikke Nilson ble hevet våren 1835 etter påtrykk av hennes far, men oppgir ingen kilde. Truls Gjefsen skriver det samme, men heller ikke han gir noen kildehenvisning. Også Ørnulf Hodne anfører at forlovelsen i 1835 ble hevet etter forslag fra pikens far, men Krogvig er her oppgitt som kilde. Tollinspektør Haagen Nilson, Fredrikkes far, var for øvrig død allerede i 1822.

Fredrikke Nilson skrev et brev til Beate Moe, datert 3. desember 1835. Det kunne vel være at det ved dateringen av brevet var påført galt årstall, men denne type feilskrift vil neppe forekomme i slutten av et kalenderår. Fredrikke skriver:

Med jomfru Ibsen som skal rejse i Dag fremkommer disse Linier, her ved aflægger jeg min Tak for Dit kjerkomne Brev, som jeg modtog med min kjere Moe! ja! kjere Søster Du kan troe at jeg blev Overrasket ved at see Ham, og gudsketak han er rask, - Jeg spurte Ham i Gaar om at Han ikke vil skrive, men svaret var at Han ikke havde noget at skrive om.

I et brev fra første halvår 1836, men skrevet etter 17. mai, betror Jørgen sin venn Peter Christen Asbjørnsen:

Jeg er næsten bestandig forbandet syg, kan ikke arbeide med nogen Klem og skjønt fri igjen fra de Baand, der har kuert mig, er jeg dog bange min Frihed er mig for seent tilbagegiven (Krogvig 1915:140).

ge Geskæftighed; denne er desuden paa det nøieste forenet med Nethed og Reenslighed og da fremlyser en underlig Tilfredshed med deres Sysler af hvert Træk.

Vore Bydamer skulde engang see disse stellige Huusmødre.

Morgenstemning

Neste morgen besteg unge Jørgen åsen ovenfor gården. Om Olava var med, forteller han ikke, men det er nok heller tvilsomt. Olava blir i det hele tatt litt usynlig i brorens reisefortelling.

Utsikten mot Krøderen var ikke henrivende skjønn, skriver han, men likevel tiltrekkende med saftiggrønne oppdyrkede jorder oppover åsen, og han ser utsikten som et bilde på bondens liv. Et stykke lenger bort lå kirken og prestegården, og med tanke på alle de svarte, tjærete kirkene oppetter fjellbygdene gir han fra seg et sukk: hadde de bare vært hvitmalte! Ellers hadde bøndene en særdeles takt for å bygge sine kirker på et passende sted, mener han, oftest på et nes der tårn og spir kunne rage opp mot blå himmel, steder man ikke reiste forbi «uden at en from Tanke hæver sig i Barmen».

Mot Gulsvik

Folkene på gården hadde skodd Jørgens hest mens han ruslet rundt om i åsen. Så gikk det over Noresund langs Norefjell opp mot skysstasjonen Surteberg, på vestsiden av Krøderen. Ferden nordover passet godt til hans lune; han skriver at fjellets isse hilser den reisen- de liksom velkommen i klippeegnen.

Veien fra Surteberg til Gulsvik var den gang regnet som den tyngste og besværligste på hele hallingdalsreisen, og de hadde derfor ordnet seg med skyssgutt. Snart så de Hestgjuvnatten, som Jørgen sammenlikner med en tresnutet hatt. Skyssgutten kunne fortelle at alle sjøfarende kunne se Hestgjuvnatten og styrte etter toppen, og selv om denne ikke var blant de høyeste, hadde den akkurat riktig beliggenhet som siktemål ute på sjøen. Og hadde det ikke vært for tyver og kjeltringer, sa gutten, hadde nok folk kledd hele toppen med rødt klede for at den kunne sees enda bedre.

Ut på ettermiddagen kom de til gjestgiveriet på Gulsvik og ble mottatt av lensmannskona Anne Gulsvik, som Jørgen fikk god kontakt med. Hun forteller og snakker med en letthet og et liv som ikke kan annet enn å forbause, skriver han, og i tillegg er hun et mønster på gjestfrihet. Og i motsetning til kona på Nordre Gren hadde hun heller ikke noe imot å snakke med sine nyankomne gjester ved kaffebordet.

Foto: Anne Hansteen / Nasjonalmuseet for kunst, arkitektur og design

Adolph Tidemand: Anna Gulsvik 1848.
Olje på lerret oppklebet på trefiberplate 23,2 x 19,5 cm.

For den religiøst anlagte Jørgen var det naturlig å høre om stedets sokneprest Carl Friedrich Gottwald, som var havnet i lokale konflikter og hadde begått selvmord samme år. Anne Gulsvik fant ikke noen unnskyldning for slik gjerning og slett ikke for en Herrens tjener, men hun mente at bøndenes oppførsel mot ham hadde vært avskyelig. Hun fortalte at de var blitt egget opp av Peder Soelvold, redaktør av den opposisjonelle bladet *Statsborgeren*, som hadde satt på trykk en rekke anklager mot presten om usømmelig opptreden og embetsforsømmelser. Dette bladet ble ellers utgitt av boktrykker Johan Jørgen Krohn på Hønefoss, og Henrik Wergeland har skrevet at fanden var i den tid mindre fryktet enn *Statsborgeren*.

På Gulsvik var det flere veggmalerier, og to av disse dekorasjonene var malt på dører. Den ene forestilte en kvinne med en rose under nesen, et bilde med en tekst nederst: *Dette er Lugten*. På en annen dør satt en sursøtt smilende kvinne med en fugl i sin blodige oppklorte hånd, og nedenfor kunne man lese: *Dette er Følelsen*. Åpenbart lokal kunst, men trolig langt fra nivået til bondemalerne Ola Hansson og Herbrand Sata.

Den fintfølende Jørgen kunne styre sin begeistring, og som han selv ironisk formulerer det: «Jeg søgte forgjeves Smagen.» Han kunne da ikke la være å se for sitt indre et bilde av en kraftig hallingdøl som øste i seg rømmegrøt

fra et overfylt smørtraug, mens desserten med honningkaker og en skål sirup sto for tur. Og selvsagt med en innskrift nedenfor: *Dette er Smagen.*

Folkeminneforskeren Ørnulf Hodne har merket seg den lyse og utadvendte tonen dagboksbladene er skrevet i, og minner om at Jørgen nylig hadde vært gjennom en tung depresjonsperiode. Skrivningen kunne derfor være et forsøk på å skrive seg ut av egne problemer, men kanskje også en liten prøve på en romantisk reiseskildring der både øyeblikksbilder fra naturen og folkelivet på bygdene skulle ha sin plass. Mange av menneskene han møtte underveis på ferden, må ha sittet inne med erfaringer og eventyrtfortellinger, men som vi ser, gjorde han ikke noe forsøk på å samle inn materiale til senere bearbeidelse.

Ferden går videre

Neste morgen dro de videre nordover med hest og kjerre og passerte snart Flå kirke. Hallingdal lå nå foran dem, og med følgende poetiske linjer slutter da også den delen av Jørgens reisebeskrivelse som er bevart:

For den der kommer ovenfra og her seer sig tilbage, maa det - tænkte jeg - være, som naar man fra en lysere Periode see tilbage paa smerteligt henrundne Levedage; fra dem føre og en Skov, fyldt med Tankens melankolske Skygger til det venligere lysgrønne og endelig til den blomsterbestrøede Eng, hvis stille Bølger afspeile den skyfrie Himmel.

Jørgen Moes reise sommeren 1835 gikk fra Hole via Soknedalen og til Krødsherad og Flå.

Kartgunnlag: Norgeskart.no / Bearbeiding: Kristoffer A. Kristiansen

KILDER/LITTERATURHENVISNINGER

Utrykte kilder

- Moe, Jørgen: Bemærkninger paa en Reise til Hallingdal 35 (1835). Upublisert reisedagbok. Norsk Folkeminnesamlings arkiv.

Trykte kilder

- Breton, William Henry 1975: Gamle Norge : reisehåndbok anno 1834. Cappelens forlag, Oslo.
- Fra det nationale gjennombruds tid : breve fra Jørgen Moe til P.Chr. Asbjørnsen og andre. Med en indledning utgit av Anders Krogvig. Aschehoug, Oslo, 1915.
- Gjefsen, Truls 2011: Jørgen Moe : en biografi. Dreyers forlag, Oslo.
- Hodne, Ørnulf 1982: Jørgen Moe : folkeminnesamler – dikter – prest. Universitetsforlaget, Oslo.
- Høyendahl, Sten 2016: Fredrikke Nilson, Beate Moe og Jørgen Moe. I: Hringariki : medlemsblad for Ringerike Slektshistorielag. Årg. 26 (2016), nr.1: 14–16.

FORFATTEROMTALE

Sten Høyendahl, født 1947 i Oslo og bosatt i Steinsfjeringen i Hole. Han er tidligere seniorrådgiver i Riksrevisjonen med skatt som spesialområde. Sten Høyendahl er leder i Ringerike Slektshistorielag og har siden 2007 vært medlem av redaksjonen i *Hringariki*, lagets medlemsblad. Han har publisert artikler om genealogi og lokalhistorie i diverse tidsskrifter og årbøker og har transkribert tingbøker, kirkebøker og annet kildemateriale fra Ringerike på 1600- og 1700-tallet.

Foto: Børre Høstland / Nasjonalmuseet for kunst, arkitektur og design

Maleriet *Brudeferd i Hardanger* fra 1848 er malt som et samarbeid mellom Hans Gude og Adolph Tidemand.

Hans Gude og Jørgen Moe – to gode venner med samme skjebne

Jørgen Moe (1813–1882) og Hans Gude (1825–1903) har det til felles at de er best kjent som halvparten av et par, Moe som «Asbjørnsen og Moe», og Gude som «Tidemand og Gude». Men de har mer til felles, og i denne artikkelen vil jeg fortelle litt om hvorfor Moe og Gude ble så gode venner på 1840-tallet da Moe var i 30-årene og Gude i 20-årene.

MARGIT HARSSON

Hans Gude er kjent som en av våre fremste landskapsmalere, særlig i samarbeid med Adolph Tidemand (1814–1876), som var en ypperlig figurmaler. Det kjente maleriet *Brudeferd i Hardanger* er et eksempel på dette samarbeidet der Tidemand malte figurene og Gude landskapet.

Fra 1845 til 1853 var Jørgen Moe lærer ved Krigsskolen i Christiania der han underviste i religion, norsk og logikk.

I denne perioden hører vi om flere gode venner, og blant disse nevnes Hans Gude som en av «Moes nærmeste kunstner venner» (Gjefsen 2011:157). Den nystartede Studentersangforeningen fikk i 1845 Halfdan Kjerulf som dirigent, og med ham kom nasjonalromantikken inn i norsk musikkliv.

De arrangerte populære konserter, og Gude, Moe, Asbjørnsen og Welhaven møtte jevnlig fram på konsertene.

Det urolige året 1848

Året 1848 er kalt revolusjonsåret på grunn av februarrevolusjonen i Frankrike som førte til krig og mye uro på kontinentet. Norske kunstnere som bodde på kontinentet, valgte i løpet av våren 1848 å reise hjem. Mange av dem bosatte seg i hovedstaden som dermed ble sentrum for et uvanlig rikt kunstnermiljø der malere, musikere og forfattere inspirerte hverandre (Herresthal 1993:78 f.).

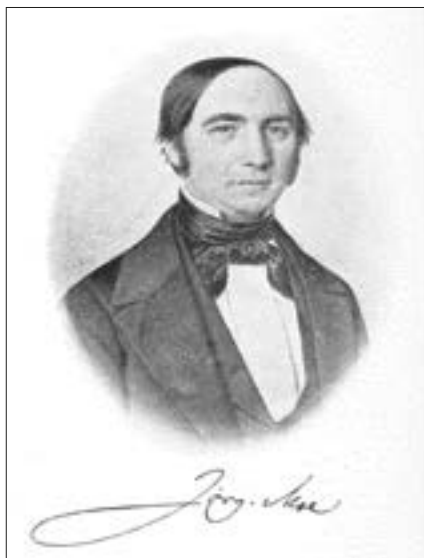

Portrett av Jørgen Moe fra 1853
(venstre).

Portrett av Hans Gude, maleri av
Julius Amatus Roeting, 1861 (høyre).

NOEN SPESIELLE ORD

- Sexa: en sammenkomst med et enkelt måltid mellom klokka 18–19.
- Prunk: glans, prakt
- Philisteri: småborgerlighet

Tegning: Chr. Olsen.

Foto: Berne Høstland / Nasjonalmuseet for kunst, arkitektur og design

Adolph Tidemand var en av dem som kom tilbake fra Düsseldorf i juni. Gude hadde allerede kommet, og det måtte feires. Sankthansaften ble det arrangert en fest til ære for Tidemand og Gude. Jørgen Moe skrev i den anledning velkomstdiktet *Til Adolph Tidemand og Hans Gude*. Første vers begynner slik:

**Før ud I drage til Fjeld og Fjord
Og Dødens enlige Hytte,
I denne Kreds til et venligt Ord
I vil med Venlighed lytte.**

Etter festen refererte *Christianiaposten*:

Paa Opfordringen om at give vore berømte Landsmænd, Tidemand og Gude en Sexa under deres Ophold her havde en Del akademiske Borgere samlet sig Fredag Aften på Lyststedet Solied. Efterat nedenstaaende af Hr. Jørgen Moe forfattede Sang var af-sungen, udbragte Hr. Lektor Collett med et indledende Foredrag, hvori han viste deres Værd for Norge, de tvende Kunstneres Skaal.
(Dietrichson 1878:176).

I denne perioden på 1840-tallet hadde nasjonalromantikken sin beste tid i Norge og inspirerte mange kunstnere. Kunstmalerne malte norske fjell-landskap, poetene skrev om «brusende bekker og høye fjell» og musikerne spilte gamle folkemelodier. De nasjonalromantiske kunstnerne lot seg inspirere av norsk natur og gammel norsk kultur.

Ønsket om en egen kunstnerforening hadde vokst seg sterk blant kunstnerne. Harald Herresthal (1993:80) skriver at før 1848 hadde kulturlivet i hovedstaden vært preget av konkurranse og fiendskap, men flere düsseldorfere, blant annet Gude, ønsket å bygge bro over de mange personlige og politiske motsetningene. Han ville skape et faglig og kunstnerisk fellesskap med samarbeid i stedet for strid. Slik vokste tanken om en egen kunstnerforening fram. Gude (1924:126) skriver om sine planer til Hedvig Wedel Jarlsberg:

Jeg holder i disse Dage paa med en stor Plan, som jeg allerede tildeels har sat i Værk, - den er nemlig, at faae alle de stridende og kjævlende Elementer her i Byen samlet i et Selskab - det har nemlig saa ofte gjort mig ondt, at en heel Deel af de Folk, som enten ere Kunstnere eller i al Fald intelligente Folk have levet sådan i Hårene paa hinanden -.

Kunstnerforeningen konstituerte seg 27. november 1848 og hadde da rundt 40 medlemmer. Det var musikere, malere, forfattere, billedhuggere og arkitekter. Takket være Gude kom flere kunstnere på talefot igjen og kunne samarbeide og inspirere hverandre. Dagen etter stiftelsen, 28. november 1848, skriver Gude (1924:135) til Betsy, sin tilkommende kone:

Igaar havde vi igjen Kunstnerforening; jeg veed ikke om jeg har fortalt

Dig om denne Forening, som Schirmer og jeg havde faaet istand, og som vist skal føre til meget Godt, og det begynder ogsaa nu at vise sig. Igaar var der f. Ex. hyggeligt og prægtigt dernede, igaar constituerede vi os ordentlig. --- Igaar havde Tidemand og jeg nye Compositioner at forevise og Jørgen Moe forelæste nogle nye Digte.

Så forteller Gude (1924:135 ff.) om kunstnerforeningens ønske om å arrangere aftenunderholdning til inntekt for «fattige, talentfulde Kunstnere»:

Jeg forelagde Selskabet en stor Plan som Tidemand og jeg har udklækket, og som går ut på at faae en Fest istand til Markedstiden, og til denne Fest levende Billeder, sådan som her aldrig er bleven præsteret - Musikerne componerer og arrangerer Musik dertil, og Poeterne skriver Vers, og de morsomme Folk må skaffe Moro. --- Hele denne Plan blev optaget med et uhyre Bifald, og saa blev der valgt en Direktion, og ved dette Valg blev jeg hædret med de fleste Stemmer, og Schirmer og Tidemand vare de to Andre -.

I Hans Hansens Asbjørnsen-biografi (1932:467 ff.) heter det at Asbjørnsen var kunstnerforeningens stifter og at det var Asbjørnsen som foreslo at man skulle lage aftenunderholdning, men dette stemmer dårlig med andre mer samtidige kilder, som f.eks. Gudes brev til Betsy 28. november 1848.

Aftenunderholdning

I mars 1849, tre kvelder på rad i Christiania Theater, arrangerte kunstnerforeningen en nasjonal kulturfestival der alle norske kunstarter skulle vises fram. Hensikten var å fremme det nasjonale i kunsten, å skaffe til veie midler til fattige og talentfulle kunstnere og gjøre allmuen og myndighetene oppmerksom på ansvaret de hadde for den nasjonale kunstens utvikling. Det var et imponerende program, gjengitt i Herresthal (1993:82 ff.), og her følger noen «godbiter».

Festen begynte med en ouverture over norske folkemelodier, så fulgte en prolog av Johan Sebastian Welhaven. Studentenes, handelsstandens og håndverkenes mannskor med til sammen 100 sangere var for anledningen slått sammen og sang Jørgen Moes dikt *Aftenstemning* til en gammel folketone. Første vers begynner slik:

*Nu synker Aftenen sagte ned
Med gylden Rødme paa Sø og Lier,
Og lydløs Taushed og yndig Fred
Til rolig Slummer Naturen vier.*

Diktet ble etterfulgt av et tablå som viste Tidemand og Gudes maleri *Aften paa Krøderen*. I 2. avdeling ble Jørgen Moes dramatiske dikt *Fanitullen* deklamert av Anton Smidt, fulgt av Tidemand og Gudes maleri *Mandefald i et Bondebryllup*, et maleri som var inspirert av nettopp Moes dikt *Fanitullen*. I 5. avdeling spilte Ole Bull *Sæterbesøget*, en melodi som inspirerte Jørgen Moe til å skrive diktet *Sæterjentens søndag*.

I ettertid er Moes tekst og Bulls komposisjon blitt en av våre «mest yndete nasjonale sanger» (Herresthal 1993:86). Selv om det var mange poster på programmet, ser vi at Jørgen Moe var sentral med flere av sine dikt. På kunstnerfesten smeltet maleri, musikk og dikt sammen, og det ble «Jubelens stormende Hav».

Festkveldene i teateret ble imidlertid bare et blaff. Drømmen om et levende kunstnermiljø i Christiania ble bare planer. Ideen om en norsk kunsthøgskole under Tidemand og Gudes ledelse falt til jorden. Allerede høsten 1849 reiste flere norske billedkunstnere sørover igjen. Gude reiste høsten 1850. Da hadde han solgt så få bilder at han skjønte han aldri kunne forsørge en familie i Norge. «Så kort kunne en norsk kulturblostring vare», avslutter Gjefsen (2001:223).

En skjebnesvanger bokanmeldelse

Jørgen Moes første diktsamling *Digte* kom ut før jul i 1849, men med årstallet 1850 påtrykt, noe som var vanlig den gang. Dette forklarer hvorfor begge årstallene forekommer i omtaler av diktsamlingen. *Digte* inneholder 40 dikt, blant annet *Sæterjentens søndag*, *Fanitullen* og *Paa Kleven*. Moe får mye ros for diktene sine. Den 28. november skriver f.eks. Gude (1924:266) i brev til Betsy:

En Deilig Nyhed har jeg for Dig – det er Jørgen Moes Digte, som nu ere udkomne, og som jeg skal sende Dig. Det bliver moersomt. Du kan troe, der ere mange prægtige Sager der.

Omtalen av Digte i Krydseren

Men ikke alle er like begeistret. I det satiriske ukebladet *Krydseren* står det 16. mars 1850 en anonym omtale av Jørgen Moes *Digte* som jeg vil kalle ganske ondsinnet. Her følger et utdrag:

Rigtignok have vi ikke den Fornøielse at kjende Hr. Moe personlig og vide ikke, om der bor noget Andet i Ham, end hvad man «udvendigfra» faar se. (...)

Hr. Moe er virkelig ingen norsk Normand, han er meget, mere en kjøbenhavnsk Normand, Han staar egentligt som en Mand i Christiania-Posten bemærkede, udenfor Folket og betragter det igjennem sin Lorgnet med en egen intelligent-fornem Mine, med et Anstrøg af det farisæeragtige Overmod, der, som vi ovenfor berørte, er et Karaktertræk hos vore nyomvendte Landsmænd. (...)

Der er aabenbart to Naturer i Hr. Moe: en norsk og en unorsk, og vi ere bange for, at den sidste Natur er den sande, og det øvrige mere eller mindre Affektation. Der er Adskilligt ved Hr. Moe, som minder os stærkt om de svagere Gemytter blant vore Landsmænd, saaledes som de gebærdede sig kort efter vor Planets Skabelse. I flere af denne Digtets Arbeider, i hans med en besynderlig intelligent Prunk udstafferede prosaiske Stykker, og i enkelte poetiske Frembringelser, f. Ex. I det forfærdelig unorske lille Stykke «Ønsker» osv. synes os den virkelige Jørgen Moe at komme tilsyne, det sande Udtryk – ikke af Fjeldnaturen, men af den Natur, som var raadende blant en Del af vore Landsmænd før Omvendelsen til det Nationale.

Husmannsplassene Hanserud tegnet av Hans Gude (1825–1903). Gude var på Ringerike og besøkte gården Mo i Steinsfjerdingen flere ganger, første gang i 1848. I 1877 tegnet Hans Gude illustrasjoner til Folke og Huldre-eventyr, og i brev fra Nasjonalmuseet 9.6.2006 blir det foreslått at tegningen av Hanserud kan være fra samme tid.

Forfatterens samling av ni utgaver av boken I brønnen og i tjernet av Jørgen Moe.
Den første utgaven er vist oppe til venstre. Den kom ut i 1851.

Det er en merkelig omtale av Moes Digte. Boka inneholder som nevnt diktet *Fanitullen*, omtalt som «et pletfrit Mesterværk» i *Den Norske Rikstidende* 1. desember 1849. Samme sted omtales *Knud og Birgit* og *Guttorm Svendkall* som «ægte norske Digtninger, der lige til de mindste Detaljer ere sande og poetiske».

Men omtalen i *Krydseren* inneholder kun kritikk, først og fremst av dikteren selv. Jeg tillater meg å påstå at det er en både ondskapsfull og infam omtale som i høy grad fanger opp noe av den senere janteloven. Omtalen i *Krydseren* ble skjebnesvanger for Jørgen Moe.

Det ser vi av brevet som Gude (1924:340 ff.) skriver til Betsy 17. mars 1850:

Ak, søde Betsy, der gives dog saa meget Ondt; nu har der hændt Noget, som dybt har bedrøvet mig. Jørgen Moe har skran-tet lige siden Juul, og han har seet mis-modig ud. Jeg har ikke kunnet begribe, hvad der feilede ham, men underligt var det, at han ikke taalte, at jeg deltagende spurgte ham.

Da saa han bare mistroisk paa mig og havde et saa forunderlig Udtryk i sit Ansigt, som jeg dengang ikke kunde forstaae Grunden til. Nu, i de sidste Dage ere vi, hans Venner, endelig kommet efter Sammenhængen. Der har nemlig i Krydseren staaet flere Opsatser om hans Digte, og de ere der paa en skaanselløs Maade revne ned, og gjordt Nar af, paa samme Maade, som man daglig seer det Hjertelige og Smukke nedrevet af hjerteløse Mennesker.

Dette har virket saa voldsomt paa Moe, at – ja tænk Dig det Skrækelige – at vi frygte for hans Forstand. I den senere Tid har han nemlig i Alt, hvad der hændte, seet Forfølgelser mod sig; Naar der er kommet Nogen udenfor hans Dør, har han fareet sammen og yttret at der vist kom Nogen, som vilde gjøre ham fortræd. Selv os, hans bedste, inderligste Venner har han mistroet. - - -

Gude avslutter brevet med å fortelle at også han blir angrepet som kunstner: «Jeg kommer til at tænke paa det frygtelige Angreb paa mig i *Morgenbladet*. Har du læst det? Saa maa Du ikke troe, at det er saadan, som han siger.» Gude får kritikk for noen trær som «slet ikke ere saa godt fremstillede». Han synes imidlertid at angrepet er en dum overdri-velse som han slett ikke tar seg nær av.

Gude tar konsekvensene

Men Gude valgte også etter hvert å reise tilbake til Düsseldorf. Noe av grunnen kommer fram i et langt brev til Jørgen Moe (Krogvig 1916/17:151 ff.). Et utdrag følger her:

Düsseldorf 20. des. 1850

---jeg har en sand Trang til at skrive til Dem og tale om Et og Andet. De er dog af de meget Faa, som jeg kan tale om alt Muligt til – uforbeholdent, fordi jeg veed, at vore Anskuelser træffe sammen, og dernæst af endnu en Grund, som jeg vel ikke behøver at nævne. Jeg har tænkt saameget paa Dem, siden jeg kom hid, og jeg synes De maa have det saa ondt deroppe; - nu, da jeg er undsluppet fra alt hint baade geniale og høist ugeniale Philisteri deroppe, nu begynder jeg at ærgre mig, og dog kunde jeg nu sige: Gudskelov, og give det Altsammen en god Dag, men jeg kan ikke. O! jeg synes Synd i Dem, og endnu i mange Andre, som ere skikkelige Folk. Naar jeg nu tænker paa Christiania, saa er det med en Gysen – Herregud, hvormegen Kulde og hvormeget Mørke. Ja, jeg siger det, Norge kunde for den Sags Skyld gjerne ligge ved Spitsbergen.

Og så forteller Gude om et besøk i Kunstnerforeningen den siste dagen han var i Christiania, men at han etterpå ga seg selv et løfte om

---at kommer jeg der skal det vist være for rigtig hurtig at komme derfra igjen. Saaledes som Kunsten der behandles, maa man jo komme til den Overbevisning, at der intet Ynkligere gives end en Kunstner, at vi blot ere til, at vi blot arbeide for at vore Billeder skulle tjene til at gjøre slette Vittigheder over, og give Folk som kunne snakke og skrike Meget, Anledning til at øve sig i denne Kunst. Ja, De maa ikke troe, at jeg skjærer Alle over een Kam, de Faa som virkelig have Hjerte og aaben Sands, skatter og elsker jeg destomeer. (...) -der er Meget, Meget som piner mig, hvergang jeg kommer til at tænke paa alt det Væsen deroppe.

(...) Nok er det, jeg har en saadan bitter Afsmag efter Opholdet i Norge, at jeg vel vogter mig for at komme derhen igjen. Jeg har ogsaa fast besluttet at dersom jeg paa nogen mulig Maade kan komme ud af det, saa vil jeg ikke heller sende Billeder op, thi nogen Glæde har jeg ikke deraf. (...)

Kan De ikke blive Maler og komme herved? De skulde da ogsaa faa see hvilket deiligt lille Hjem jeg har, og det maatte ogsaa være morsomt at see et rigtig lykkelig Menneske, og her kan De faa see to.

Moes I Brønden og i Tjørnet

Etter at Jørgen Moe har sendt et eksemplar av sin nyutkomne bok *I Brønden og i Tjørnet*, skriver Gude fra Düsseldorf 1. juli 1851:

Baade Betsy og jeg har ofte, ofte talt om, at vi vilde takke Dig for Bøgerne, og især for den lille uskyldige og gjennemelskelige Bog. Jeg synes Du har truffet Alt saa prægtigt der; den har i Sandhed moret mig, da det er en frisk Stemning i den, og jeg hører at den har et begeistret Publicum, som sluger den, fordi den smager dem. - - -

Og videre i samme brev:

Det er saa vemodigt at tænke paa Norge og Eder Alle, jeg mener da Alle, som jeg holder af; thi deroppe er ogsaa mange, jeg ikke holder af. Jeg seer jo tydeligt, hvordan det gaaer. Her bliver jeg vel bestandig. Ialfald er det min faste Beslutning, og Du kan vel tænke

Hans Gude og Adolph Tidemand Aften på Krøderen, 1851. 100 x 182 cm. Privat samling.

Foto: O. Væring Eff. AS

Dig at der ligger meget Bittert paa Bunden af en saadan Beslutning – men hvad skal jeg gjøre; her har jeg Udsigt til at indtage en hædret Stilling, jeg har alle Midler ved Haanden til at udvikle mig –. (Krogvig 1916/17:157).

Gude skriver også at han har hørt, at ordet düsseldorf i Norge skal være jevngodt med «hvilket som helst andet Skjeldsord»! (Krogvig 1916/17:158). Truls Gjefsen (2011:164) beskriver det treffende: Både Tidemand og Gude hadde vært utsatt for kraftige angrep av en kritikerstand som ennå var temmelig uutdannet, men desto mer sikre i sin sak.

2. utgave av Norske Folkeeventyr

Asbjørnsen og Moe har sendt 2. utgave av *Norske Folkeeventyr* med Moes avhandling om eventyrene som forord til Betsy og Hans Gude i Düsseldorf. I sitt takkebrev skriver de 19. april 1852:

Et taknemmeligere Publikum troer jeg ikke I finder nogetsteds, end vi Düsseldorfere ere, og dersom det kan op-

muntre til at skrive, saa skriv endelig Meget og meget gruelig Godt. (...) Det interesserede mig uhyre at læse dine Forord, og jeg har ikke dertil andet at bemærke end at det er Fanden saa godt og klart skrevet.

Både Moe og Gude sto midt i kampen for det nasjonale. De var to viktige «nasjonsbyggere» som ønsket respekt for det de skapte som kunstnere. Men det virker som om janteloven var virksom også på den tiden: «Du skal ikke tro at du er noe mer enn oss.» De såkalte kunstkritikerne overøste norske kunstnere med kritikk, og det gjaldt ikke bare selve kunstverkene de skapte, men også en stakkars kunstners personlighet.

Hva skjedde videre med Gude og Moe? Den skånselløse omtalen, og belastningen ved å bli gjort narr av offentlig, fikk som nevnt skjebnesvangre følger for både Gude og Moe. Gude forlot etter hvert Norge for godt og gjorde karriere i utlandet. I perioden 1854–62 var han professor ved Akademiet i Düs-

seldorf, i 1864–1880 var han professor ved Akademiet i Karlsruhe, og i 1880–1901 var han professor ved Akademiet i Berlin der han døde i 1903, 78 år gammel.

Jørgen Moe var i 1850 blitt 37 år gammel. Han hadde fram til da arbeidet mye med folkediktning og ønsket å fortsette med det. Men så ble ikke hans universitets-stipend forlenget.

I mellomtiden hadde han også møtt henne som skulle bli hans kone, Sophie Sørensen. De forlovet seg i november 1851. Men for å kunne gifte seg og stifte familie, måtte Moe ha et sikkert levebrød. Han valgte derfor å fullføre sitt teologiske studium, og i 1852 tok han de praktisk-teologiske prøver.

Så giftet han seg i 1854, året etter at han ble kapellan i Krødsherad. Og seinere ble han både prost og biskop, så karriere gjorde han også som teolog. Jørgen Moe døde som biskop i Kristiansand i 1882.

KILDER/LITTERATURENHNISNINGER

- Bang, Elisabeth Wikborg 1986: Da Jørgen Moe bestemte seg til å bli prest : en skjebnesvanger bokanmeldelse. I: Kirke og kultur 91: 254–56.
- Dietrichson, L[orentz] 1878: Adolph Tidemand : hans Liv og hans Værker : et Bidrag til den norske Kunsts Historie : 1 : Tidemands Ungdomsliv : (1814–1850). Chr. Tønsbergs forlag, Christiania.
- Gjefsen, Truls 2001: Peter Christen Asbjørnsen : diger og folkesæl. Andresen & Butenschøn, Oslo.
- Gjefsen, Truls 2011: Jørgen Moe : en biografi. Dreyers forlag, Oslo.
- Grimnes, Finn 1929: Dikteren Jørgen Moe. Småskrifter fra det litteraturhistoriske seminar, 11. Mallings, Oslo.
- Gude, Hans og Betsy Gude 1924: Hans og Betsy Gudes brevveksling : D.1 : Forlovelsestiden. Forord av Caren Lessing. Dybwad, Kristiania.
- Hansen, Hans 1932: P.Chr. Asbjørnsen : biografi og karakteristikk : med supplerende opplysninger om hans samtidige. Aschehoug, Oslo.
- Herresthal, Harald 1993: Med spark i gulvet og quinter i bassen : musikalske og politiske bilder fra nasjonalromantikkens gjennombrudd i Norge. Universitetsforlaget, Oslo.
- Hodne, Ørnulf 1982: Jørgen Moe : folkeminnesamler – dikter – prest. Universitetsforlaget, Oslo.
- Hodne, Ørnulf 1994: Det nasjonale hos norske folklorister på 1800-tallet. KULTs skriftserie nr. 24. Utgitt av Norges forskningsråd 1994, Oslo.
- Krogvig, Anders 1916/17: Breve fra Hans Gude til Jørgen Moe og P. Chr. Asbjørnsen. I: Kunst og Kultur, 6. årgang: 148–167. Kristiania.
- Krydsen. No 48. Den 16de Marts 1850.

FORFATTEROMTALE

Margit Harsson var født i 1943 i Ål og døde i 2021 i Hole der hun har vært bosatt siden 1976. Hun var ansatt som navneforsker ved Avdeling for navnegranskning, Universitetet i Oslo. Margit Harsson var en av initiativtagerne ved stiftelsen av Hole historielag i 1995. Hun har også tatt initiativ til å bygge opp en samling tekster av og om Jørgen Moe. Samlingen fins i Hole bygdearkiv på Kjellerberget og inneholder i dag rundt 1000 artikler og bøker. I 2002 fikk Margit Harsson Hole kommunes kulturpris for sitt fortjenestfulle arbeid for Hole-bygda. For å hedre Margit Harsson og hennes virke som navneforsker, lokalhistoriker og Jørgen Moe-kjenner, ønsker redaksjonen å supplere forfatteromtalen med en oversikt over de artiklene hun skrev i *Hefte Ringerike*:

Om Storøya i middelalderen (1991), *Gamle gårder og gårdsnavn i Hole* (1992), *Johannes Thrap-Meyer – en forfatter fra Hole* (1998), *Hønen i Hønefoss – et gåtefullt navn* (2002), *Herrebråten på Krokskogen* (2004), *Hole i 1905* (2005), *Om ring og ringer på Ringerike* (2006), *Gamle handlerier i Hole* (2007), *Edvard Munch på Helgelandsmoen* (2008), *Fjulsrud, Haverstingen og Bøtet – tre gåtefulle navn* (2009), *Jeg lagde Øret op til Folkets Hjerter* (2013), *Jørgen Moe – og diskusjonen om hans personlighet* (2016), *Jørgen Moe – dikter i skandinavismens glanstid* (2019), *Jørgen Moes forsvar for eventyr og lesebok* (2020).

Foto: Steinar Hybertsen

Altartavlen i Tyristrand kirke. Adolph Tidemand: Kristus i skyen. Maleri, olje på lerret, 345 x 193 cm. Signert og datert nede til venstre: A Tidemand 1875. Altartavlens totale bredde er 367 cm.

Den ærverdige altartavlen i *Tyristrand kirke*

Ukjent for de fleste har Ringerike et originalt, monumentalt bilde malt av Adolph Tidemand, nemlig altartavlen i Tyristrand kirke som ble skjenket av den kunstinteresserte og generøse enkefru Thora Lagertha Roscher. Mange kjenner Tyristrand kirke, men få vet at dette kirkerommet er et sted der tiden synes å ha stått stille i nær 150 år.

Ved å tre inn gjennom kirkedøren åpnes et kontemplativt rom
både for et religiøst og et kultursøkende sinn.

BODIL GUSGAARD

Mektig stråler alterbildet mot oss fra koret når vi trer inn i kirkerommet i Tyristrand kirke. Det er Kristus i voksen alder vi ser, med langt mørkt hår som faller ned på skuldrene. Han har midtskill og fyldig skjegg i samme farge som håret. Med åpne armer kommer han oss i møte, og blikket hans følger oss hvor vi enn er i kirkerommet. Mot en gullgrunn med små gylne kors og stjerner står Kristus i ensom storhet, midtstilt

i bildet, på en grålig sky over jordkulen. Kristus er iført gråhvit kjortel med kløverbladsbord rundt halsen. En folderik, blå kappe med beige fôr er drapert om den ene skulderen.

Trekløver, mønsterelementet i borden rundt halsen på kjortelen, er et symbol for treenigheten i kristendommen. Omkring hodet har Kristus en korsglorie, også et treenighetssymbol. Fargene er mørke, men mot det skin-

nende og gylne lyset stråler den treenige Gud guddommelig lys mot oss.

Budskapet er malt med gullskrift på predellaen, sokkelen under alterbildet:

Kommer hid til mig Alle som Arbejde og ere Besværede! jeg vil Give eder Hvile Math.11:28. Se jeg er med eder alle Dage indtil Verdens Ende Math.28:20.

Bertel Thorvaldsen: Kristus 1828.
Carraramarmor. 345 cm høy.
Vor Frue Kirke, København.

Thorvaldsens skulptur ble én av hans mest populære. Statuen forestiller den gjenoppstandne Kristus, som viser seg for menigheten med merkene i hender og føtter etter korsfestelsen.

Foto: Follum fabriker / Buskerud fylkefotoarkiv

Thora Lagertha Roscher født Henriksen (1824–1904), gift med Adolf Friedrich Roscher (1820–1872). Ekteparet bodde på Kolbjørnrud på Nakkerud og eide Ertelia gruver og Ringerike Nikkelverk. Bildet er fra rundt 1880.

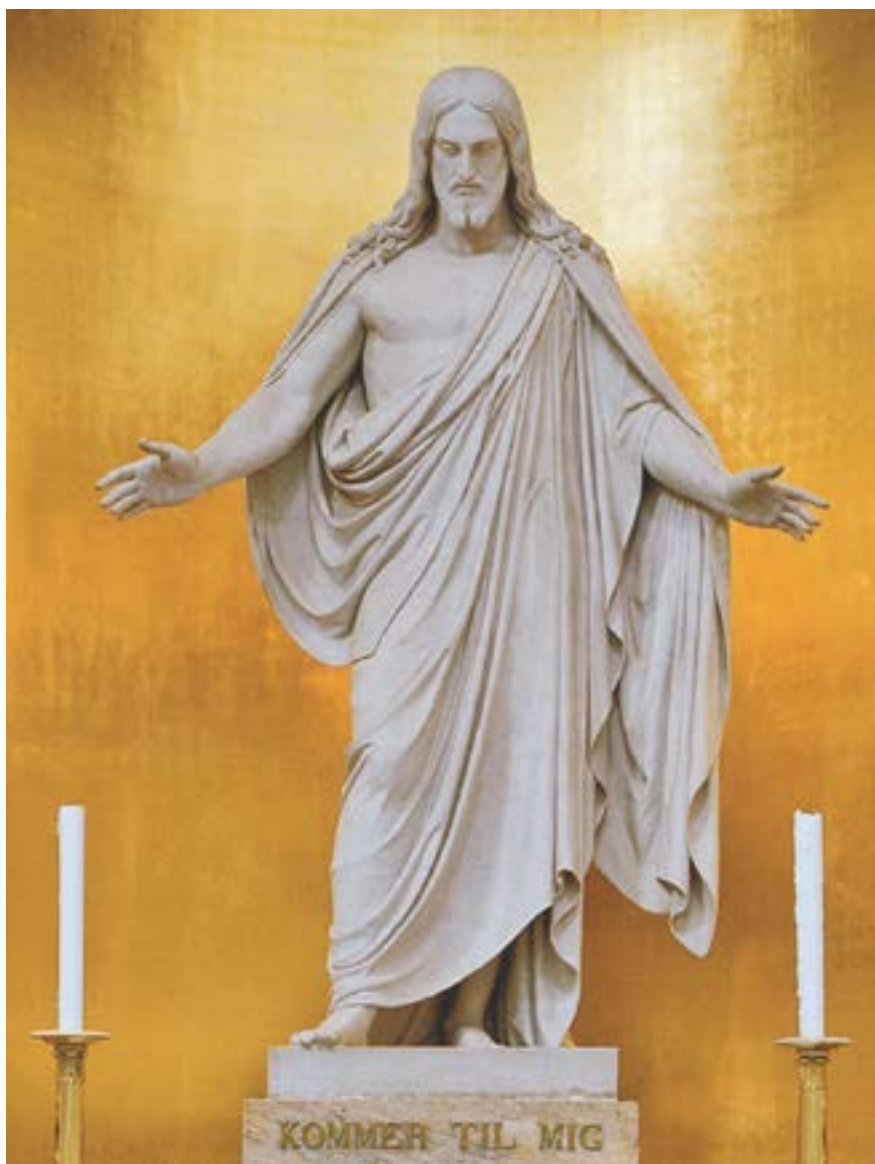

Foto: Tina Mosegaard Lynderup / Pinterest

Alterbildet er signert og datert *A Tidemand* 1875 nede til venstre. Adolph Tidemand hadde bestemte meninger om tavlerammen. Etter hans ønske utførte snekker Thue fra Drammen den nygotiske innrammingen av alterbildet. Symmetrisk om alterbildet er høyreiste eiketremalte fialer (småtårn) i tre ulike høyder og med lister i blått, gull, rødt og mørkebrunt. En himmelstrebende spissgavl med et gullforgylt kors på toppen og forgylte korsblomster på sidene kroner det mektige alterbildet med den monumentale Kristusfiguren. I spissgavlen er et trepass, et trekløver innskrevet i en sirkel.

Mesen Thora Lagertha Roscher

Altertavlen ble bestilt og bekostet av Thora Lagertha Roscher (1824–1904), enke etter bergmester Adolf Friedrich Roscher (1820–1872) ved Ringerike

Nikkelverk, og altertavlen skulle avløse et stort, enkelt bemalt kors på alteret. Nikkelverket gikk godt økonomisk i 1870-årene, og enkefru Thora Lagertha Roscher bestemte seg for å bekoste en omfattende oppgradering av Tyristrand kirke. Hun tok i begynnelsen av juli 1874 kontakt med kunstmaler Adolph Tidemand i den hensikt å få laget en altertavle til kirken.

Tidemand var da pasient ved Modum Bad. Han hadde om våren mistet både sin svoger og sitt eneste barn, sønnen Adolph jr. som ble 28 år gammel. Dette gikk svært inn på han – sorgen førte han inn i en depresjon. Lærer Anders Viljugrein (Viljugrein 1934:14) forteller at Thora Roscher ønsket at Tidemand skulle male alterbildet etter Bertel Thorvaldsens berømte Kristusstatue (1828), som på den tiden var

en av de mest kjente avbildningene av Kristus og kanskje en av verdens mest kopierte statuer.

Det var kopier i full størrelse og mindre bordversjoner i kirker, menighetshus og private hjem. Kristusfremstillingen var verken den korsfestede Kristus eller Kristus som verdensdommer, men en nyskapning i den religiøse motivverden. Tidemand takket ja til bestillingen og malte alterbildet *Kristus i skyen* med oljefarger på lerret i sitt atelier i Düsseldorf påfølgende vinter. Altertavlen ble avduket 2. juledag 1875.

Enkefru Thora Roscher bekostet i 1875 en større oppussing av kirkens interiør, inspirert av den nyoppførte Bragernes kirke i Drammen. Arbeidet ble forestått av M. Larsen og utført av snekker Thue fra Drammen med assistanse

av Thor J. Berggaarden (Christie og Christie 1986:154). Veggene i koret og skipet ble fornyet med brystpanel og ådret som imitasjoner av mørke og lyse tresorter, den lyse tresorten i fyllingene. M. Larsen belyser restaureringen:

Tyristranden Kirke har i det sidste år været underkastet en omfattende restoration, hvorved kirken istedetfor dens oprindelige tarvelige udstyr, har erholdt en fuldstendig ny innredning, hvoraf især må fremheves indfatningen til den af hr. A. Tidemand malede altertavle i forbindelse med alter og knæfald, samt prædikestol, døbefont og orgelhuus, foruden den med buer, træskjærerarbeide etc. udstyrede øvrige indredning af partierne om koret. Samtlige architectoniske arbeider ere udførte i gothisk stil (ibid.:152).

Thora Roscher bekostet i tillegg et par alterstaker og rituelle kar som oblat-eske, vinkanne, dåpskanne og to dåpsfat, begge plassert i døpefonten, det ene oppe i det andre. Gjenstandene ble laget i Tyskland av metall fra Ringerike Nikkelverk. Alterstakene, oblat-esken, vinkannen og dåpskannen er gravert:

«Skjænket Tyristrandens Kirke af Enkefru Tora Roscher 1875.»

Enkefruen ga også den gedigne lysekronen i forgylt metall som henger i kirkerommet og tolv lampetter utformet i nygotikk (ibid.:155). Tyristrand menighet ga i 1875 enkefru Thora Roscher en bibel med gullsnitt som takk. Omslaget til bibelen har sølvbeslag og en sølvplate med gravert innskrift, utført hos J. Tostrup: «Til Thora Roscher fra Tyristrandens Menighed 1875.» Bibelen ble gitt tilbake til kirken under jubileet i 1975 fra Thora Roschers slektninger (ibid.:155).

Kunstmaler Adolph Tidemand

Adolph Tidemand (1814–1876) var en anerkjent norsk kunstner med internasjonal status i sin generasjon. Han vokste opp i Mandal og ble av sine foreldre oppmuntret til å male. Hans ambisjon var å bli historiemaler, og han studerte både ved Kunstakademiet i København og Düsseldorf. I Roma studerte han det samtidige historiemaleriet og renessansens mestere. Han bosatte seg i Düsseldorf. Sammen med blant andre maleren Hans Gude var han sentral i

Foto: fotograf Jacques Lathion / Nasjonalmuseet for kunst, arkitektur og design

Adolph Tidemand: Selvportrett 1838.
Olje på lerret oppklebet på trefiberplate, 58,5 x 48,5 cm.

det som kom til å bli kjent som Düsseldorfskolen. Tidemand var en av Norges viktigste nasjonalromantiske malere i en tid da nasjons- og identitetsfølelse var et sentralt moment.

Om somrene dro Tidemand på studiereiser til Norge. Hans første studiereise var i 1843. Trolig var det møtet med det norske folkeliv på denne studiereisen som førte til at Tidemand bestemte seg for å bli folkelivsmaler, ikke historiemaler. Hans nasjonale motiver var folkedrakts- og folkelivsbilder i hverdag og fest, basert på tegninger og akvareller utført på femten studiereiser der han vandret gjennom norske daler med skisseblokken sin. Maleriene som har karakter av nasjonale symbolmaleri, malte han i sitt atelier i Düsseldorf.

Tidemand utarbeidet i samarbeid med Gude et av norsk kunsthistories mest kjente malerier, *Brudeferd i Hardanger*

(1848). Gude malte landskapet og Tidemand båten med festkledd bøndre i folkedrakter. Tidemand solgte godt, og han fikk gode kritikker. Mot slutten av 1860-årene ble folkeskildringene hans kritisert av en ny generasjon kunstnere, realistene, for å være malt i en idylliserende stil. Hans senere bilder slår an en mer realistisk tone. Det er neppe tilfeldig at Tidemand var den første norske kunstmaler som fikk sitt liv og virke skildret i en monografi, skrevet av landets første professor i kunsthistorie ved Universitetet i Kristiania, Lorentz Dietrichson (1834–1917), et par år etter kunstnerens død.

Forbilde

På sine eldre dager malte Adolph Tidemand tre alterbilder – *Kristi dåp* for Trefoldighetskirken i Kristiania (1868), *Kristi oppstandelse* for Bragernes kirke i Drammen (1871) og *Kristus i skyen* for Tyristrand kirke (1875).

Adolph Tidemand var født i Mandal. Bysten som står på Tidemands plass midt i byen viser kunstneren på hans eldre dager og i en alder da han malte altertavlen i Tyristrand kirke.

Lorentz Dietrichson skriver:

Det var den af Fru Roscher paa Kolbjørnsrud bestilte Altertavle for Tyristrandens Kirke, – en staaende Kristusfigur på Guldgrund – det smukkeste af alle Tidemands religiøse Værker, ... (Dietrichson 1879:120).

Professor Dietrichson utdyper:

... saaledes er denne skjønne Enkeltfigur, der straalere frem af sin Guldgrund, med de kjærligt modtagende, aabnede Arme, helt statuarisk og nær beslægtet baade i Form og Tanke med Thorvaldsens berømte Kristusfigur, hvis Paavirkning Kunstneren synligt ikke har villet unddrage sig.

Foto: Ragnvald Lien

TYRISTRAND KIRKE

- Langkirke i tre i nygotisk stil.
- Arkitekt Christian H. Grosch (1801–1865). Hans tegninger fra 1855 med plan, snitt og fasader er fulgt.
- Kirken ble vigslet 30. september 1857.
- Bergmester Adolf Friedrich Roscher var engasjert i kirkebygningen og ga ovner og orgel til kirken. Han grunnla i 1848 Ringerike Nikkelverk som i 1870-årene var verdens største produsent av nikkel.
- Enkefru Thora Lagertha Roscher bekostet i 1875 altertavlen malt av Adolph Tidemand og en omfattende restaurering av kirkens interiør.
- Kirken er definert som verneverdig og har nasjonal verdi.

Oppdragsgiveren, enkefru Thora Roscher, ønsket at Tidemand skulle male alterbildet etter Thorvaldsens Kristus, og Tidemand har ikke gjort noe forsøk på å skjule at Kristusfiguren i maleriet har sitt forbilde i den danske billedhugger Bertel Thorvaldsens (1770–1844) monumentale alterstatue i Vor Frue Kirke i København. Kristusfiguren er en klar avledning av Kristus-statuen. Det er klare paralleller i størrelse og stillingsmotiv, og Kristusfigurens lineære stil og majestetiske isolasjon bringer lett tanken til det skulpturale forbildet. Kristus-statuen ble modellert i 1821, utført i marmor fra Carrara i nyklassisistisk stil i årene 1827–1828, er 345 cm høy og ble avdekket pinsen 1839 i domkirken, der statuen står over alteret i en gyllen nisje. Kunsthistoriker Dietrichson avrunder med disse ord:

Med hvad Billedhuggerens Figur rager op over Malerens i hellig Storhed, søgte Maleren at erstatte ved en mild, varmende Følelse, der velgjørende gjennomstrømmer denne Figur.

Kopier av Kristus i skyen

Det finnes kopier av Tidemands originale alterbilde *Kristus i skyen* i flere kirker i Norge. Maler Christen Brun (1828–1905), sønn av prost Johan Lyder Brun i Norderhov kirke 1848–62, har malt de fleste kopiene. Noen av kirkene har fremdeles Tidemand-kopien *Kristus i skyen* som altertavle: Singsås kirke i Midtre Gauldal (1884), Garder kirke i Vestby (1881) og Tomter kirke i Hobøl (1880; malt av Ove Wegger).

I andre kirker er kopien av Tidemands alterbilde *Kristus i skyen* blitt erstattet av en ny altertavle og flyttet, gjerne

til et annet sted i kirken. Dette gjelder Sarpsborg kirke der Tidemand-kopien (1879) ble byttet ut i 1958 og montert på østveggen i søndre sideskip, Ål kirke der Tidemand-kopien (1880) ble byttet ut i 1959 og montert på korets nordvegg, Hjørundfjord kirke i Ørsta der Tidemand-kopien (1880) ble byttet ut i 1960 og montert på østveggen i nordre sideskip, Lillehammer kirke der Tidemand-kopien (1882) ble byttet ut i 1959 og overført til gravkapellet i 1977 og Romedal kirke i Stange der Tidemand-kopien (1887) ble byttet ut i 1965 og montert på skipets sørvegg.

Riksantikvaren har registrert Tyristrand kirke som særlig verneverdig. Det er en mektig opplevelse når en trer inn i kirkerommet. Altertavlen og kirkerommets interiør må oppleves!

KILDER/LITTERATURENHENVISNINGER

- Christie, Sigrid og Håkon Christie 1986: Norges kirker : 2 : Buskerud. Utgitt av Riksantikvaren. Gyldendal, Oslo.
- Dietrichson, [Lorentz] 1879: Adolph Tidemand : hans Liv og hans Værker : et Bidrag til den norske Kunsts Historie : 2 : Tidemand og den nordiske Kunsthøyskole i Düsseldorf (1850–1876). Tønsberg Forlag, Christiania.
- Viljugrein, Anders 1934: En bergmesterfamilie på Tyristrand : Adolf Roscher, Thora Lagertha Roscher. I: [Heftet] Ringerike 1934/35: 13–15.

FORFATTEROMTALE

Bodil Gusgaard (født 1943) var fra 1976 til 2014 ansatt som førstelektor i kunsthøgskolen i Østfold. Av forskningsbøker kan nevnes *Bilde som kilde for læring og Fantasi og virkelighet i Theodor Kittelsens mytiske forestillingsverden* (begge 2013). Hun har siden 2015 skrevet artikler i *Heftet Ringerike*, var første forfatter av boken *A.C. Svarstad – den realistiske miljøskildrer*, utgitt av Hole historielag, og hun var faglig ansvarlig for Svarstadutstillingen på Galleri Sundvolden i 2018.

Foto: Ukjent fotograf

Kyllingstad med utkastet til bronsehesten som han laget som krigsminnesmerke på Bryne i 1966, avduket 1968.

Ståle Kyllingstad

– jærbuen som utsmykket Hønefoss og halve kongeriket

Da Ståle Kyllingstad døde i 1987, sto det i minneordet i *Heftet Ringerike* at Ringerike hadde mistet sin mest kjente kunstner.

Hvem var han, og hvilken kunstnerisk arv etterlot han seg?

MARIT STUBBRAATEN

Helt fra min oppvekst i Sandnes har jeg kjent til kunstneren Ståle Kyllingstad og ble forbauset da jeg kom til Hønefoss og oppdaget at han hadde gjort ringeriking av seg. *Øglændsbroen* med Kyllingstads terrakottarelieffer var en kjent gateportal i Sandnes, og byens krigsminnesmerke var signert Ståle Kyllingstad.

Jeg er døpt i døpefonten som han har laget til Sandnes kirke og har sittet og beundret den vakkert utskårne prekestolen som var hans første større offentlige oppdrag.

Men det jeg *ikke* visste, var at han ble oppdaget av min egen folkeskolelærer Sigvard Indrehus, som selv var kunstner

og ofte hjalp fram elever som han mente hadde spesielle talenter. Den unge læreren så at Ståle var en mester i tegning og treskjæring og heiet ham fram. Heiet gjorde han også da den råsterke, hissige sjetteklassingen sloss mot alle guttene i sjuende klasse og slo dem i samlet flokk. Sin fysiske styrke fikk han senere god bruk for som billedhogger.

Foto: Bente Meling Kjosavik

Over: Døpefonten i Sandnes kirke, pionerarbeid i terrakotta og Ståle Kyllingstads første offentlige oppdrag.

Til høyre: Døroverstykket og dørinnramming i terrakotta og dør i tre og smijern til Sandnes kirke 1953. Dette er et eksempel på bygningsdekor som han lærte seg i USA.

Foto: Bente Meling Kjosavik

Ståle Kyllingstad var stolt over å være jærbu og siterte gjerne det jærskte fyndordet: «Kom an, kara'! Me ber'e litt stein mens me kvile'!» Men det var på Ringerike han utfoldet seg som billedhogger i det nedlagte tuberkulosesanatoriet på Trygstad som ble ombyggt til kunstnerbolig, atelier og verksted.

Oppvekst og tidlige læreår

Ståle Kyllingstad ble født i Kvinesdal 7. november 1903, men noen år etter at moren døde, flyttet familien tilbake til Jæren hvor faren kom fra. Da var Ståle bare elleve år, men han lærte snart å jobbe som en kar for å hjelpe faren med å unngå konkurs på gården han hadde kjøpt på Soma utenfor Sandnes.

Faren ble et forbilde i treskjæring, og på Jærens folkehøgskule vokste Ståles interesse for billedkunst, noe som førte ham til Norsk kunsthåndverksskule på Voss, hvor han lærte treskjæring og møbelsnekring. I 1924 kom han rett inn på billedhoggerlinjen ved Statens Kunstakademi i Oslo, men måtte for-

plikte seg til å ta Statens kunst- og håndverksskole på kveldstid. Det ble en tøff studietid. Som fattig bondestudent måtte han i tillegg til studiene ta strøjobber om dagen for å holde sulten fra livet.

Våren 1926 fikk han sitt første og eneste statsstipend og dro til Paris. Her studerte han i tre måneder under billedhoggeren Antoine Bourdelle som hadde vært elev av den store Auguste Rodin. Bourdelle roste ham overfor de andre elevene, noe som ga økt selvtillit og styrket kunstnerdrømmen. Samme år debuterte han med to skulpturer på Høstutstillingen, og i 1927 holdt han sin første separatutstilling i Stavanger og gjorde seg lokalt bemerket som kunstner før han igjen dro utenlands, denne gang til Amerika.

Hovedutbyttet av USA-oppholdet var at han lærte seg bygningsdekor i terrakotta til utsmykning av vegger og andre fasader, og den unge kunstnerspiren rakk å bli en kulturell kjendis i det norsk-

amerikanske miljøet før han dro hjem til Norge med sine oppsparte midler like før børskrakket i 1929. Disse sparepengene gikk tapt da han prøvde å hjelpe faren som likevel gikk konkurs samme år og måtte gå fra gården.

Kunstner og brukskunstner

Ståle Kyllingstads etableringsfase som kunstner falt i perioden 1929–36. Det var ikke lett å overleve som fri kunstner i den krisepregede mellomkrigstida, så nøden gjorde ham til brukskunstner og tusenkunstner. Særlig etter at han giftet seg i 1931, fikk han mindre tid til fri kunstnerisk virksomhet, og han begynte også å produsere brukskunst. Gjennom hele sin karriere var han opptatt av å utforske nye materialer og teknikker, ofte i tett samarbeid med velrenomerte håndverksbedrifter som laget vakre, funksjonelle bruksgjenstander. Blant disse må særlig nevnes Grave-Teglgler i Sandnes, og på Østlandet Hadeland Glassverk og Drammens Jernstøperi, hvor han var engasjert som ovnsdekoratør i 35 år.

I likhet med Hønefoss ligger Sandnes på leirgrunn og har en fortid som teglverksby. På Graverens Teglverk lærte han mye om hvordan leire kunne utnytted som kunstmateriale. Den kunnskapen han her fikk, skaffet ham hans første offentlige oppdrag i 1929, nemlig døpefonten til Sandnes kirke, som var et pionerarbeid i terrakotta i nasjonal målestokk.

Han fortsatte å bruke farget terrakotta både i småfigurer og i mange store utsmykningsoppdrag, blant annet til relieffer på innvendige og utvendige veggfasader. Et eksempel er *Øglændsbroen* i Sandnes, den overbygde gangbrua med veggdekor som var jærbyens aller første utvendige skulpturarbeid. Da disse relieffene ble laget i 1942 i anledning 75-årsjubileet til Øglænd sykkelfabrikk, hadde Ståle Kyllingstad for lengst gjort østlending av seg, men som kunstner holdt han fortsatt kontakten med Sandnes og Jæren.

Familieliv og kunstnerliv

Som nygifte bodde kunstnerparet Ståle Kyllingstad og Målfrid Markussen i Stavanger, men i 1933 flyttet de til Østlandet. Etter at de to barna kom, Røyne i 1933 og Tale i 1934, ble hennes karriere som kunstmaler satt på vent. Den lille familien bodde et par steder i Asker og Bærum og slet med å få endene til å møtes til tross for at Ståle jobbet livet av seg for å skaffe oppdrag.

Vendepunktet kom i 1937 da han ble tilbudt stillingen som tegner og kunstnerisk leder ved Hadeland Glassverk (HG). I den romslige kontrakten ble han innvilget tre måneder per år til å jobbe med sin egen kunst, men flyttingen til Jevnaker betydde også at han havnet utenfor hovedstadens kunstnermiljø hvor det var lettere å bli sett og hørt. «Vi som bor utenbys har et visst inntrykk av at vi ikke teller med», skrev han en gang i frustrasjon over at kulturskribentene i hovedstadspressen ikke registrerte hans nyvinninger innen terrakottadekor før disse metodene ble tatt i bruk av oslokunstnere flere år senere.

Utskåret prekestol i mangefarget tre, Sandnes kirke 1929. Sammen med døpefonten var dette hans første offentlige oppdrag.

Foto: Bente Meling Kjosavik

Foto: Marit Subraaten

Ståle Kyllingstads glasskunst er blitt stående som et av de områdene hvor han lyktes best, både kunstnerisk og kommersielt.

Svært mange av hans ideer ble satt i produksjon og ble bestselgere – og med tiden også ettertraktede samleobjekter.

1. Høne med gult. 2. Enkel vase uten dekor som virker moderne også i dag. 3. Vase med sandblåst hestemotiv.

4. Vase med enkel sandblåst dekor, en ny teknikk som Kyllingstad var med på å utvikle i sin tid ved Hadeland Glassverk.

5. Vase med non-figurativ glassblåst dekor. 6. Fisk i grønt glass, laget av lokal sand under krigen da tyskerne stanset importen av utenlandsk sand.

Foto: Marit Subraaten

Bronseskulpturen Glasspusteren (1939) som i dag står på glassverksområdet som en hyllest til verkets glassblåsere.

Glasskunstneren Kyllingstad

Årene på HG fra 1937 til 1946 betydde likevel mye for hans kunstneriske utvikling, og igjen kastet han seg på dypt vann da han tok fatt på oppgaven som designer i glass, et materiale som var totalt ukjent for ham da han startet i jobben.

Men ved å være åpen og lydhør overfor de håndverkerne som behersket glassblåserkunsten, lærte han gradvis hva som var mulig å skape i glass. Særlig lærte han mye av den dyktige glassmesteren Wilhelm Johansson som han samarbeidet tett med, og hans eneste elev i design var glassmesterens sønn Willy. Da Kyllingstad sluttet ved HG, var det Willy Johansson som overtok designerjobben etter ham.

I ettertid er Ståle Kyllingstads glasskunst blitt stående som et av de områdene hvor han lyktes best, både kunstnerisk og kommersielt. Svært mange av hans ideer ble satt i produksjon og

ble bestselgere – og med tiden også ettertraktede samleobjekter. Hans viktigste bidrag til glasskunsten var en ny sandblåsingsteknikk som ble brukt til dekor av smågjenstander som karaffer, vaser og fat, men også til dekor av større flater som dører og vinduer. Glassarbeidene hans er vakre og enkle i formen, enten uten dekor eller med stilisert sandblåst dekor som virker forbausende moderne også i dag.

Elin Hammer som er ekspert på HGs snaut 250 år lange historie, vurderer Ståle Kyllingstad som en av de største glasskunstnerne som har vært tilknyttet glassverket. Under krigen, da tyskerne stanset importen av sand, ble han bedriftens redningsmann. Ved hjelp av lokal sand og en enestående dugnadsånd hos bedriftens ansatte holdt han produksjonen i gang og klarte med sin kunstneriske kreativitet å gjøre krigsårene til en framgangsrik periode for verket.

Billedhoggeren Kyllingstad

Som nevnt hadde han i årene på HG kontraktfestet tillatelse til å jobbe med sine egne kunstneriske prosjekter, men han holdt alltid denne virksomheten utenom arbeidstida og arbeidsåret på Glassverket. Allerede før han flyttet til Jevnaker, hadde han begynt å designe og dekorere smågjenstander, hageskulpturer og gravminner i kleberstein, og dette ble starten på hans lidenskap for *stein* som kunstnerisk råmateriale.

Med freden i 1945 kom en stigende etterspørsel etter krigsminnesmerker i stein, og han fikk mange store oppdrag. Dette førte til at han sa opp stillingen på HG i 1946 og begynte å se seg om etter et permanent sted å bo hvor det også var plass til å drive med steinhogging. Endelig fikk han full nytte av bjørnekraftene sine, for han satte sin ære i å gjøre både grovhoggingen og finhoggingen selv helt til oppdragsmengden ble for stor.

Ståle Kyllingstad blir ringeriking

I 1950, da øvre grense for en privatbolig var 75 m² boflate, kjøpte han det nedlagte Trygstad tuberkulosehjem i Norderhov med tre etasjer og en grunnflate på 460 m². Tomta var på 24 dekar og inneholdt også drengestue og stabbur.

Det var stedets dystre fortid som gjorde prisen overkommelig, men de store ombyggingsarbeidene gjorde Ståle Kyllingstad til gjeldsslave helt til 1960. Som anerkjent kunstner møtte han imidlertid stor velvilje og tålmodighet både i kommunen, lokale bedrifter og i banken og betalte tilbake «med renter» ved å gjøre Trygstad til et kulturelt kraftsenter på Ringerike. Fra slutten av 1950-tallet kan Trygstad spøkefullt kalles Norges minste kunstnerkollektiv som i tillegg til Ståle Kyllingstad besto av hans nye kone, forfatteren Camilla Carlson fra Jevnaker, og ringeriksyrikeren Elling M. Solheim som bodde i drengestua.

Bildet øverst: På sørsida av bybrua står fontenen med bronseskulpturen Ringerikspiken plassert i en skål på toppen av en høy, smal granittsøyle.

Bildet nederst: Den ene av de to ikoniske granitt-bjørnene på bybrua i Hønefoss som Ståle Kyllingstad fikk i oppdrag å lage til byjubileet i 1952.

Foto: Anne Sofie Hval

Foto: Anne Sofie Hval

Foto: Ukjent fotograf

Kunstneren og kong Olav under et stevne ved Partisanersteinen som ble hogd ut til minne om «gutta på skauen» og deres illegale arbeid.

Kyllingstads krigsminnesmerker

Endelig var Ståle Kyllingstad kommet i sitt rette element – som billedhogger med *granitt* som spesialer. Oppdragene strømmet inn etter frigjøringen, og særlig krigsmonumentene gjorde ham kjent over store deler av landet. Men det var ikke snakk om masseproduksjon, for han la alltid vekt på å tilpasse hvert enkelt monument til den lokale krigshistorien og stedets særpreg og ville også helst ha et ord med i laget om den riktige plasseringen. På ett punkt var han kompromissløs: Krigsmonumentene skulle ikke forherlige krigen ved å vise soldater, våpen og krigshandlinger. Hans aller første minnesmerke over falne var granittsteinen ved Randsfjord kapell på Jevnaker som ble avduket allerede i 1941.

Samme år ble monumentet ved Nes kirke i Brandbu oppsatt, men ikke avduket før freden kom i 1945. I Hønefoss finner vi hans krigsminnesmerke over 90 falne i Nordre park, utformet som en kvadratisk søyle som består av fem granittblokker. Den nest øverste blokken er større enn de andre og har relieffer med motiver fra ulike livsfaser. Dette mektige monumentet ble avduket av kronprins Olav i september 1946.

Foto: Ukjent fotograf

Ståle Kyllingstads krigsminnesmerke i Nordre park ble avduket av kronprins Olav i september 1946 og bekranses hver 17. mai til ære for de 90 falne fra Ringerike. Granittsøylen har relieffer med motiver fra ulike livsfaser, og navnene på de falne er hogd inn i søylen.

At han fikk prestisjefylte oppdrag innen denne sjangeren, vitner den spektakulære minnesøylen over det kjente Måløyraidet om, og lokalt hogde han ut den særegne *Partisanersteinen* ved Tovatna til minne om «gutta på skauen» og deres illegale slippvirksomhet i skogsområdene mellom Ådal og Strømsoddbygda.

Personminnesmerker

I kjølvannet av alle krigsmonumentene kom fra 1950-tallet til 1970-tallet hans mange personminnesmerker, spredt over store deler av landet. De fleste

av disse er portretter eller helfigur-skulpturer i stein av menn som hadde utmerket seg i samfunnslivet eller kulturlivet.

Et av de mest kjente og vellykkede personminnesmerkene er kolossal-portrettet av dikteren og turpioneren Aasmund Olavsson Vinje som han hogde ut av en kjempestein ved bredden av Bygdin ved Eidsbugarden i Jotunheimen. Han modellerte også diktervennen Elling M. Solheims portretthode i brent leire i 1943. Denne bysten er plassert i Ringerike bibliotek.

Utsmykning i Hønefoss og omegn

At kunstneren Ståle Kyllingstad ble verdsatt på Ringerike, kom klart til uttrykk da Hønefoss by skulle feire 100-årsjubileum i 1952. Han ble da tildelt to store oppdrag. Formannskapet ba ham å lage borgergaven til byen, og i tillegg bestilte Norderhov kraftverk en fontene som jubileumsgave.

Dermed ble han kunstneren bak to av byens viktigste identitetsmerker, de to granittbjørnene på hver side av den nye bybrua i nord, og på sørsida av brua fontenen med bronseskulpturen *Ringerikspiken* plassert i en skål på toppen av en høy, smal granittsøyle. Begge ble avduket 17. mai.

Bjørnefigurene var inspirert av de morløse bjørnunge Pekka og Lisa som etter flere omplasseringer havnet i Vassfaret og til slutt på Filefjell hvor de etter flere rømninger måtte bøte med livet. På steinsoklene hvor bjørnene troner, er det på to av sidene relieffer med scener av tømmerfløting og arbeid med oppgangssaga, virksomheten som førte til bydannelsen rundt Hønefossen. Bare Knut Steens fossemonument *Oppgangssaga* fra 1979 er like kjent som de ikoniske bjørnene på bybrua.

I tillegg har Kyllingstad utsmykket Hønefoss og nabo-områdene med en rekke skulpturer, portretthoder, gravminner og krigsmonumenter, for eksempel bautaen på Borger til minne om kampene i Haugsbygd i april dagene 1940.

Ved Vang skole finner vi statuette *Blåveispiken*, som er inspirert av Arne Paasche Aasens dikt av samme navn. Denne er utkastet til en større skulptur i bronse som aldri ble realisert på grunn av avslag om støtte fra Kulturrådet.

Den vertikale frisen i naturstein-mosaikk på bygget til Drammensdistriktets Skogeierforening i Hønefoss er et eksempel på Kyllingstads bygningsdekor.

Foto: Mari Stubraaten

Foto: Leserfoto, Ringenes Blad

STEILENDE HEST: Denne statuen ble stjålet fra Coop Mega i Hønefoss høsten 2016, og har fortsatt ikke kommet til rette. **LESERFOTO**

Stjålet i 2016: Har du sett Kylling- stads bronsehest?

Bronseskulpturen Steilende hest ble sporløst borte fra granittsokkelen utenfor Coop Mega høsten 2016.

Skulpturen som ble borte

En annen lokal skulptur er sporløst borte, nemlig bronseskulpturen *Steilende hest* som ble stjålet fra granittsokkelen utenfor Coop Mega i Hønefoss i 2016. Den verdifulle bronsehesten som ble avduket i 1963, er aldri kommet til rette til tross for at det ble utlovt en dusør på 10 000 kroner.

Heldigvis kan vi fortsatt beundre bronseskulpturen *Venner* med et barn som sitter på en vakker hest i hagen ved inngangen til Klækken Hotell, for som dyreskulptør er Ståle Kyllingstad fremragende.

Også i Hønefoss har han fått utfolde seg med veggdekor i ulike materialer. Mest kjent er utsmykningen av bygget til Drammensdistriktets Skogeierforening i Storgata. Mot Stangs gate er en sju meter høy vertikal frise i *natursteinmosaikk* et spennende innslag i bybildet. Mer bortgjemt er veggdekoren i *emaljert jern* i fotgjengerpassasjen mellom Fossveien og Stabells gate.

Som en kuriositet fra jevnakerperioden kan nevnes at den aller eldste skulpturen på Kistefos-museet, kalt *Installasjon*,

er laget av Ståle Kyllingstad. Den er satt sammen av produksjonsdeler i malt industristål fra det gamle tresliperiet på Kistefos og har en sentral plass i dagens skulpturpark.

På Hadeland Glassverk har glassblåserne fått sin honnør med den vakre bronseskulpturen *Glasspusteren*.

Kyllingstads kirkekunst

Som nevnt startet Kyllingstad sin kunstnerkarriere med å utsmykke kirken i hjembyen Sandnes, men sju år senere, i 1936, opplevde han en av sine største skuffelser som kunstner da kontrakten om et stort utsmykningsoppdrag til Lillestrøm kirke ble annullert selv om en del av arbeidene var ferdige og klare for oppsetting. Begrunnelsen var at kunstneren ikke var født og oppvokst i Lillestrøm!

Ideen hans var å utsmykke de tolv firantede bæresøylene i kirkeskipet med dekorerte relieffplater med bibelske motiver og symboler. Terrakotta-relieffene var utført i en ny glasurteknikk som han hadde utviklet ved Graverens Teglverk i samarbeid med designeren Ragnar Grimrud.

Foto: Anne Sofie Hval

Statuetten Blåveispiken er inspirert av Arne Paasche Aasens dikt.

Dermed ble de 50 relieffplatene stuert bort på kirkeloftet og senere lagret i kjelleren. Nå ser det likevel ut til at denne skandalehistorien skal få en lykkelig slutt. I øyeblikket er nemlig gjenstandskonservatorer og en gruppe studenter ved Universitet i Oslo i gang med å rengjøre og konservere platene, og planen er å vise relieffene på en utstilling i Lillestrøm når koronaviruset er nedkjempet. «Et fantastisk kunstverk!», kaller prosjektgruppa Kyllingstads relieffer.

At kirkekunst ikke er for evigheten, har Ståle Kyllingstad også smertelig fått oppleve i Hønefoss. På initiativ fra sokneprest Asle Enger utsmykket han i 1954 Hønefoss gravkapell med altertavle, prekestol og dører i polykromt (mangefarget) tre samt vinduer med glassblåst dekor.

Men da byen fikk krematorium i 1971, ble det gamle gravkapellet fra 1894 revet, og kunsten, som Kyllingstad selv betraktet som sin viktigste kirkeutsmykning, ble spredd på flere steder. Først ble kunstverkene lagret i kjelleren i krematoriet hvor prekestolen fremdeles oppbevares. Da Ullerål kirke

sto ferdig i 2004 og trengte utsmykning, fikk Ullerål menighet låne altertavlen. I 2010 brant Hønefoss kirke, og kirkestua måtte innredes til kirkerom. Da ble halve altertavlen hentet tilbake og hengt opp der.

Den øvre, sentrale delen av altertavlen med Kristus som verdens frelser, er nå er hengt opp i nye Hønefoss kirke og pryder vegg i trappen opp til kirkerommet. Men kunstnerens visjon er ikke oppfylt før hele den vakre altertavlen er kommet til heder og verdighet på et egnet sted i den nye kirken.

I hjemkommunen Sandnes var Ståle Kyllingstad gjennom hele sin karriere kjent og skattet for sin kirkekunst. Han laget i 1953 inngangsdøren til Sandnes kirke i tre og smijern og utsmykket den med et vakkert dørøverstykk og dørinnramming i terrakotta som gir døren en mektig gotisk bueform.

Men aller mest kjent er han for den spektakulære sju meter høye altertavlen i mangefarget tre som han skar ut til Julebygda kapell i Sandnes i 1957. Her er et av de bibelske motivene *Nattverden* hvor han har gitt Judas-figuren sine egne trekk.

Anerkjent eller miskjent kunstner?

Ståle Kyllingstads karriere som billedkunstner falt i et århundre da modernismen sto sterkt i toneangivende kultur-radikale miljøer, særlig i hovedstaden. Dette kan være en av grunnene til at han aldri fikk de store, prestisjetunge oppdragene i Oslo selv om han var en svært etterspurt kunstner med oppdrag over store deler av landet – både i by og bygd. Det beste han oppnådde i nasjonale konkurranser, var 2. premie for sitt utkast til P.A. Munch-monument i Oslo i 1931 og 3. premie for sitt forslag til Nasjonalmonument over krigen på Akershus i 1957.

I Nasjonalgalleriet er han representert med en statuett av en okse og en byste av forfatteren Finn Carling. Og han var bare 29 år da han kom inn i leksikon for første gang!

At han som kunstanmelder og kulturskribent ofte flagget et konservativt kunstsyn i en rekke signerte artikler i *Vårt land* og *Nationen*, bidro nok også til å sette ham i bås selv om han aldri

Foto: Marit Subraaten

Foto: Ragnvald Lien

Foto: Ragnvald Lien

1. Den sentrale delen av altertavlen fra Hønefoss gravkapell henger nå i trappeoppgangen i Hønefoss nye kirke. Den viser Kristus som verdens frelser.
2. Den sju meter høye altertavlen i Julebygda kapell, Sandnes, er et eksempel på Kyllingstads særegne kirkekunst. Altertavlen er storslått med påskens motiver: Nattverden, Getsemane, Korsfestelsen og Oppstandelsen.
3. Utsnittet av altertavlen i Julebygda kapell viser Nattverden der Ståle Kyllingstad har plassert Judas foran bordet og gitt ham sine egne trekk. Altertavlen er flott utskåret i tre og malt av kunstneren.

tilhørte noen fast kunstnerklikk. Men han var ikke redd for å provosere med titler som for eksempel: «Har moderne kunst et åndsinnhold eller er den en mangelsykdom?»

Selv formulerte han aldri noe klart kunstnerisk manifest, men mente at god kunst både skal ha et åndsinnhold og nå fram til publikum ved å være forståelig og vakker.

Portrett av den aldrende kunstneren Ståle Kyllingstad i anledning hans 80-årsdag.

Helt fra læreårene i USA hvor han ble kjent med bygningsdekor, drømte han om et samvirke mellom arkitektur og billedkunst som kunne «forskjønne vårt daglige liv».

At han med sin bygningsdekor ble en representant for stilretningen *art deco* i Norge, bidro nok også til å sette ham på sidelinjen i en tid hvor funkisarkitekturen dominerte. I ettertid er det lettere å se at han med sine mange fasadeutsmykninger tilførte norsk arkitektur noe nytt.

En tredje grunn til at han aldri fikk et klart nasjonalt gjennombrudd, kan være at han som etablert kunstner kun holdt én eneste separatutstilling i Oslo.

Denne utstillingen fant sted i Oslo Kunstforening i 1936 hvor han blant annet viste terrakottarelieffene til Lillestrøm kirke før de ble fraktet til Lillestrøm for montering. Men så gikk det hele 47 år før neste separatutstilling, kanskje fordi han som etablert kunstner med en mengde oppdrag over store deler av landet verken hadde tid eller behov for å markedsføre kunsten sin på utstillinger.

Foto: Fotograf ukjent

At han rakk å skape så mange kunstverk i ulike sjangre, materialer og teknikker, må tilskrives hans ukuelige energi, eksperimentvilje og skaperglede. Han var en *multikunstner* i ordets beste forstand, men dessverre i en tid da det ikke alltid ble sett på som positivt å spre seg på flere kunstneriske områder.

Hans aller siste utstilling ble holdt på hjemmebane for et stort og entusiastisk publikum på Ringerikes Museums sommerutstilling 1987 – bare noen måneder før han døde 26. november. Jærbuen og bondegutten Ståle Kyllingstad

slo rot på Ringerike og følte seg hjemme her, og som kunstner opplevde han å «bli profet i eget land». Ingen andre steder fikk han flere kunstneriske oppdrag enn her, og siden mange av disse arbeidene var utsmykning av offentlige byrom og bygninger, har mange ringerikinger kunnet glede seg over kunsten hans. Både i hjembyen Sandnes og i Hønefoss har Ståle Kyllingstad fått en gate oppkalt etter seg, men billedkunstneren som har utsmykket Hønefoss og omland mer enn noen annen kunstner, har også fortjent sitt eget minnesmerke her på Ringerike.

KILDER/LITTERATURENHENVISNINGER

- Hove, Arne 2001: Personen bak gatenavnet : Ståle Kyllingstad : kunstner og billedhugger. I: Sandnes historie- og ættesogelag 2001, årbok nr. 4: 114–124.
- Knoph, Bjørn 1988: Ståle Kyllingstad til minne. I: Hefte Ringerike nr. 60: 4.
- Kvernberg, Aslaug 1987: Ståle Kyllingstad på sommerutstillingen på Ringerikes Museum. I: Hefte Ringerike nr. 59: 30–31.
- Kyllingstad, Røyne 2019: I gneis hogg Ståle hausen. I: Årbok for Hadeland 2019: 104–108.
- Kyllingstad, Røyne og Øivind Storm Bjerke 2003: Ståle Kyllingstad. Labyrinth Press, Oslo.
- Kyllingstad, Ståle 1964: Litt om hovedstadens allvitenhet. Udatert manus, sendt Dagbladet.
- Ringerike Rotary Klubb 2002: Skulpturguide Hønefoss.
- Stang, Kaare 2004: Art deco i Norge. Forlaget Press, Oslo.
- Thue, Oscar og Sigrid Rømcke 2014: Ståle Kyllingstad : billedhugger, glasskunstner og designer. Norsk kunstnerleksikon.
- Thue, Sigrid Rømcke 2009: Ståle Kyllingstad. Norsk biografisk leksikon.
- Muntlige kilder 2021: kurator ved Hadeland Glassverk Elin Hammer og Ståle Kyllingstads sønn Røyne Kyllingstad

FORFATTEROMTALE

Marit Stubbraaten, født 1945 i Sandnes, er cand.philol. fra Universitet i Oslo med fagkretsen nordisk hovedfag, engelsk og historie. Hun er pensjonert lektor fra Ringerike videregående skole. Marit har vært redaksjonsmedlem i *Hefte Ringerike* fra 2015 og har skrevet flere artikler i heftet, blant annet om kunstnerparet Anders C. Svarstad og Sigrid Undset. Hun er medforfatter av *DNT Ringerike 125 år*, jubileumsskriftet fra 2018. Hennes interesser er kunsthistorie, botanikk og fotografering.

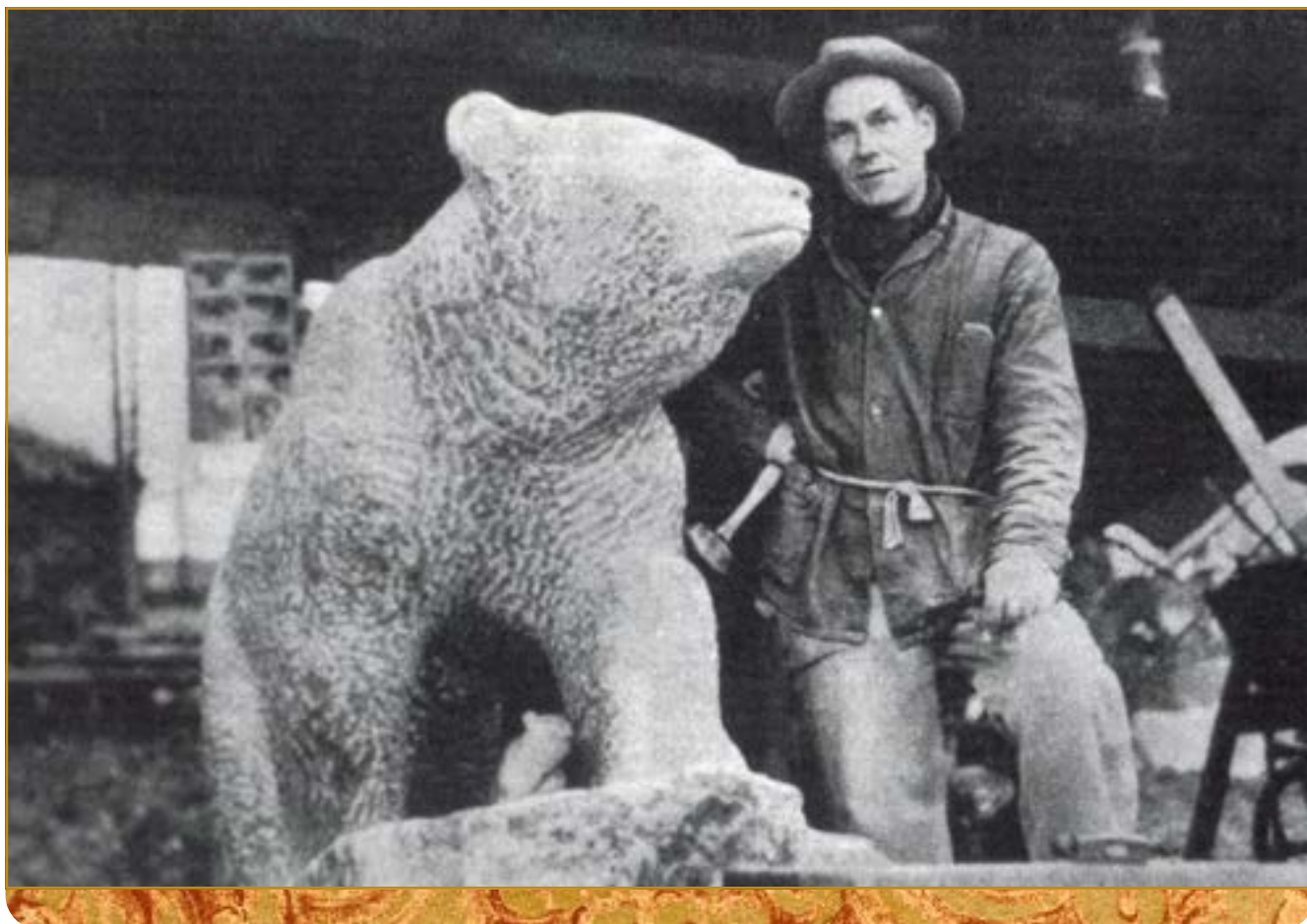

Foto: Ukjent fotograf

Ståle Kyllingstad i arbeid med en av bjørnene i atelieret på Trygstad.

Spennende flytting av *granittbjørnene*

Ståle Kyllingstad er kunstneren bak de to bjørneskulpturene som var borgergaven i anledning byens 100-årsjubileum i 1952. Bjørnene ble hogd på Trygstad og transportert til Hønefoss bru for montering 15. mai.

RØYNE KYLLINGSTAD

I dag ville vi selvfølgelig brukt kranbil både for å transportere bjørnene og for få dem på plass. Men det var bare ikke aktuelt den gangen, for slike fantes ikke. Det vi hadde til disposisjon, var en godt nedslitt lastebil fra før krigen, samt spett og muskelkraft. Med andre ord foregikk både lasting og lossing på en måte knapt noen i dag ville trodd var mulig. Vi brukte to 3 m lange boks med tverrsnitt 5" x 5", samt spett og ettersett. Det siste var to solide trekanter, laget av 4" x 4" boks som det i dette tilfelle var min jobb å holde i

bakkant av den aktuelle granittbjørnen for å hindre at den sklei eller veltet bakover. Far og farbror Anton med et spett på hver side av skulpturen sørget for selve flyttinga. Det er utrolig hvor store blokker to mann kan flytte ved rytmisk bruk av spett!

Den første bjørnen, den mot Nordre Park, kom både greit opp på lastebilen og ned på sokkelen der den står den dag i dag. Den andre kom også uten problemer opp på lasteplanet. Turen ned til brua gikk òg greit. Da vi kom

fram, var det møtt opp en masse mennesker for å se på, og politiet hadde satt opp sperringer for å holde folk på betryggende avstand. Dette var særlig viktig på nedsida av sokkelen, sida mot Pottemakerbakken, i tilfelle bjørnen mot formodning skulle velte.

Mens vi holdt på med lossinga, det gikk jo langsomt, ble noen gutter så nysgjerrige at de kom seg innenfor sperringa. Far ropte et kvast: «Kom dere vekk!» Men det hadde selvsagt ingen virkning. Heller ikke på de voksne,

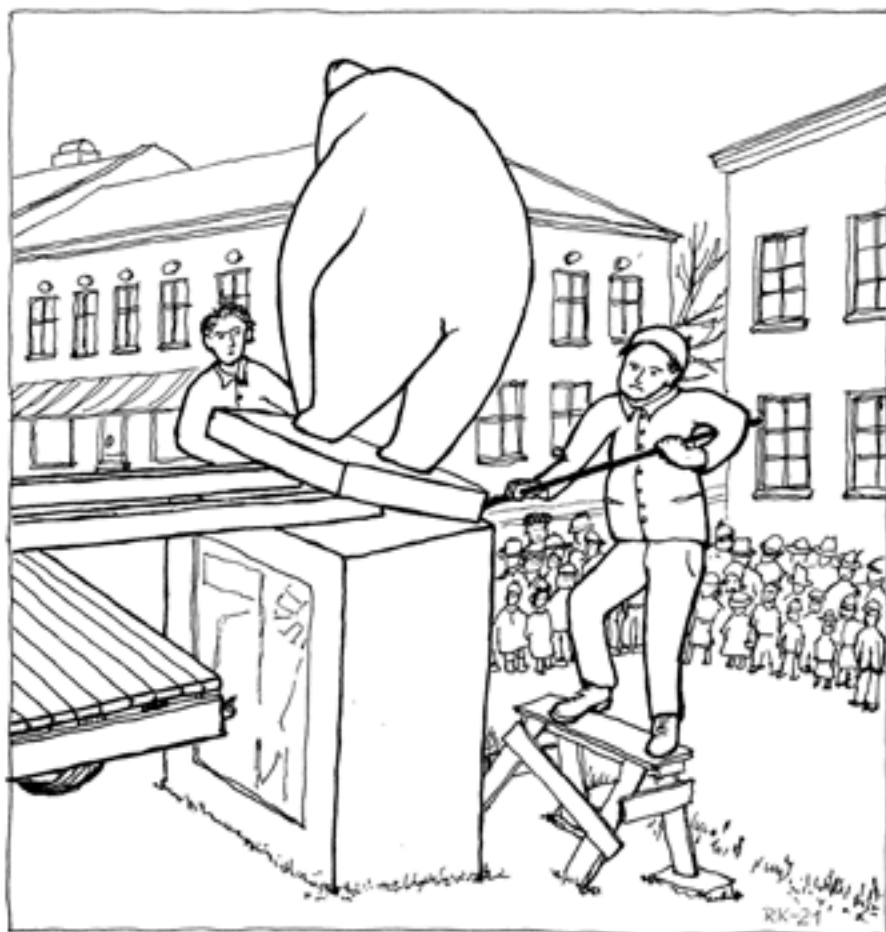

Bjørnen mot Pottemakerbakken blir montert at Ståle Kyllingstad, hans bror Anton og sønnen Røyne, artikkel-forfatteren som har tegnet den dramatiske flytteoperasjonen.

Foto: Paul Andreas Røstad / DEXTRA Photo / Norsk Teknisk Museum

Bjørnen mot Nordre park med relieffet som beskriver fossens betydning. Bildet er tatt 16.5.1977.

Tegning: Røyne Kyllingstad

inkludert politiet, som burde hatt litt mer vett. Dermed eksploderer far. Han hiver seg raskt som en katt, eller skal vi si ei løve, rett mot den han vurderte som lederen i gutteflokk, griper ham i klærne og hiver ham regelrett inn i folkemengden på utsiden av sperringa. Folks reaksjon var til å ta og føle på: Lysj-stemming mot far. Gutten fikk trøst.

Så kommer klimaks. – Steinfiguren er kommet faretruende nær vippepunktet idet den nå vipper ned fra enden av de to 5-toms stokkene. Bjørnen står bokstavelig talt og vipper fram og tilbake. Far hadde nok undervurdert bredda på plinten, den firkantede sålen bjørnefi-

guren står på. Som enhver kan konstatere på stedet, står denne bjørnen med samlede bein. Det skal altså forholdsvis lite til før den velter. Og det var den nå helt tydelig for alle i ferd med å gjøre. Far hiver seg på spettet, raskere enn vi andre rakk å tenke. Folk så hva som holdt på å skje og trakk seg klokkeligen godt unna. De kjekke gutta også.

Men far klarte det! Han må ha vært desperat. For hadde det gått galt, hadde han i tillegg måttet gå fra Trygstad. Bjørnene var selvsagt ikke assurert, og økonomisk var han i realiteten insolvent på det tidspunktet. Vi skulle selvfølgelig lagt under noen plankebiter, så vi hadde minsket høgda ned

fra femtommer'n til sokkelen. For så i neste omgang vippe bjørnen motsatt veg og dermed lett kunne fjernet bordstumpene. Men det gikk altså bra likevel. Med et nødstop. Før vi forlot åstedet, merket vi at stemningen blant folk hadde snudd til beundring.

Først da vi kom hjem, kjente far smerter i brystet. Litt seinere kunne doktoren konstaterte tre knekte ribbein. – Jo, det hadde vært en spennende dag for'n Ståle! Det gikk noen uker før han var arbeidsfør igjen. Men det tok han med fatning. Han hadde tross alt berget både Trygstad og æren. Og hadde vel bare godt av noen kviledager etter all jobbinga.

KILDER/LITTERATURENHENVISNINGER

- Egne erindringer

FORFATTEROMTALE

Røyne Kyllingstad, født 1933, bor i dag i Furnes på Hedmarken. Han er utdannet som arkitekt fra Norges tekniske høgskole og har blant annet arbeidet som regionplansjef for Hamar-regionen. Han avsluttet en omfattende yrkeskarriere som professor ved Arkitektthøgskolen i Oslo og har skrevet bøker og artikler hovedsakelig om samfunnsplanlegging og bygdeutvikling. I 2003 skrev han biografien *Ståle Kyllingstad* i samarbeid med Øivind Storm Bjerke, og har i tillegg skrevet mange artikler om sin fars liv og kunstnerskap.

Foto: Øivind Fjeldstad Skår

Fasadeutsmykning på stabburet til Frøyhov gård. Figurativ og ornamental treskjæring, 2,67 x 6,60 meter. Signert på midtornamentet: ØF 1997.

Frøyhov – og tanker ved stabburet

Midt i Holebygda finner vi gården Frøyhov med staselig treskjærerkunst på stabburet, skåret av Øivind Fjeldstad, pensjonert lærer og treskjærer.

Han trådte sine barne- og ungdomsår på gården.

BODIL GUSGAARD

Frøyhov er en av Holes eldste gårder. Gårdsnavnet betyr Frøyas hov og kan tyde på at det lå et hov her i åsatroens tid (Bakke 2004:115). På tunet står et stabbur (1840, ombygd 1919) med en iøynefallende fasadeutsmykning. Stabburet er oppført i to etasjer med innvendig trapp. Bygningen er plassert på støpte blokker og har bratt saltak med takutstikk. Andreetasjen er utkraget på alle fire sider og kledd med panelbord. En høy trapp med lokal sten og heller er

bygget opp foran inngangsdøren. Bygningen fremstår som et praktbygg med sin utkraging og utsmykning med figurativ og ornamental treskjæring.

Staselig treskjærerkunst

Over stabburets inngangsdør, på gavlveggen utkragete andreetasje, er en fasadeutsmykning med figurative og ornamentale motiver skåret ut i tre, montert og signert av Øivind Fjeldstad. Mellom de utskårne hjørnestolpene står fire bemalte kvinnestatuer i

helfigur (1,75 m høye), to på hver side av det midtstilte vinduet. De parvise kvinnene har hodene vendt lett mot hverandre. Kvinnefigurene er frontale, slanke og langstrakte og er utført som en fremspringende del av veggen – hodet og overkroppen er nesten løsrevet fra veggflaten. Kvinnefigurene har hvert sitt særpreg. Det fyldige håret er frisert med korketrekere, de bærer hodeplagg og er kledd i langermete, ankelside drakter som vi kan ane kropp og volum under.

Draktene er rikt dekorert med utskårne mønstre. Et ornament avslutter drakten ved føttene. Fargen på draktene er rødlig som stabbursveggen, men med en gyllen fargetone. Føttene står på en sokkel med base og blomstersmykket kapitél (sokkelhode).

De to ytterste figurene bærer hvert sitt krumme overflødigshorn. Det ene er fylt med kornaks og vekster, det andre flyter over med frukter – pærer, epler og en drueklase.

De midtstilte kvinnene holder hver sin krukke varsomt mellom hendene – den ene en stor krukke med vid åpning, mens den andre holder en mindre krukke med lang og trang hals.

Men det er mer enn kvinnestatuer i utsmykningen. Mellom hjørnestolpene står ni dekorerte veggplanker i flatskurd – de to ytterste med utskåret akantusranke, mens de øvrige har ulike båndfletninger som motiv. Det rikt utskårne midtornamentet under og over vinduet er bredere enn de øvrige. Ornamentikken danner en dekorativ ramme om kvinnestatuene. Som i middelalderens billedkunst er figurative og ornamentale motiver behandlet som en dekorativ enhet.

Gårdsnavnet Frøyhov er knyttet til Frøya som var fruktbarhetsgudinne i norrøn mytologi og åsatroen. Stedsnavnet vitner om et samlingssted for hele distriktet. Vi står på gammel grunn.

Mesteren for treskjæringen, Øivind Fjeldstad, har vokst opp her på gården og er bevisst denne kunnskapen. Betrakteren som iakttar denne staselige treskjærerkunsten vil raskt forstå at utsmykningens kvinnestatuer, som har et fjernt blikk og fremtrer innesluttet i sin visdom, er synlige tegn for noe mer enn det umiddelbare inntrykk.

Fruktbarhetsgudinnen Frøya, som er knyttet til stedet, er visualisert gjennom de fire statuene som innehar symboler med et meningsinnhold: Overflødigshornene som flommer over med kornaks, vekster og frukter, er symbol for fruktbarhet og overflod.

Krukkene symboliserer grøde og gir assosiasjoner om nytt liv. De er som metaforen Sareptas krukke, et bilde på

Foto: Øivind Fjeldstad Skår

Stabburet på Frøyhov gård.

Øivind Fjeldstad, født 1925, begynte høsten 1945 i lære hos treskjærer Fridstrøm i Oslo, der han var i ti år. Han avla svenneprøven etter fem år og deretter teori for mesterprøven. Ved siden av den praktiske læretiden i treskjæring deltok han på kveldstid ved Statens håndverks- og kunstindustriskole (SHKS).

Her gjennomgikk han skolens opplæring i frihåndstegning og modellering av ornamenter, små figurer og skulpturer etter levende modell. Høsten 1955 begynte han på 4-årig lærerutdannelse. I 1979 tok han eksamen i spesialpedagogikk ved Eik lærerhøgskole og på 1990-tallet kunsthistorie grunnfag ved Universitetet i Oslo.

utømmelige kilder – melkrukken skal aldri bli tom, og det skal aldri mangle olje i oljekrukken. Kjennetegnene overflødigshorn og krukke viser til Frøyas rolle som gudinne for grøde, årsvekst og overflod, og budskapet knytter seg fint sammen med stabburets opprinnelige funksjon som et sted for oppbevaring av korn og andre fødevarer.

Den utskårede fasadeutsmykningen gir et harmonisk og balansert inntrykk og er en integrert del av bygningen og gårdens forhistorie.

Fasadeutsmykningen og mesteren

Figurskjæringen og den ornamentale treskjæringen på stabbursbygningen er dyktig utført. I folkekunsten er det ofte slik at man legger mindre vekt på personen som har laget verket. Det er verket i seg selv som er det viktigste.

Dette er en holdning som mesteren for utsmykningen, Øivind Fjeldstad, har. Men jeg har fått mesteren i tale, og han

kan fortelle at de fire kvinnestatuene i helfigur og ornamentene ble skåret ut vinteren før de ble montert på stabburet i 1997.

I utgangspunktet hadde han tenkt statuene plassert lenger ned mot bjelken, men under monteringen så han at dette ble feil – det ble for mye luft over dem.

De ble i stedet montert høyere opp på veggen og fikk deretter en sokkel å stå på. Det forsterket opplevelsen av kvinnefigurenes opphøydhet.

Ornamentet i nederkant av drakten inkluderer en ornamentbord, opplyser han videre, og kvinnefigurenes hodeplagg beskytter mot nedbør som ellers ville legge seg på toppen av figurene og utsette dem for råte over tid.

Vedlikeholdet av utsmykningen skjer med klar kokt linolje. Den gylne fargen på draktene henger sammen med at oljen kan gi en gyllen fargetone. Noe oker er også blandet inn i draktfargen.

Øivind Fjeldstads forbilde for figurutsmykningen på Frøyhov er europeisk figurtradisjon. Å knytte figurer til arkitektur er en gammel arv i Europa – fra antikken, gjennom middelalderen og de klassiske stilartene.

Et fellestrekk for disse ulike retningene var ønsket om en dekorativ og monumental figurativ bygningskunst som kunne forestille meningsinnhold ved bruk av symboler.

Det er ikke mange norske bygnin-
ger med store figurstatuer. Fjeldstad
nevner de utskårne trefigurene (1,5
m høye), de fem kloke og fem dårlige
jomfruer som bærer taket i svalgangen
i borggården på Austråttgodset, som et
eksempel.

Nevnes kan også statuene på vest-
fronten til Nidarosdomen og karyati-
dene (stående drapert kvinnestatue) i
stein som smykker fasaden til Haugar
Vestfold Kunstmuseum, tidligere Sjø-
mannsskolen.

Da Øivind Fjeldstad skar de fire store
figurstatuene, var det med visshet om
at monumentale statuer knyttet til arki-
tektur er en gammel europeisk arv, men
mer sjeldent i vår norske kulturarv.

Femten figurstatuer

Øivind Fjeldstad har i ettertid skåret
femten store kvinne- og mannsstatuer.
Statuene er frontale, langstrakte, har
en bevisst forenklet form og lik høyde
(1,8 m høye), med unntak av en barne-
figur. Hver figur har sitt særpreg, og de
holder et kjennetegn som symbolise-
rer meningsinnhold som *Glede, Tung-*
sinn, Samvittighet, Hemmelighet, Tiden,
Tone, Grøde, Bonden, Jegeren.

Foto: Armand Fjeldstad

*Øivind Fjeldstad (95 år) i ferd med å male figurstatuene Tungssinn i
lys grå fargetone sommeren 2020.*

To av statuene, to kvinnefigurer, ble
høsten 2020 satt opp på hver side av
hovedbygningens tofløyete inngangs-
dør. Som karyatider står de og «avlas-
ter» taket til det åpne vindfanget uten-
for hoveddøren. De er kledd i ankelside
drakter og holder hvert sitt overflødig-
hetshorn med ulike frukter, som gir
bud om grøde for gården.

Statuene er malt i lyse grå- og hvitak-
tige fargetoner som gir en illusjon av
marmor. Øivind Fjeldstad hadde an-
tikkens fargerike marmorstatuer i tan-
kene da figurenes øyne, øyenbryn, nese
og munn ble malt opp, og hår, hender,
armer, sko og frukter ble fargelagt med
duse farger. De øvrige tretten utskårne
figurstatuene kan også benyttes som

utsmykning på gården, hvis dagens ei-
ere ønsker det. Han har laget en skisse
som viser hvordan noen av figurene
kan plasseres foran andreetasjen på
fremsiden av hovedbygningen.

Folkekunstens formål er å gjøre en
gjenstand til noe mer enn bare en
bruksgjenstand. Det var trolig også
tanken med den europeiske bygnings-
kunsten som knyttet monumentale fi-
gurstatuer til arkitektur.

Den figurative bygningskunsten på
Frøyhov gård gir et gårdstun som
øyet kan dvele ved og gi rom for tan-
kesprang. Det er viktig å minnes Olav
Aukrusts ord i diktet *Emne*: «Venleik
øg lyt tingen eige: auga øg vil noko ha.»

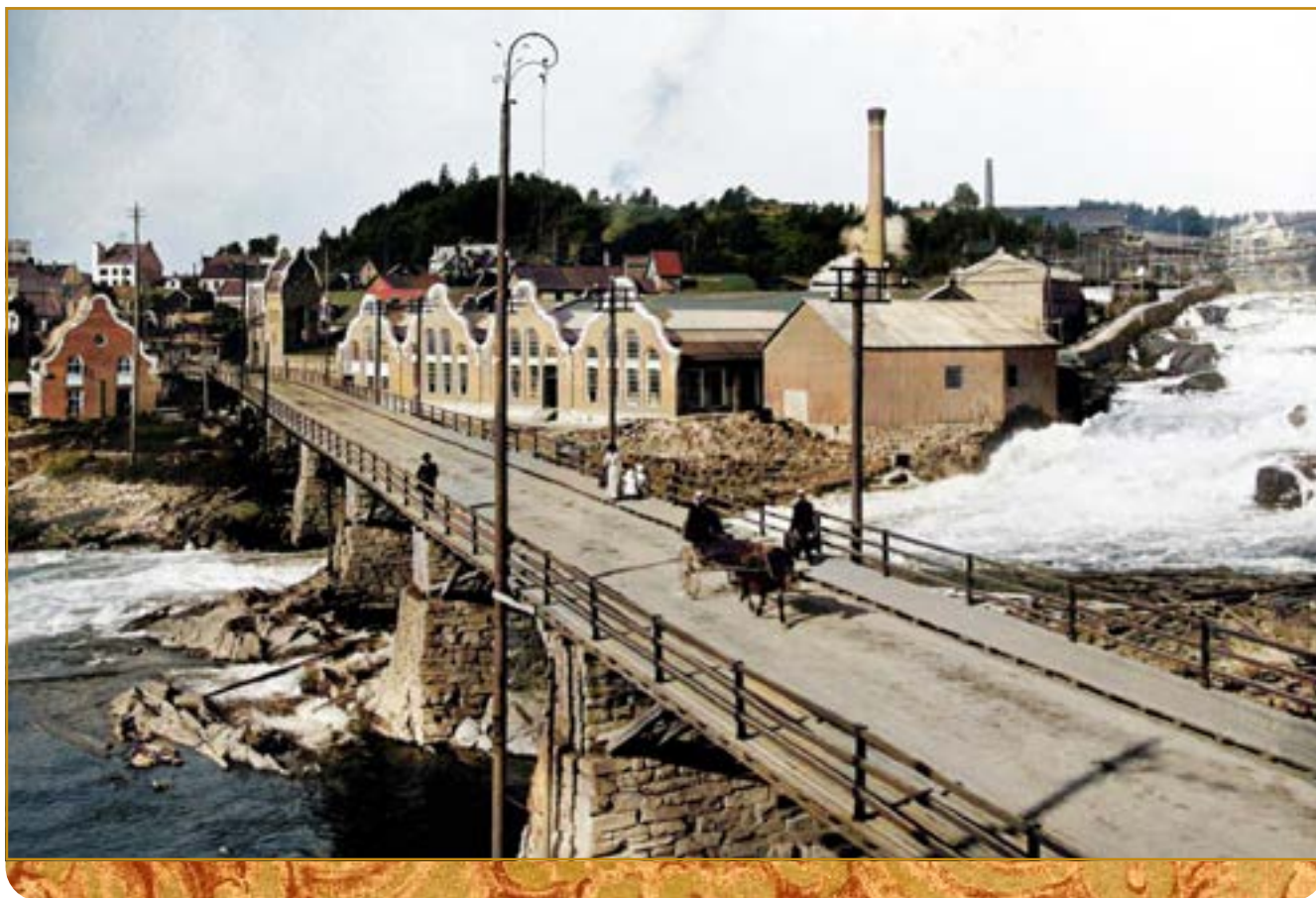
KILDER/LITTERATURENHENVISNINGER

- Bakke, Gudmund 2004: Hole bygdebok : B.3 : Bygda og folket : Bosettingshistorie på Røyse (Holefjeringen). Utgitt av Hole kommune.

FORFATTEROMTALE

Bodil Gusgaard, født 1943, var fra 1976 til 2014 ansatt som førstelektor i kunsthøgskolen i Østfold. Av forskningsbøker kan nevnes *Bilde som kilde for læring og Fantasi og virkelighet i Theodor Kittelsens mytiske forestillingsverden* (begge 2013). Hun har siden 2015 skrevet artikler i *Heftet Ringerike*, var førsteforfatter av boken *A.C. Svarstad – den realistiske miljøskildrer*, utgitt av Hole historielag i 2018 og faglig ansvarlig for Svarstadutstillingen på Galleri Sundvolden.

Hønefoss bru med Hønefoss Brug ca. 1910.

Einar Engelstad – arkitekt i Hønefoss

De karakteristiske buene på Hønefoss bru er blitt et kjennetegn for Hønefoss. Arkitekten fortjener en presentasjon. Han satte sitt preg på byen med tegning av flere bygninger, deriblant bank- og hotellbygget på Søndre torv.

RAGNVALD LIEN

Kilde: Fougner 1916:133

Arkitekten Einar Engelstad
(1876–1958).

Engelstads kjente arbeider i Hønefoss er Hønefoss Brugs gavler mot Bybrua (1909), som er blitt et symbol for Hønefoss, villaen i Kong Rings gate 21 (1911) og Privatbanken i Storgata 2 med fasade mot Søndre torv (1920). Engelstad ble gift med Maj Wahlstrøm, datter av disponenten på Bruget, August Wahlstrøm.

Kort biografi

Einar Engelstad (1876–1958) var elev ved Kunst- og håndverksskolen i Kristiania og fullførte i 1900 arkitektutdannelsen i Dresden. Ved folketellingen det året bor han i Kristiania sammen med foreldrene Johan Engelstad, født i Nannestad 1833, og Maren Indiane,

født Kristensen i 1838, hun fra Nes på Romerike. Adressen er Schønnings gate 2, og yrket er «Arkitekt, Fortiden uden Beskjæftigelse», han var jo nettopp ferdigutdannet.

Han var assistent for Herman Backer (1856–1932) fram til 1904 da han etablerte egen virksomhet i Kristiania. Herman Backer var en av de ledende arkitektene i Norge rundt århundreskiftet. I 1890 tegnet han sveitervillaen Villa Fridheim i Krødsherad for trelasthandler Svend Haug fra Drammen. Huset skulle være landsted for trelasthandleren og hans familie. Senere ble det hotell på stedet, og siden 1986 holder Eventyrmuseet Villa Fridheim til her.

En annen villa Backer tegnet, var Skaugum i Asker som ble reist i 1891 i en stil noe lik Villa Fridheim. Eiendommen ble gitt til kronprinsparet Olav og Märtha, og de flyttet inn i 1929. Bygget brant ned 20. mai året etter.

I 1910 bodde Engelstad i Eilert Sundts gate 43 i Kristiania sammen med faren Johan, kone Maj født 1884 i Sandsvær, sønnen Jan født 1909 og en tjenestejente.

Engelstads første selvstendige arbeid var en villa i Dagaliveien 17. Blant kjente arbeider finner man «Brydevillaen», eller «Forbrydelsen», i Kristinelundveien (1916). Villaen var monumental, i nordisk, nybarokk stil og har blitt omtalt som det fremste monument over jobbetiden. En annen av bygningene hans er Iveland kraftstasjon (1949). I 1932–1933 fullførte han arbeidet med Klemetsrud kirke etter sin forgjenger Herman Backers død.

Einar Engelstad var blant pionérene i fotball-Norge. I sin ungdom var han aktiv fotballspiller på Spring, en av de første fotballklubbene i Norge.

Han var med på det kombinerte Grane/Spring-laget som i 1897 spilte mot Örgryte i Göteborg i den første kampen et norsk lag spilte utenlands. Hans tvillingbror Trygve Engelstad spilte på det samme laget (Wikipedia).

Arbeider i Hønefoss

I 1893 ble tresliperiet på vestsiden av Hønefossen, Hønefoss Brug, solgt til det engelske firmaet Edw. Lloyd Ltd. Ved århundreskiftet bygde Hønefoss Brug et nytt og moderne varmsliperi ved siden av det gamle sliperiet.

Bildet over viser Einar Engelstad med sin kone Maj, fotografert på Capri i 1921. De ble gift i 1908 og skilt 1929/30. Ingen av dem giftet seg om igjen.

Over til høyre er Engelstad på jakt.

Til høyre ser vi Einar Engelstad med sønnen Knut, som ble født i 1915.

Alle foto: Fra familiealbum

Det gjorde at driften ble tungvinn og arbeidskrevende, og et nytt bygg og ombygging var nødvendig for å øke produksjonen (Borgen 2000:88). I 1909 fikk bygningene, som da også inneholdt sagbruk/høvleri og snekkerfabrikk, de nybarokke jugendgavlene. Gavlene finnes både på klokketårnet med eieren Edw. Lloyds navn og på andre bygg i området.

Jo Sellæg mener at Einar Engelstad kan ha fått arkitektoppdraget fordi han var mye brukt av industrien. Bruken av barokkelementer var ganske typisk for Engelstad (Sellæg 2007:57).

Einar Engelstads tegning av Kong Rings gate 21 er preget av nyklassisistisk stil, selv om denne stilen slo gjennom først i 1920-årene (Sellæg 2007:81). Bygget ligger lett tilbake trukket ned mot Petersøya, og byggherre var kjøpmann Nils Engelstad.

Det er ikke noe nært slektskap mellom de to herrer Engelstad. Nils Engelstad (1874–1946) ble født i Porsgrunn som sønn av Martin Wessel Engelstad og Mathilde Engelstad, begge fra Svarstad i Vestfold.

Hønefos og Oplands Privatbanks bygg ble ferdig i 1920. Th. Granums skoforretning og kjøttvekta lå også på Søndre torv.

Foto: Anne Sofie Hval

Buene på brua har blitt et Hønefoss-kjennetegn.

Nils Engelstad grunnla i 1900 hermetikk- og konserverfabrikk med utsalg i Hønefoss. Det ble solgt kolonial- og fetevarer, fisk, vilt, hermetikk, frukt og konfektyrer (Borgen 2000:38). Butikken lå i den høye smale gården i Stabells gate 1, også kalt Engelstadgården (Sellæg 2007:48).

Storgata 2 ble oppført i klassiske linjer i fire etasjer med Hønefos og Oplands Privatbank som byggherre. Hotell Fønix med kafé/restaurant var i drift her i 50 år (Sellæg 2007:84, Borgen 2000:53).

Hotellet hadde 25 værelser, to salonger, spisesal og festsal med to salonger. I første etasje var det restaurant med øl- og vinrett. I første etasje var det også kontorer for banken som ble grunnlagt i 1899 med hovedformål å yte kreditt til næringslivet. Den hadde først tilhold på andre siden av Storgata i Storgata 1.

Foto: Atle Jensen

Foto: Atle Jensen

Kong Rings gate 21 ble kjøpt av Atle Jensen i 2010. Det ble modernisert og bygd om. Arkitekt Ola Mørk Sandvik, med god kjennskap til arkitekt Engelstads stil, tilpasset tilbygget godt. Huset fikk Ringerikes Blads byggeskikkpris i 2013.

KILDER/LITTERATURHENVISNINGER

- Borgen, Per Otto 2000: Ringerike : by- og bygdeleksikon. Utgitt av Forlaget for by- og bygdehistorie, Drammen.
- Fougner, Eiliv (red.) 1916: Norske ingeniører og arkitekter : kort oversikt over Den norske ingeniørforenings og Norske arkitekters landsforbunds historie, samt biografiske opplysninger om de to organisasjoners nålevende medlemmer med portrætter. Abels kunstforlag, Kristiania.
- Sellæg, Jo 2007: Hus i Hønefoss : byutvikling, byggeskikk, kulturminner. Utgitt av Ringerike kommune, Hønefoss.
- Wikipedia: no.wikipedia.org/wiki/Einar_Engelstad_(arkitekt). Lastet ned 24.11.2019.

FORFATTEROMTALE

Ragnvald Lien er født på Sokna i 1951. I 1965 begynte han på realskolen i Hønefoss. *Examen artium* på naturfaglinjen i 1970 ga grunnlag for realfagsstudier på Blindern. Etter et kort opphold som vitenskapelig assistent i Bergen, fikk han fast lektorstilling ved Ringerike gymnas i 1977. Fra 2009 var han rektor fram til pensjonering i 2016. Lien er redaktør for *Heftet Ringerike* fra 2015.

Foto: Fotograf ukjent / Valdres Folkemuseum

Dampbåten Begna fraktet turister langs Sperillen og oppover Begna til Sørumselva. Første gang i 1868.

Fisketur til Sørumselva i Begnadalen

Forfatteren beskriver notfiske av sik som ble drevet i Begna på begynnelsen av 1900-tallet. Teksten er skrevet ned i 1953 og formet som en reiseskildring til Einar Engelstads tre sønner. Vi kan anta at hendelsene i teksten skjedde omkring 1920.

EINAR ENGELSTAD

For 30–40 år siden gikk det en båt rute fra Hen stasjon på Drammen–Randsfjordbanen oppover Ådalselven, eller Begnaelven som den også kalles, over Sperillen og videre oppover elven til Sørumselva i Valdres. Turistmessig er det synd at denne ruten nå er nedlagt. Båtreisen oppover elven fra Hen var en betagende opplevelse. Vi så elven med sine stryk og alt tømmeret som båten kolliderte med. Etter å ha passert slusen i Kongsstrømmen, tok vi fatt på Sperillen hvor Ådalsfjellene stakk opp.

Severdigheter

Det var Elsrudkollen 751 m moh., Vikerfjell 1037 moh., Ulevassfjell 947 moh. og Høgfjell 1010 moh. På denne siden en sparsom bebyggelse og på den andre siden av fjorden store, skogkledte åser og vakker bebyggelse. På vestsiden ligger den gamle Viker kirke og litt ovenfor stikker Ramberget 523 moh. sin vakre silhuett frem, der den går ned i fjorden. Ved en bøyning av fjorden her ser man den vakkert beliggende Buttingsrud gård med hele fjorden fremfor. Før man kommer til Nes i

Ådal, har man på vestsiden de karakteristiske fjell Treknatten og Gyranfisen mot traktene i Vassfaret.

Ved Nes tar så båten atter fatt på elven der den uten særlige stryk rolig glir nedover, og det er først lengre oppe, før den kommer til Sørumselva, at den møter et stryk, hvorom jeg vil fortelle. Det var her det i gamle dager foregikk et større sikfiske om høsten, hvilket dog for mange år tilbake er nedlagt da det etter sigende druknet en mann under dette fisket.

«DANSKEBÅTEN»

DS *Bægna* var et dampskip som gikk i rutetrafikk på Sperillen mellom Hen og Sørums i Begnadalen i årene 1868–1929. På Sperillen hadde båten faste anløp ved Finsand, Vik, Vollvik og Nes, samt fra 1869 også ved Sørums sør i Begnadalen (nordlige endekai). DS *Bægna* ble også benyttet til postbefordring, og i årene 1925–1929 hadde båten eget brevhusstempel med nummeret 753. Etter at Valdresbanen kom i drift til Fagernes i 1906 forsvant turistene, der spesielt mange danskere hadde benyttet seg av reisen med Sperillbanen. Båten gikk også under navnet «Danskebåten» på grunn av alle de danske turistene som kom med den.

Strekningen fra Hen til Sørums utgjorde ca. 75 km. Da Sperillbanen åpnet i 1926 ble Finsand det sørligste anløpet på ruten. DS *Bægna* ble tatt ut av trafikk den 11. oktober 1929, da båten gjorde siste reis fra Sørums til Finsand. Etter dette overtok en motorbåt frem til båttrafikken ble endelig nedlagt i 1933. Deler av DS *Bægna* med kapteinens kabin befinner seg ved Norsk Jernbanemuseum på Hamar. Kaptein Johan Christensen hadde over 40 års fartstid og er sagt å være den som dømte om Puttekollen, der elven passerer fylkesgrensen mellom Buskerud og Oppland, til Valdreshornet.

Kilde: Wikimedia

Sperillen med landskapet som turistene fikk se. Både kulturlandskapet med store gårder og toppene vest for Sperillen kom godt fram.

Fisket starter ...

Ragnvald hadde imidlertid foreslått for Trygve [Einars tvillingbror] og meg at vi skulle gjøre et forsøk. Unge og spreke som vi var for 30–40 år siden og med utsikter til en hyggelig og spennende tur og et uvant fiske, drog vi så av sted omkring 10. oktober som skulle være den beste tid. Om kvelden ved 9–10-tiden drog vi så sammen med Kristian Fagernes i to båter oppetter elven.

Vi skulle bruke not eller «vo» som den kalles i Ådalen, og på forhånd var den ettersatt og i orden og plassert i den ene båten. Været var mildt og fint og det var eiendommelig å ro i belgmørke

oppetter elven uten annen belysning enn en tindrende stjernehimmel og av og til et svakt lys fra et og annet vindu i den spredte bebyggelsen på vestsiden.

På oppsiden av stryket skulle vi møte Puttenkara, og ettersom vi nærmet oss dette, kunne vi skimte lysningen fra et bål. Stryket lå her i et juv med stor skogen innpå på begge sider. Nå hadde Puttenkara hørt oss, og som svarte silhuetter mot det sprakende bålet kom de så ned og trakk båten inn til land. Det var en eiendommelig stemning i den mørke natt som fullt ut kunne sammenlignes med salig Asbjørnsens beskrivelse i *En sommernatt på Krogskoven*.

Fisken kommer ...

«Det er finvær i kvell, og det burde vel bli fisk au», kommer det fra Ola Putten, «Å nå får dere komma opp tell vi hører fra fesken.» Da vi kommer opp av skrenten, ser vi bak bålet at Puttenkara har rigget til et benkearrangement med plass til alle.

Snart etter var kaffekjelen frempå, og så smalt det i en flaske sprit, og de første «svartkopper» ble hilst med «skål». Med de seks karene rundt det sprakende bålet i oktobernatten var det som et riktig gammeldags eventyrbilde som rullet frem, og så tok jakt- og fiskehistorier til, og også «svartkoppene».

Så begynte Ola å bli urolig og drog ned til elva for å lytte til fisken, og så skrek han opp: «Nå får dere komme karer, for nå 'skvaler' fesken i osen.» Alle mann drog så i fart ned til båtene, fant sine avtalte plasser, og så drog den ene båten med «voa» tvert over elven idet den litt etter litt slapp noten ut. Da den så snudde og satte utover stryket, drog den den andre båten samtidig utover med tau i den andre enden av noten.

Det gjaldt nå å holde samme avstand og fart med båtene og hindre at disse ikke tørnet sammen, for det var grunnen til at den omtalte mannen omkom.

Det var ingen lett sak da det mens dampskipstrafikken foregikk, var satt opp en mur på hver side i elven, og i denne kanalen kunne strømmen være ganske strid. 100 meter ned i stryket tørnet båtene imidlertid sammen så de tok vann, og så var det å hale opp bunn-tenillen så hurtig som mulig og anbringe noten i den ene av båtene, og litt etter litt hørte vi at fisken plasket i noten.

Så var det å komme opp til båtplas- sen over stryket og få fisken frem, og så viste det seg at vi hadde 280 pene sik. Så snart noten var rensert og ordnet og lagt ferdig i den ene båten til neste dyst, ble det frisket dyktig på bålet. Mens kaffelars atter kom i sving, leir- ret vi oss på «sofaplassen» som leir- plassen nå ble kalt – ja, den heter det ennå – og ta en times pause til vi kunne vente fisken oppover igjen.

Etter en times pause hørte vi atter fis- ken, og vi gjentok turen som i første tur, men resultatet ble denne gangen

Sørsum, Fagernes og plassen Putten nær Puttekollen, også kalt Valdreshornet.

kun 40–50, og etter en pause var det å dra hjem. Vårt fiske hadde nok vakt oppmerksomhet fra en gård på vest- siden som visstnok hadde sett bå- let, og da vi reiste nedover, hørte vi en stemme fra land som sa: «Nå har nok han Ragnvald sopt hele kanalen.» Neste dag ble det å sitte på en flåte ute i elven nedenfor huset og renske all fisken, hvilket var en lang og kjedelig prosess.

Noen år senere forsøkte vi dette fisket på ny, men resultatet var ikke særlig lovende. Senere er ikke fisket anvendt

og går vel således over i historien, da vel ingen heretter vil forsøke det. [Dette er neppe riktig i større måle- stokk, se bilder tatt i Dokka 1972.]

ORD OG UTTRYKK

[Bunn]tennil (andre dialekt- varianter: tennel, tenle) er et tau til forsterkning langs kantene av fiskegarn og not. I overkanten (flå) er den forsynt med flytere, i under- kanten (grunn) har den søkker.

Kilde: www.snl.no

Folketelling 1910 / Kommune: Ådal / Navn på bosted: Putten (plads)

Navn	Familiestilling	Sivilstand	Yrke	Fødselsår
Ole Anders.	husfar	gift	Forpagter	14.10.1843
Gunhild Andreasd.	husmor	gift	Pladsekone	12.11.1846
Ole Olsen	sønn	ugift	Søn Skogs- og jordbruksarbeider	14.07.1887
Gunhild Olsd.	sønn	ugift	Datter. Arbeide i huset, kreaturstel	10.01.1885
Anton O. Putten	husfar	gift	Skogs- og dagarbeide ved jordbruk	03.10.1872
Gunhild Gudbrandsd.	husmor	gift	Arbeiderkone	11.12.1880
Ole Antons.	s	ugift	Søn	09.05.1910
Nils Milevandet	el	ugift	Husmandssøn. Skogs- jordbruksarbeider	29.02.1888

Ole Andersen Putten, Ole Olsen Putten og Anton Olsen Putten kan være «Puttenkara» i fortellingen.

Foto: Åsmund Eknes / Anno Norsk skogmuseum

*Sikfiske med not i Dokka 1972. Ragnvald Rønningen (1909–1998) med sønner, Berg gård, Nordre Land.***SIK (*COREGONUS LAVARETUS* LINNAEUS 1758)**

Siken har sølvblanke sider, mørk rygg og hvit buk. Halefinnen er dypt kløftet, og skjellene er ganske store. Munnen sitter ytterst på snuten, og er svakt overbitt. Hannen har vorter på hodet og ryggen i gytetida.

Siken lever i innsjøer og store elver, enkelte kan vandre etter næring ut i brakkevann. I store innsjøer er det ofte flere gytebestander av sik som har liten eller ingen omgang med hverandre. De lever på forskjellige måter; såkalt siksild i større vannmasser, som beiter på krepsdyrplankton mens bunnsik er bunnlever og spiser forskjellige bentiske virvelløse dyr. Stor sik tar også fiskeyngel.

Gytetiden er om høsten og vinteren, over fast bunn. De kan gyte både i elver og innsjøer, fra strandsonen og ned til nærmere 50 meters dyp. Yngelen klekkes om våren og er da ca. 15 mm lang. Hvordan livet går videre varierer fra bestand til bestand, men vanlig størrelse når de blir kjønnsmodne er mellom 15 og 40 cm, da er de fra to til ti år gamle (*Wikipedia*).

Tegning: Jan Felken / Artsdatabanken

FORFATTEROMTALE

Einar Engelstad (1876–1958) var arkitekt. Han var assistent for Herman Backer fram til 1904 da han etablerte egen virksomhet i Kristiania. Engelstads mest kjente arbeider i Hønefoss er Hønefoss Brugs gavler mot Bybrua (1909), villaen i Kong Rings gate 21 (1911) og Privatbanken i Storgata 2 med fasade mot Søndre torv (1920). Engelstad ble gift med Maj Wahlstrøm datter av disponenten på Bruget, August Wahlstrøm. [Redaksjonen har gjort små, språklige endringer i teksten til Engelstad.]

Gården Klemmestad på Snyta der gamlekjæresten til Hans Fykerud bodde. De store asketrærne er fra Ginas tid på gården.

En spelemannslegende kom til Ringerike

En eldre mann kom hjem til Norge med amerikabåten våren 1937 for å treffe sin ukjente datter.

Det var mesterspelemannen Hans Fykerud som hadde bodd i Amerika siden 1893.

Der hadde han gjort en eventyrlig karriere.

KJETIL SUDGARDEN

Hans hadde reist fra sin gravide kjæreste Gina på Ringerike i 1893, men han visste at hun hadde fått en datter som het Solveig i september samme år. Han visste også at datteren var gift og at hun bodde på Ask. Gamlekjæresten Gina var gift, hun bodde på gården Klemmestad og var nær nabo til datteren Solveig. Hans hadde et ønske om å få treffe datteren. De to hadde vekslet brev, men hvordan var hun, og hvordan ville hun ta imot ham? Og hvordan ville gjensynet med Gina bli?

Fykerudene i Sauherad

Hans kom fra Sauherad i Telemark hvor foreldrene hans, Hans Gunnarson Fykerud og kona Torbjørg, hadde ryddet seg et småbruk oppe i skogen ved Hjuksebø rundt 1850. Bruket fikk navnet Fykerud-Kåsa. Faren spilte hardingfele i bryllup og begravelser, men mest til dans. Moren var også svært musikalsk og spilte sjøfløyte, en type blokkfløyte som ble importert sjøveien fra kontinentet på 1700- og 1800-tallet, derav navnet. «Gamle-Fykeruden» og Torbjørg fikk sju barn, og to av disse,

Lars og Hans, har satt uvanlig sterke spor etter seg i folkemusikken. Lars ble født i 1860 og døde i 1902. Hans ble født i 1862 og døde i 1942. De to brødrene begynte å spille hardingfele som guttunger. De lærte av far sin, av folk som kom til hjemmet og ellers mye av å øve på egen hånd.

Når faren fikk spilleoppdrag, tok han alltid med seg en eller begge guttene, og snart kunne de ta oppdrag for seg selv. De to brødrene ble vidkjente og etter spurte allerede før de ble konfirmerte.

Hans Fykerud (1862–1942) i sine yngre år. Hans Fykerud, kalt Vesle-Hans, utvandret til USA, men levde sine siste år på Ask (til venstre).

Ungdomsbilde av Gina hos fotograf i Hønefoss engang på 1890-tallet, på den tiden hun traff Hans (til høyre).

De spilte først til dans, men så begynte de med konserter og folk kom i hope-tall. Brødrene utviklet en ny spillestil. Musikken skulle være å lytte til, ikke bare til dans, mente de. Ingen andre kunne spille slik. Slåttene fikk en egen dâm og driv som kunne trollbinde. Dette ble kalt Fykerudspel og er en kjent og ettertraktet form for solospill på hardingfele den dag i dag. Fykerud-brødrene var blant de første som dro på konsert-turneer med hardingfela og gjorde dette til en suksessrik levevei. Den aller første var sambygdingen Torgeir Augundsson (1801–1872), bedre kjent som Myllarguten.

Showmannen Lars

Lars Fykerud var som skapt for scenen. Han var galant og munnrapp og en pen kar. Han prøvde nok annet arbeid, men det gikk dårlig. Han hadde spilling i blodet, og i 1891 fikk han tilbud om en turné i Amerika. Han dro over og gjorde en eventyrlig karriere som spelemann. I de fleste norske settlementer i Midtvesten spilte han for fulle hus. På en av konsertene tjente han 1 600 dollar, som var uhorvelig mye penger på den tida. Lars ble legendarisk på de åtte årene han var i Amerika.

Men brått tok suksessen slutt. Han fikk tæring og brukte mye penger på sykehusopphold og kurer uten hell, og i 1898 dro han hjem som en syk, fattig og nedbrutt mann. Hjemme i gamlelandet hadde han flere gode perioder. Da holdt han konserter og var til tider den gamle mesterspelemannen. Men det gikk stadig nedover med han, og han døde i 1902.

Spelemannslegenden Hans

Hans Fykerud var en like god spelemann, men hadde alltid kommet litt i skyggen av sin eldre bror. Med sitt vin-nende vesen fikk Lars all oppmerksomhet, og den ville han ha om det så gikk ut over broren. På en konsert på Kongs-

Foto: Fotograf ukjent / Midt-Telemark Museum

Foto: Fotograf ukjent / Familiealbum

Plakat som annonserte en konsert i Skien 14.12.1890.

Foto: Aftenposten / NTB

Lars Fykerud (1860–1902) var en fornyer av slåttespillet i Telemark. Bildet er tatt ca. 1890.

berg fikk Hans en enorm applaus. Det likte Lars dårlig og spratt fram og sa: «No skå de få høyre høss den slåttene skå spølåst!» Hans gjorde stor karriere hjemme mens Lars var i Amerika. Han holdt til og med en konsert i København som fikk fin omtale i den store danske avisa *Politiken*. Her sto det blant annet om Hans og hans spill:

Ved disse eiendommelige Klange og Tonefølger glemmer man helt sit eget københavnske Arbeidsværelse. Fjeldene reiser sig med hvide Tinder, Fjorden

lægger sit blanke Speil ind derimellem, det skinner fra Bræ, det grønnes i Li, og der aander en tindrende Sommerluft over Hardangerfjords Vande - - -. De merkkeligste Toner faar Hans Fykerud ud af Instrumentet. Det er Programmusik av reneste Vand! (Trykkerud 1994).

En annen gang var han i Ullensvang i Hardanger. Da kom det et bud med spørsmål om han ville komme til hotellet og spille for en gjest. Det var greit, og han dro i gang med flere slåtter.

Så ville han spille en folkemelodi han nylig hadde lært. Da spratt gjesten opp og gikk fram og tilbake på golvet. Da Hans var ferdig, sa gjesten: «Du spilte den ikke rett, men du spilte den godt. Det er jeg som har laget denne, og den heter *Solveigs sang*.» Gjesten var Edvard Grieg.

Dette var likevel småtteri sammenlignet med det han hørte fra bror sin «over there». Til slutt blir Amerika-lysten for sterk, og Hans drar over i 1893. Han kom i gang med en turné, og da var lykken gjort. Hardingfela sto sterkt over hele Midtvesten, og folk hadde god økonomi. Hele tiden deltok han i konkurranser og vant alltid. En gang var premien ei grom Helland-fele, en annen gang en gullmedalje. En må anta at han tjente gode penger på spillingen. Hans slo seg ned i småbyen Stoughton i Wisconsin og giftet seg med Luise Westerdal fra Lårdal i 1894. Her startet han Fykerud Saloon som i dag bærer navnet Never Mind Saloon.

Som mesterspelemann og konsertmusiker bidro han til at Stoughton ble «hovedstaden» for hardingfele og norsk folkemusikk i Amerika. Det står en bauta til minne om Hans Fykerud i denne byen. Hans og Lizzi, som kona ble kalt, fikk fire døtre. Lizzi døde i 1904, og Hans tok seg av barna til de ble voksne. Men han glemte aldri at han hadde en datter hjemme i Norge som han aldri hadde sett.

Datter på Ringerike

Spelemannen Knut Myrann på Nesbyen har fortalt mye om de to Fykerud-brødrene som ble så sentrale i folke-musikken, og det var Knut som nevnte at Hans Fykerud hadde en datter på Ringerike. Han visste at Hans hadde bodd hos henne i perioder etter at han kom hjem fra Amerika i 1937. Men hvem var denne dattera, og hvem var gamlekjæresten hans fra Ringerike?

Gamlekjæresten Gina

Karen Jørgine Andersen Bakken var hennes fulle navn, men alle kalte henne bare Gina. Hun var født 23. april 1869 og vokste opp på Bakken på Helgelandsmoen, hvor faren var sersjant. Hvordan Gina og Hans Fykerud traff hverandre er uklart, men det sies at han hadde en konsert på Sundvollen eller Kleivstua.

Foto: Privat album

Hans og Solveig foran huset på Sandbakken.

Vi vet heller ikke når og hvor ofte de var sammen, men Gina ble gravid i 1893, og Hans dro til Amerika samme år. Kanskje ville han over og tjene mye penger for så å komme tilbake eller få Gina over. Slik gikk det ikke, men Gina kom til å greie seg likevel, og det gikk også bra med datteren hun fikk.

Gina dro til Oslo og begynte på Berge sjokoladefabrikk. Ikke lenge etter begynte hun å lære seg søm og startet et syatelier i Oslo. Men hun ville tilbake til Ringerike og fikk i gang et skredderverksted i Holters gård på Hen som den gang var et knutepunkt med industri, hotell og reisetraffikk. Det sies at hun fikk penger av Hans Fykerud til oppstarten, og Gina var handlekraftig og flink allerede da.

Etter en tid traff hun Kasper Johanson som var sønn av en verksmester. Kasper var en flott kar som alltid var pent kledd og med stusset skjegg. Hun giftet seg med Kasper i 1901 og fikk straks en datter. Gina fikk mulighet til å kjøpe gården Klemmestad på Snyta. Hele familien flyttet dit i 1910, og alle unntatt Solveig tok navnet Klemmestad. Gina

holdt styr på gården ute og inne, og det gikk gjetord om den velholdte hagen. Hun og Kasper fikk fire barn. Gina var religiøs og en sterk og rettskaffen kvinne i all sin ferd. Hun ble 95 år gammel og døde 8. juni i 1963.

Datteren Solveig

Datteren Solveig som ble født 21. september 1893, ble boende hos besteforeldrene på Bakken på Helgelandsmoen mens Gina var i Oslo, men ble med moren da hun flyttet til Hen. Solveig ble også med de andre til Klemmestad og vokste opp sammen med sine fire halvsøsken i et godt hjem. Gina hadde vært åpen om hvem som var far hennes, så alt var greit.

Solveig giftet seg med Johan Rasmusen, som var murer. De bodde først i barndomshjemmet til Johan på Sand ved Snyta og startet en liten revegård der. Men på Sand var det bratt og trangt og ingen mulighet for utvidelse. De flyttet derfor til ei fin, flat tomt ved Busundveien, hvor de bygde et stort, toetasjes hus og en ny, romslig revefarm. De fikk visstnok penger av Hans Fykerud til å anlegge den nye revefarmen.

Fykerud-statuetten forestiller Lars Fykerud i folkedrakt og er en utmerkelse innen folkemusikken. Denne ble gitt til Anund Roheim. Støpt i steingods i størrelse 32 cm x 63,5 cm. Kunstneren er Kari Buen født 1938.

Foto: Midt-Telemark Museum

Stedet fikk navnet Sandbakken, en kombinasjon av Johans barndomshjem Sand og Bakken på Helgelandsmoen, et sted som sto høyt i kurs både hos Solveig og moren.

Johan og Solveig fikk ingen barn, men Sandbakken ble et åpent hus i bygda, for ekteparet var aktive, utadvendte personer. Solveig fikk senere et godt forhold til ei jente som het Gyda som hun adopterte. Og da Johan døde, startet de to et privat pleiehjem hjemme på Sandbakken. Solveig var både sosial og kulturell, men ingen husker henne som spesielt musikalsk. Hun var med i ungdomslaget Samhold og kledde seg i telemarksbunad når situasjonen tilsa det. Hun startet også en leikarring for ungdomslaget på 50-tallet, men den var ikke i drift så lenge. Solveig døde 23.april 1971.

Spel til lyse morgen

Seansen da Hans Fykerud kom til Ask for å treffe datteren og sin gamle kjæreste med familie burde vært filmet. Ingen kan fortelle om hvordan det gikk til, men det kan tyde på at det ble svært vellykket, for Hans ble boende hos Solveig i et par år. I et brev til folkemusikksamleren Arne Bjørndal fra 1957 bekrefter Solveig at forholdet mellom

Foto: Fotograf ukjent / Arne Bjørndals samling / Universitetsbiblioteket i Bergen

Hans Fykerud d. y. i eldre år. Han kom litt i skyggen av sin eldre bror i ungdommen, men er også regnet som en mesterspelemann.

brødrene Lars og Hans Fykerud var litt anstrengt. Hun skriver også at faren fikk mange venner på Ask. Blant annet forteller hun at han hadde spilt i et selskap på Sandbakken St. Hans-aften.

Da var Hans 80 år og i fin form. Han spilte hele natta, både lyarslåtter og til dans. Og han spilte gjestene ut av porten med en bruremarsj tidlig på morgenen. Til stede var slekt og venner fra nabolaget, og Hans var midtpunktet.

Noe av det siste Hans leste, var diktsamlingen *Gro Norge* av ringeriksdikteren Elling M. Solheim. Den kom ut i 1941 mens Hans bodde på Sandbakken. Denne boka likte han spesielt godt. «Diktene talte til hans norske hjerte», forteller Solveig i brevet til Arne Bjørndal. Hans Fykerud hadde planer om å dra tilbake til Amerika 1941, men fikk ikke utreisestillatelse av tyskerne. Han bodde hos Solveig til han døde på Sandbakken 27. oktober 1942.

Avskjed for Hans Fykerud

Bjørn Bjerke (født 1935) er barnebarn til Gina og Kasper. Han vanket mye på Sandbakken og kan godt huske spellemannen Hans Fykerud, som hadde en høy stjerne i Klemmestadslekta. Bjørn var også til stede ved seremonien da kista til Hans skulle sendes fra Ringerike til Telemark høsten 1942. Ved høytideligheten på Sandbakken kom det fram en eldre kar i underlige klær og mottok fela som Hans hadde brukt. Senere fikk Bjørn høre at han het Sveinung Innleggen og var fra Bø. Sveinung var selv spilemann og en god venn av Hans fra amerikaitida. De underlige klærne var en bunad fra Telemark.

Ved minnestunden på Sandbakken holdt lærer Bjarne Vidar på Ask en tale før Ginas mann Kasper Klemmestad kjørte kista til Ask stasjon for å sende den til Bø. Der ble Hans gravlagt ved siden av broren Lars, og begge brødrene har fått en stor minnestein på Bø kirkegård.

Arven etter Fykerud-brødrene

Både Hans og Lars Fykerud lagde nye slåtter som lever videre i folkemusikken. Det er ikke gjort opptak av det to brødrene spilte, men noen få samtidige spelemenn tilegnet seg det spesielle Fykerudspelet slik at det ble reddet.

Gamle Svein Løndal fra Tuddal lærte det direkte av Lars Fykerud. Svein lærte det bort til sine sønner, og de lærte det videre til Hauk Buen som ga denne tradisjonen videre til ringerikingen Christian Borlaug fra Haugsbygd. Men å lære seg en slått i en bestemt form etter en bestemt utøver er et nitid arbeid. Spelemenn møtes og sitter sammen i dagevis før slåtten sitter som den skal.

Foto: Olav Finstad / Bø museum

Bautaen til minne om brødrene Lars og Hans Fykerud står på kirkegården i Bø, Telemark.

Spelemannen Christian Borlaug som regnes i toppsjiktet blant dagens utøvere på hardingfele, er en svoren tilhenger av Fykerudspel. Da Christian ga ut en CD i 2012 med navnet *Ruske-Saras minne*, var halvparten av slåttene etter Lars Fykerud. CD-en dokumenterer at

Fykerudspel passer særdeles godt for denne utøveren.

Hans Fykerud var stor både som skapende og utøvende kunstner, og Ringerike har en viktig plass i livshistorien til denne spelemannslegenden.

KILDER/LITTERATURENHENVISNINGER

- Braaten, Halvor 1939: Lars Fykerud : hans liv og kunstnergivnad. Utgitt på eget forlag, Notodden.
- Myren, Magne 2001: Lars Fykerud. I: Norsk biografisk leksikon. Kunnskapsforlaget.
Nettversjon: Myhren, Magne: Lars Fykerud i Norsk biografisk leksikon på snl.no. Hentet 12. mai 2020 fra https://nbl.snl.no/Lars_Fykerud
- Trykkerud, Torleif 1994: Hans Hanson Fykerud. I: Årbok for norsk folkemusikk 1994.
- Samtaler med Knut Myrann, Christian Borlaug, Einar Kristiansen, Randi Marit Klemmestad, Åsmund Klemmestad og Bjørn Bjerke.

FORFATTEROMTALE

Kjetil Sudgarden, født 1940, er oppvokst i Langlim i Telemark, men flyttet til Ringerike i 1970. Han har mesterbrev som tømrer og har drevet sitt eget firma, men er nå pensjonist. Han har bidradd med artikler i flere lokalhistoriske tidsskrifter og årbøker og er aktiv i DNT Ringerike som koiekontakt og turlleder. Interesser: Friluftsliv og lokalhistorie.

Foto: Froydis Marie Rrud

To gamle og et nytt skilt 500 meter sør for Løvliå på vei mot Kampevaddammen.

Nye skilt på DNTs stier på *Krokskogen*

Den Norske Turistforening legger til rette for fotturer og annet friluftsliv på Krokskogen ved å vedlikeholde et stort og variert nett av blåmerkede turstier. Dette gjøres for å gi flest mulig lett og trygg tilgang til Krokskogens kulturminner og natur. I henhold til gammel praksis merker DNT Oslo og Omegn i området sør for Damtjern og DNT Ringerike på nordsiden.

LEIF PETTER OLAUSSEN OG HARALD SCHIØTZ

I nnenfor Ringerike kommune og Hole kommune fører disse stiene til mange kjente og vakre utsiktspunkter som Kongens utsikt (484 moh.), Gyrihaugen (682 moh.) og Ringkollen (702 moh.). Pilegrimsleden og den gamle Kongevegen krysser Krokskogen, og sammen med seterveier, kullveier (trekull) og moderneskogsbilveier utgjør disse et variert og tett ferdselsnett. Det er spennende å følge den blåmerkede stien langs brattkanten mot Steinsfjorden med steile nedstigninger som Manaskardet, Krokkleiva (en del av Kongeveien) og Skardsliveien.

For mange er vel Mørkgonga – det trange juvet øverst i den bratte åssiden mot Steinsfjorden – Krokskogens største attraksjon. Det har med jevne mellomrom gått småras i Mørkgonga, og det var en stund forbudt å gå der. Nå er stien åpen, men du går selvsagt på eget ansvar. Større utfordringer har parkeringen langs veien skapt, og forbudsskilt mot parkering har nå kommet opp. Krokskogen er en del av Oslomarka som reguleres av Markaloven. Den regulerer ferdsel, hyttebygging og ulike aktiviteter, men et enda sterkere naturvern finnes innenfor naturvernområ-

dene. Til eksempel er både Krokkleiva og Mørkgonga naturvernområder.

På Krokskogen finnes en rekke nedlagte setrer, og mange av disse var opprinnelig finneplasser. Dessuten finner du minnesmerker fra Den store nordiske krig (1700–1721) og milorgceller fra 2. verdenskrig. Ved Retthellsetra finnes en «Olavsbrønn», og årlig arrangerer Hole historielag Retthelladagen på Retthellsetra. Da kan besøkende både smake setermat og føle stemningen som rådde på de mange setrene som fantes på Krokskogen.

1. Skardsliveien er et fint alternativ til Mørkgonga, slakere stigning og mer utsikt.

2. Fra Gråberget, knappe 2 km nordøst for Løvli, ser man innover de østre delene av Krokskogen.

	Monsebråtan	0,7 km
	Mattisplassen	2,4 km
	Myrseter (DNT)	3,6 km

Utenfor Presthytta som er ei ube-
tjent DNT-hytte med overnattings-
mulighet, står det nye skiltet.

Når man følger den blåmerkede
stien i pilens retning, kommer
man etter 0,7 km til Monsebråtan,
derifra kan man fortsette å følge
blåmerket sti til Mattisplassen. Fra
Presthytta til Mattisplassen er det
2,4 km å gå.

Hvis man i stedet vil å gå til DNTs
hytte på Myrseter når man er på
Presthytta, er det 3,6 km å gå før
man er på Myrseter. Valget mellom
Myrseter og Mattisplassen trenger
man imidlertid ikke å ta før man er
på Monsebråtan siden begge valg
fører dit først.

Foto: Harald Schiøtz

Foto: Harald Schiøtz

Enkelte var i drift helt til 1960- og 70-tallet. De blåmerke DNT-stiene går innom mange av de nedlagte setrene som Fjellsetra, Øskjevallsetra, Monsebråtan og Kampesetra for å nevne noen. Mattisplassen, en gammel finne-
plass, ligger vakkert til på nordsiden av Plassedammen og er et ettertraktet turmål både for bading og telting.

DNT Oslo og Omegn eier fem hytter på Krokskogen. Det er Presthytta, Jørgenhytta, Myrseter, Drømmen og Mustadkroken, alle med rimelig gangavstand fra hverandre. Nettadressen www.ut.no, som er en tjeneste fra DNT i samarbeid med Statskog, Friluftsrådernes Landsforbund og Statens kartverk, har utmerkede kart og turforslag.

Vedlikehold

Rydding: Lyng og annen undervegetasjon vokser raskt inn over stiene, og snø og vind brygger greiner og kvister

av trær. Dette blir årlig ryddet vekk for å holde stiene åpne. Dessuten fører stor snømengde på trærne og kraftig vind til toppbrekk eller at hele trær velter over stier. Å rydde opp i dette kan være både et tungt og tidkrevende arbeid.

Merking: Turistforeningens stier er merket med en spesiell blå farge (rød merking gjelder skiløyper). Det skal ikke merkes tettere enn at det blir enkelt og trygt å finne fram langs stiene. Det skal ikke merkes på fjell eller faste steiner. Vær, vind og skogsdrift gjør at merkingen jevnlig må friskes opp.

Ny skilting: Skiltene langs stiene skal gi vandrerne viktig informasjon ved å vise vei uten at det er behov for omfattende kartkunnskaper. Den nye *Merkehandboka* angir en nasjonal standard for all merking. Enkelte steder angir skiltet stedsnavnet, men obligatorisk for de nye skiltene er pilretning mot ett

eller flere stedsnavn og hvor langt det er til disse stedene. Skiltene er påtrykt Turistforeningens røde T og hva slags aktivitet de er beregnet for.

Nye skilt

DNT Oslo og Omegn er i ferd med å bytte ut alle gamle skilt, men også DNT Ringerike anvender den nye skilttypen. Tidens tann, manglende eller feilaktig avstand samt den nye skiltstandarden fører til et stort behov for å skifte ut eksisterende skilt med nye. DNT Oslo og Omegn og DNT Ringerike oppfordrer alle turgåere og hytteiere til å ta kontakt hvis de har synspunkter eller ser behov for utbedringer på stiene.

De gamle skiltene som var satt opp over mange år, har altså et utseende som er sterkt varierende, og avstandssopplysningene på skiltene var i noen tilfeller ikke korrekte. For å forenkle administrasjon av jevnt vedlikehold av stier og

SYMBOLER FOR FRILUFTSLIV OG IDRETT

- Det er en stor fordel at de symbolene som brukes på skilt og i publikasjoner også brukes på kart.
- Kartverket tok derfor initiativ til å utvikle symboler som en grafisk standard for friluftsliv og idrett.
- Arbeidet har tatt utgangspunkt i ca. 200 symboler som ble utarbeidet av Kartverket i 1997. I 2013 laget Kartverket 15 nye symboler i samarbeid med frilufsorganisasjoner.
- Etter hvert kom det ønsker om mange nye symboler og oppgradering av «gamle» symboler. Arbeidet, som startet i 2017 og ble slutført

i 2018, ble prosjektorganisert med en grafisk gruppe i Kartverket som stod for utarbeidelsen av symbolene og en symbolkomité som godkjente symbolene.

- Komitéen hadde representanter fra Miljødirektoratet, Friluftsrådernes Landsforbund, Den norske turistforening, Norges Idrettsforbund og Akershus fylkeskommune.
- Symbolene er orientert til høyre og venstre der begge retninger er aktuelle. Symbolene er laget i to størrelser: 1 x 1 cm til bruk på kart og 10 x 10 cm for bruk på skilt.
- Det ble i tillegg innført et grader-

ingssystem for turrutene som skulle gjenspeiles med farger på symbolene, alt etter vanskelighetsgrad. Symbolene finnes allerede på mer enn 60 000 skilt rundt om i Norge.

- Alle symbolene er laget i de grafiske formatene ai, eps, svg, jpg, png, pdf og tif.
- 75 nye symboler er gratis tilgjengelig for nedlasting på www.geonorge.no

Symbolene for friluftsliv og idrett inngår som bransjestandard for geografisk informasjon og er gratis tilgjengelig og kan fritt kopieres og gjenbrukes på kart, skilt, tavler og annet informasjonsmaterieell. Videre distribusjon av hele eller større deler av symbolpakken, samt bruk til andre formål enn de som er nevnt over, må avklares med Kartverket.

skilt var det dessuten behov for bedre oversikt over hvor skiltene står, og hvilke opplysninger som gis på hvert enkelt skilt. Parallelt med de nye skiltene er det lagd et elektronisk arkivsystem, en database, for alle turskilt.

I venstre kant av de nye skiltene finner man øverst en vandrer med ryggsekk som formidler at de merkede stiene er gangstier, og at skiltet er produsert av

Asker produkt, en bedrift som er basert på lokal uføretrygdet arbeidskraft. Under vandreren er det et lite, sirkelrundt metallskilt som forteller at det tilhører Den Norske Turistforening. Den røde T henviser til at foreningens velkjente stier i høgfjellet blir merket med rød farge, innimellom med en rød T.

På baksiden av skiltet står i tillegg til stedet skiltet er plassert, UTM-koor-

dinater etter et satellittbasert navigasjonssystem, GPS (Global Positioning System) som dekker hele kloden.

Det finnes flere nettsteder som kan brukes til å regne slike koordinater om til lengde- og breddegrader som mange kanskje er mer fortrolige med.

Nederst står det forklart hvem som har ryddet og merket stien.

KILDER/LITTERATURHENVISNINGER

- Merkehåndboka : tilrettelegging og synliggjøring av turruter 2019. Utgitt av Den Norske Turistforening, Innovasjon Norge og Friluftsrådernes Landsforbund. https://www.merkehandboka.no/wp-content/uploads/2019/03/DNT_Merkehandbok_2019.pdf
- Faktaboksen om nye symboler: Kristoffer J. Kristiansen, tidligere ansatt i Kartverket, e-post: krisjokri19@gmail.com

FORFATTEROMTALE

Leif Petter Olaussen er født 1947 i Mehamn og bor i Oslo. Han er utdannet kriminolog og har arbeidet som forsker ved Barnevernets Utviklingssenter, Politiets høgskolen og Institutt for kriminologi og retts sosiologi ved Universitetet i Oslo der han nå er professor emeritus.

Harald Schiøtz er født 1939 i Skedsmo og bor i Oslo. Han er utdannet sivilingeniør fra Norges tekniske høgskole (nå NTNU) og har arbeidet som forsker ved Forsvarets forskningsinstitutt, overingeniør ved Tandberg AS, forskningssjef ved Senter for industriforskning (senere SINTEF Oslo) og spesialrådgiver i Utenriksdepartementet.

Beskyttelse mot rust.

De store Øst- og Vest-Indien
for de store handels-
og industri-
selskaper.

"MELANOID"
Bittumen-maling

Lager hos:
K. Carl Christensen og Sønner, Oslo
Christiansen 27 — Tel. 8000.

Påsefald 15 øre

Aftenposten

Kampens Mek. Verkssted

Koksknuserne
Koksharper

Nr. 424 Heftegrunn
Abonnement, pris: 6.000 pr. år
Tirsdag 24de august 1926
Abonnement, pris: 6.000 pr. år
Heftegrunn 67 øre

Dronningens Restaurant

Juleen opvækket
det populære
dansepar
Blizzard
kl. 9½ og kl. 11½.

WILHELM OLSEN

Kjøp Nydalens Bomuldstoier

Abonner paa og avser i "UKENS NYT"
«Aftenpostens» indbudsgave

Fryktelig morddrama i Norderhov søndag.

Lensmand Solumsmoen dræpt ved knivstik i halsen og lensmand Aalde alvorlig saaret ved flere revolvereskud.

En uhyggelig kamp i skogen med to skapsprængningsbanditter, som lensmændene var paa jakt efter.

Morderne, som har plyndret den døde og den saarede, er endnu paa frifot.

Fra "Aftenposten's" utendørs medarbeider.

Lensmand Solumsmoen.   Lensmand Aalde.

Den landsdekkende avisen Aftenposten tirsdag 24. august 1926 viser omfanget av tragedien.

Lensmannsmordene på Ringerike

– true crime fra vårt nærområde

Dette er historien om drapene på to lensmenn ved Vågård nord for Hønefoss en augustdag i 1926 og jakten på de to gjerningsmennene.

MAREN DØSSLAND OG ANNE LOUISE FREDRIKSEN

I tiden forut hadde to kriminelle unge menn begått en serie lovbrudd i distriktet. Lensmennene Oluf O. Aalde og John O. Solumsmoen møtte de to, Anton Svensson og Sigurd Madsen, i skogen ved Vågård.

Gjerningsmennene trakk våpen og skjøt. Solumsmoen døde på stedet, og Aalde døde av skadene dagen etter.

Han rakk å gi informasjon til politiet. Jakten på de to morderne pågikk i to måneder før de ble innhentet.

Anton Svensson

Anton Immanuel Oskar Svensson, kalt «Östa-Linas pojke», ble født nyttårsaften 1891 i Tiveden, Västra Götaland i Sverige. Moren Emma Carolina Larsdotter arbeidet som tjenestepike på en

prestegård og hadde seks barn med et ukjent antall menn. Hun gikk under navnet «Östa-Lina», fordi hennes far ble kalt Östa. Det sies de var av «tater-slekt».

Anton Svensson vokste opp i fattige kår og måtte tidlig lære å livnære seg selv. Han påtok seg arbeid på gårder og solgte dessuten koster.

Det er ganske påfallende at *Heftet Ringerike* aldri har behandlet lensmannsmordene så grundig som i denne artikkelen. Det er en meget viktig og kjent hendelse fra distriktet vårt og er tidligere bare indirekte omtalt gjennom artikler om filmen (Hansson 1999, Nilssen 1999) og minnesteinen (Bjerkeli 2016).

Han ble omtalt som en skogens mann. Han oppholdt seg aldri lenge på ett sted av gangen, fordi han var temperamentsfull og rett som det var havnet i trøbbel med andre.

Etter hvert begynte en kriminell løpebane med tyveri og innbrudd. Han ble arrestert flere ganger i Sverige, men klarte å rømme. «Östa-Linas pojk» dro jevnlig over grensen til Norge. I 1917 fikk han losji på en gård i Hokksund. Gården ble drevet av et norsk-svensk ektepar som hadde en ti år gammel sønn, Sigurd Madsen. Den unge Sigurd lot seg fascinere av svensken.

Sigurd Madsen

Sigurd Henning Madsen ble født i Hokksund 22. september 1907 og vokste opp med fire søsken. Hans mor var Hansine Pedersen. Faren Emil Madsen var en svensk dagarbeider og murer. For å spe på inntekten leide familien ut rom til overnattingsgjester. Sigurd Madsen vokste opp under vanskelige forhold, men hadde ifølge fangeboken «gode folkeskolekunnskaper». Han hadde jobbet på teglverk, men fra 14–15 års alderen var han arbeidsløs. Etter et kjellerinnbrudd på Hokksund fikk han tilsnakk av John Solumsmoen, som den gangen var en ung lensmannsbetjent. Det var hos Madsen-familien «Östa-Linas pojk» fikk losji. Svensson ble et spennende bekjentskap for den unge Sigurd. Han fikk bli med ham på innbrudd, først som vakt, senere ble han også med på innbruddene som det ble mange av de neste ti årene.

August 1926

Duoen Svensson og Madsen begikk flere innbrudd i løpet av våren og sommeren 1926. En varm augustkveld tok de seg inn i landhandleriet til Vegger Strømmen på Røste i Ådalen. Ved hjelp

Beslag av våpen, snusdåse og del av dørblad med påskrift. I midten står koppen med de berømte fingeravtrykkene. Noen av gjenstandene befinner seg på Justismuseet i Trondheim, mens andre er gått tapt etter at bildet ble tatt.

Åstedet ved Vågård har trekors og en minnestein.

av en solid ladning dynamitt sprengte de et pengeskap. I tillegg til pengene tok de med seg to Morakniver. Ferden gikk videre via Ådalselva i stjålen ro-båt til ei hytte i Vågårdsåsen.

På denne hytta forsynte duoen seg med et pledd som senere ble funnet på mordplassen. De etterlot seg også et tydelig fingeravtrykk på en kopp. Fingeravtrykket skulle bli sentralt i etterarbeidet med åstedsundersøkelse og samling av bevis.

Et annet element som skulle bli viktig i den senere etterforskningen, var innbruddstyvenes skrevne hilsen på hyttedøra: «Nu har du bondjævel faatt en paahelsning av di fredløse.» Fra rettsboken vet vi at de to kom frem til åstedet tidlig på ettermiddagen der de tente kaffebål og spiste brød med margarin og ost.

Fra innbruddstyver til drapsmenn

Lørdag 21. august ble lensmann John O. Solumsmoen fra Haug og politibetjent Gudbrand Grylling fra Hønefoss sendt ut for å jakte på innbruddstyvene. De fulgte sporene, men måtte gi seg ved tretiden på natten da det ble for mørkt. Neste morgen måtte Grylling melde avbud fordi hans kone skulle føde, og lensmann Oluf O. Aalde fra Norderhov ble dermed hans erstatter.

På ettermiddagen søndag 22. august befant Aalde og Solumsmoen seg i Vågårdbygda mellom Ådalen og Jevnaker. Kun bevæpnet med politikøller beveget de seg på stien innover mot en furumo. Der var det en åpen plass hvor det tidligere hadde blitt funnet både øks og striesekker. Dette ble antatt å være et tilholdssted for «tvilsomme folk». Klokken halv sju så de bålrøyk og fulgte den. Ved bålet satt to karer.

Fra rettsboken:

Mens de sat og spiste under en gran kom lensmennene til stede. Siktete (Madsen) kjente straks Solumsmoen. Det første som blir sagt, visstnok av Aalde var: «Sitter dere her og spiser karer», hvortil Svensson svarte ja.

Derefter blev det spurt, antagelig også av Aalde, om de var bærplukkere. Svensson svarte også ja hertil og tilføiet at det var svært lite bær i skogen.

Derefter sa Aalde «Og så har dere telt». Aalde gikk så bak eller til siden for den gran hvorunder siktete og Svensson sat og spiste og plystret. Like etter dette sa Solumsmoen at de var politi og spurte hva slags karer de var.

Herpå svarte Svensson «Vi er de vi er». Solumsmoen sa da at de var lensmenn og at han fikk svare på de spørsmål de kom med. Hertil sier Svensson «Og det kommer De og spør om her i skogen». Solumsmoen svarte ja. «Aa nei du», sa Svensson og sprat opp fra sin sittende stilling og var øieblikkelig bak granen. Neppe var Svensson kommet bak granen før siktete hører 2, muligens 3 skudd. Svensson hadde, som vanlig, sin revolver i baklommen, og da siktete snudde seg om, så han Svensson med revolveren i hånden. Siktete så ikke Aalde på dette tidspunkt.

Med det samme Svensson sprang bak granen grep Solumsmoen siktete, som fremdeles sat på marken. Da det første skudd falt, slap Solumsmoen siktete. I samme øieblik ropte Svensson: «Skyt for jævelen».

Lensmannsmorder Anton Immanuel Oskar Svensson til venstre, og lensmannsmorder Henning Sigurd Madsen til høyre.

Kilde: Tjengen 2002:145

Siktete hadde sin revolver i lommen på troien, som lå oppe på hans ryggsekk, der sto like ved siden av den plass hvor de hadde sittet foran granen. Siktete sprang rundt granen og grep revolveren ut av troielommen.

Før han nådde rundt granen, blev han imidlertid stoppet av Solumsmoen, men slet seg løs. ...

...Svensson har senere fortalt siktete at hans revolver kom i ugreie etter de første skudd. Han gikk da baklengs for å få bragt den i orden igjen, og snublet herunder i en rot, så han falt baklengs. Siktete antar at det var da Svensson snublet, at Aalde hadde grepet fat i ham. Fra den plass siktete nå inntok, skjøt han 2 skudd i den retning lensmennene og Svensson befant seg.

Han siktet ikke mot noen av lensmennene. Han skjøt fordi Svensson sa han skulle skyte. Han var da rent fra seg selv og avfyrte skuddene uten å sikte på noen.

Han påstår at han heller ikke tenkte seg den mulighet at han ved skuddene kunne treffe noen. Han overveiet i det hele tatt ikke hvilke følger skuddene kunne ha. Han sier at handlingen gikk før tanken.

På bakken lå de to lensmennene. Madsen sa han kjente igjen John Solumsmoen fra Hokksund. Da Svensson fikk høre det, stakk han kniven i Solumsmoen og stjal klokken fra både ham og Aalde. De to lensmennene ble liggende livløse på skogbunnen, mens Madsen og «Östa-Linas pojk» flyktet fra stedet.

Dagen etter

Madag ettermiddag ble fru Aalde bekymret. De to lensmennene var ikke kommet tilbake. Lensmannsfullmektigen i Norderhov sendte ut letemannskap, deriblant Aaldes sønn Oddvar. Lensmennene ble funnet i 17-tiden.

Solumsmoen var død. Han var skutt i hjertet og hadde to knivstikk på halsen. Aalde var skutt i ryggen og i hodet. Han var kritisk skadet, men bevisst. Han ble fraktet til nærmeste gård, Øvre Vågård, der han døde om natten. Innen han ble bevisstløs, rakk han å fortelle om hendelsen og gi en beskrivelse av de to forbryterne. Fra de mange vitneavhørene i den

Ringerike Sorenskriveri: Rettslig forundersøkelse mot Henning Sigurd Madsen.

Foto: fotograf ukjent

Lensmennene Solumsmoen og Aaldes gravfølge i Storgata i Hønefoss lørdag 28. august 1926. Alle forretningene i Hønefoss holdt stengt mens begravelsen foregikk, og torghandelen opphørte kl. 13.30. De to ble gravlagt samtidig fra Hønefoss kirke. Omkring 2000 mennesker møtte opp, deriblant finansminister Fredrik Ludvig Konow og justisminister Knud Øyen.

påfølgende rettssaken forklarer 29 år gamle Sverre Bratteteig, lensmann i Norderhov:

Han kom sammen med Dr. Rasmussen til aastedet mandag ettermiddag. Aalde laa da på siden. Doktoren spurte da hvordan det var med ham, han svarte da at han var skudt i brystet. Vitnet (Bratteteig) spurte bare efter om det var mange og om han kjente de personer han hadde truffet. Hertil blev svaret at det var 2 og at han ikke kjente dem. Vitnet hadde det indtryk at Aalde var ved fuld bevissthet, der kom litt støtvis hvad han sa, men det var greit og klart.

28 år gamle doktor Rasmussen beretter i sin vitneforklaring:

Paa vitnes (Rasmussens) forespørsel fortalte Aalde at da de gik bort til de 2 personer de møtte i skogen og snakket til dem fløi de rett i fjæset paa dem. Han vilde da trække sig tilbake og fik et skudd bakfra. Under denne samtale var Aalde efter vitnes mening fuldt klar, senere, efter at han var bragt til Waagaard var han svært medtat, men det var efter flytningen til Waagaard at han opgav signalementet. Fra kl 9 ½ om kvelden var han bevisstløs.

Lensmann John O. Solumsmoen var død da han ble funnet. Han var skutt i hjertet og hadde to knivstikk på halsen.

Lensmann Oluf O. Aalde ble funnet kritisk skadet, men bevisst. Han var skutt i ryggen og i hodet, og døde påfølgende natt.

Kilde: Tangen 2002:143

De to lensmennene ble begravet på Hønefoss kirkegård 28. august. Over 2000 personer var til stede, blant dem representanter fra den norske regjering. Dobbeltdrapet fikk oppmerksomhet langt utover Norges grenser. Det rystet mange, ikke minst på grunn av

sin brutalitet, og fordi det representerte en mangel på respekt overfor autoriteter man sjelden hadde sett. Mange spørsmål kom opp i kjølvannet: skulle politiet bevæpnes, skulle dødsstraff gjeninnføres? Forholdet mellom politi og presse fikk en viktig betydning.

Åstedet og etterforskningen

Med bistand fra Oslo og Aker politiskammer, samt Statens identifiseringsentral med politiførstebetjent Birkelund som fingeravtrykksekspert, ble det iherdig arbeidet med å granske åstedet, samle spor og søke etter forbryterne i nærliggende skogsområder.

Åstedsgranskerne fant tydelige spor på leirplassen med rester etter mat og drikke, samt ullpledd, en snusdåse av horn og revolverpatroner. Stedet vitnet om en nådeløs og brutal kamp da mose og jord var flerret opp, og det var blod på bakken.

Sammen med lensmann Torger Solumsmoen (broren til John) dro Birkelund rundt til hytter hvor det var gjort innbrudd for å finne mulige fingeravtrykk. De fant hytta hvor ullpleddet stammet fra, samt inskripsjonen på hyttedøren. De fant også koppen med fingeravtrykkene. Etter omfattende jobb med fingeravtrykkene klarte Birkelund allerede den 27. august 1926 å identifisere avtrykkene til Anton Immanuel Oskar Svensson, «Östa Linas pojk».

Det var nå ingen tvil om at han var en av de to drapsmennene, og det ble nøstet opp at hans medsammensvorne var en 19 år gammel gutt fra drammensdistriktet. Nå hadde politiet identiteten til begge de ettersøkte.

Sett i rettshistorisk perspektiv var det før lensmannsdrapene kun noen få drapssaker som ble oppklart basert på fingeravtrykk: Drapet begått av Henri-

Foto: Maren Døssland

Området ved åstedet. To kors merket «Lensmann Aalde 22.8.1926» og «Lensmann Solumsmoen 22.8.1926».

Léon Scheffer i Paris i 1902, «Deptford-mordet» i England i 1905 og et dobbeltmord i Dresden i 1911. Lensmannsmordet ble og blir omtalt som en av Norges mest dramatiske drapsaker. At saken ble løst ved hjelp av fingeravtrykk, samt politiets grundige etterforskningsarbeid, gjør saken unik for sin tid.

Flukten

Etter drapene flyktet de to morderne. De ble ettersøkt av politiet både i Norge og Sverige i to måneder. Vanligvis gikk de om nettene og sov om dagen med politi, militære og hunder etter seg.

I ettertid vet vi at de hadde denne ruten:

Ullensaker–Kongsvinger–Arvika–Säffle–Åmål–Bengtstors–Vänersborg–Tiveden (Svenssons hjemsted)–Vänersborg–Mellerud–Torrskog–Nössemark–Ärehamn.

På veien søkte de tilflukt hos Gina Lundsmoen, en kvinne Svensson hadde fått barn med. Madsens revolver var gravd ned på Kløfta. Den ble senere funnet etter hans anvisninger og fremlagt som bevismateriale i retten. Rømlingene kunne følge med i avisene om spor politiet fulgte.

Både hovedstadsaviser og lokalpresse fikk hyppige meldinger om mulig observasjoner av de to morderne. Dermed fikk de ettersøkte et forsprang, for de leste også avisene. Det var på et tidspunkt utlovet en dusør på 3000 kroner til den som kunne komme med opplysninger som førte til at de to ble tatt.

Soknedøler samlet på Saksentjern for å lete etter lensmannsmorderne. I bakke rekke er blant flere andre Elling Røsby, Elling Tuft, Anton Tuft, Per Sverre, Ellef Kristian Berg, Torsten Meyer. Foran sees Bernt Åsen, Torsten Havik, Herman Dalen, Kristian Klev og Herman (?) Stigsrud. Foran ligger Arvid Stalsbråten.

Foto: fotograf ukjent / Dalen vår 16.30

Kart over fluktruten fra Vågård gjennom Sverige og til Aremark.

Jakten gjorde at enhver omstreifer eller fremmed ble mistenkeliggjort, og etter annonseringen av dusøren ble tretten menn arrestert som «lensmannsmorderne». Gunnar Larsen skriver i sin roman *To mistenkelige personer*:

Tidlig på formiddagen er de fremme i skogkanten, slik at de kan se op til stasjonsbyen på Kløfta.....De legger sig og sover. Siden brekker de bar og setter sig fremme under de tre furuene. En rad med små løvtrær står et stykke borte, mellom dem og linjen, slik at de ikke kan bli sett fra toget. Ekstrøm [Svensson] gir Gustav [Madsen] ordre om å gå op til stasjonen og kjøpe mat og aviser.

Om morgenen 22. oktober 1926 oppdaget en bonde i Aremark røyk fra et kaffebål i skogen. Han varslet lokalpolitiet, og dermed ble forbryterne overrumplet av lensmannen, bonden og ytterligere fire menn. Madsen overga seg umiddelbart. Svensson ble skutt både i låret og i hendene, men fortsatte flukten i et døgn til.

Jakten er slutt

Den skadeskutte Svensson løper videre med bevæpnet politi, militært personell, hunder og mange frivillige i hælene. Det har kommet snø, så blodsporene vil avsløre ham. Derfor flykter han videre i en bekk. Til slutt er han omringet. Utslitt, skadet og syk av tuberkulose segner han ned ved et tre. Larsen skriver:

Svensken løfter revolveren. Nå trekker han revolveren! skriker mannen. Ekstrøm sikter. Folk tramper inn gjennom holtet fra alle kanter. En sår, uutholdelig smerte skjærer tilbake gjennom armen til svensken. Lammer så, med strømmende ro. Det nytter ikke. Han visste det. – Men han bryr sig ikke om det. Han skal lure dem! For siste gang. Langsomt snur han revolveren mot sin egen panne. Bruker venstre hånd til støtte. Idet skuddet går, vet han at denne gangen vil det ikke svikte. Så sprenger han verden.

Liket av Svensson ble fraktet til likskue på Skolleborg. I vesten hans fant man uret til Solumsmoen.

Kart kartgrunnlag: <https://ninkarta.lantmateriet.se/> / bearbeiding: Kristoffer J. Kristiansen

Rettsoppgjøret

Sigurd Madsen ble fremstilt for Ringerikes Sorenskriveri. Han var ifølge rettsboken ikke tidligere tiltalt eller straffet. Dommen mot ham falt 15. januar 1927. Madsen anket til Høyesterett, men der ble dommen stadfestet 15. mars samme år.

Tiltalte Henning Sigurd Madsen ble funnet skyldig i forbrytelse mot straffelovens paragraf 233 første og andre ledd for forsettlig, fullbyrdet drap eller medvirkning til dette, på begge lensmennene. Han ble kjent skyldig i forbrytelse mot straffelovens paragraf 261, grovt tyveri, i 29 tilfeller. Dommen lød på fengsel på livstid. Retten fant ingen formildende omstendigheter. I skjerpene retning ble det vektlagt at det var drap på to personer, og at disse var politimenn i tjeneste, samt de mange og grove tyveriene. Saksomkostningene ble satt til 50 kroner.

Madsen ble benådet i 1937, men ble senere fengslet for nye lovbrudd. Etter at han ble løslatt i 1946, skikket han seg. Han etablerte seg med familie og

Sigurd Madsen da han mottok dommen på livsvarig fengsel. Tegningen viser at han var en unggutt, ennå ikke fylt 20 år.

endret navnet sitt til Henning Sigurd Andersen. Han fikk to barn og arbeidet som møbeltapetserer. Familien bodde i Hokksund, der han døde 7. juni 1986.

Tegning: tegner ukjent / Aftenposten 17.1.1927

I ettertid

Fra fangeboken til fange nummer 993, Henning Sigurd Madsen, kan vi lese at han under fengselsoppholdet hadde mange besøk av frøken Bergliot Lunde. Hun var stenograf i Kristiania Folkebank og kjente Madsen fra før han ble fengslet. Hun forteller:

Madsen kommer fra et forferdelig hjem. Foreldrene drev et slags gjæstgiveri, men det er i virkeligheten et bordell. Barna fikk der se og høre alt mulig, gik om blant gjestene og måtte ofte dele værelse med vilt fremmede mennesker. Ikke det gran kontroll eller tilsyn med barna.

Familien var ild sett av de omboende. Dette gikk i høieste grad utover barna. Han kan ha meget vanskelig for å legge sine følelser for dagen. Men han er i virkeligheten meget mottagelig for godhet. Dette er sterkt iøinefallende ...

... Om drapet har han bare sagt at han har ikke noen klar erindring om hvorledes det gikk for seg, det gikk så fort. Når han ga omvisning på hvor revolveren var gravet ned, gjorde han det for å få rede på hvem av dem det var som hadde drept lensmennene. Han kunde ikke tro at det var han som hadde drept dem.

Madsen snakket med frøken Lunde om når han kunne søke benådning. Hun kunne ikke svare ham på det, men sa at det nok kom an på hvordan han oppførte seg. «Beror det på mig selv, skal jeg slå rekord i å komme først op i klassen», sa Madsen. I hans fangebok ble oppførselskarakteren «meget god».

Foto: Maren Døssland

Lensmannsmordenes minnestein.

To mistenkelige personer

Forfatteren Gunnar Larsen skrev i 1933 en bok om lensmannsmordene: *To mistenkelige personer*. Den dokumentariske romanen er omtalt som en klassiker i sin sjanger.

Larsen fikk anledning til å møte den dømte i fengselet, og Madsen skal da ha sagt at den som var best egnet til å skrive en slik bok, var Madsen selv. Larsen har gjort grundig arbeid og sier: «Ikke noe er oppdiktet.... Der eksisterer ikke i hele boken et grantre eller en skigard som de to ikke selv har kjørt forbi.»

I 1949 ble boken filmatisert av regissør Tancred Ibsen. Madsen, som da hadde sonet ferdig fengselsdommen, fikk stoppet filmen. Deler av filmen ble imidlertid benyttet i en annen film

Ung flukt fra 1959 med Liv Ullmann i hovedrollen. *To mistenkelige personer* ble ikke vist offentlig før i 1999. Det ble i august 1981 reist en minnestein og holdt en markering for de falne lensmennene. Daværende justisminister Bjørn Skau holdt tale. Han rettet fokus mot den dramatiske hendelsen på stedet og omstendighetene rundt, hvor viktig det er med spesialtrening for politi og muligheten til å forsvare seg i forhold til trusselbildet. Aalde og Solumsmoen ble i talen trukket frem som forbilledlige lensmenn. Som avslutning siterer vi fra Skaus tale:

Jeg vil benytte denne anledningen til å minne om – i en tid hvor man stadig er opptatt av politiets maktutøvelse – at politiet om nødvendig setter livet inn for at vi skal kunne nyte det privilegium å leve i et rettssamfunn.

KILDER/LITTERATURENHENVISNINGER

- Andenæs, Johs. 1995: Juridisk utredning om filmen *To mistenkelige personer*. Tano, Oslo.
- Bryson, Bill 2019: *Kroppen* : en guide for deg som bor i den. Gyldendal, Oslo.
- Bjerkeli, Sverre Anton 2016: Minnesteinen i Vågårdsåsen. I: Heftet *Ringerike* 88: 46.
- Hansson, Steinar 1999: Kulturhistorisk filmpremiere. I: [Heftet] *Ringerike* 71: 45.
- Larsen, Gunnar 1933: *To mistenkelige personer*. Gyldendal, Oslo.
- Nilssen, Fred Harald 1999: Høyesterett forbød filmen. I: [Heftet] *Ringerike* 71: 46.
- Nilssen, Fred Harald 1999: Ringeriksgardist med i filmen. I: [Heftet] *Ringerike* 71: 46.
- Sveen, Reidar 1937: Lensmannsmordet 22.8.1926 i Vågårdsmarken i Haugsbygd i Norderhov herred, Norge. I: *Nordisk Kriminalteknisk Tidsskrift*. Tilgjengelig også på adressen: <http://nphs.no/wp-content/uploads/2015/11/1995-Lensmannsmordet-1926.pdf>
- Tangen, Erik mfl. 2002: 800 år i Kongens teneste : Ringerikes lensmenn. Kolltopp Forlag, Hønefoss.

Nettsider:

- Dagbladet 1.2.2007 nett = <https://www.dagbladet.no/magasinet/filmen-om-drapet-har-vaert-forbudt-i-55-ar/66302812>
- Lokalhistoriewiki = https://lokalhistoriewiki.no/wiki/Sigurd_Henning_Madsen
- NBL = Størmer, Randi Bård: Anton Svensson i Norsk biografisk leksikon på snl.no. Hentet 4. juni 2020 fra https://nbl.snl.no/Anton_Svensson

FORFATTEROMTALE

Maren Flatvoll Døssland er født på Gjøvik i 1984. Hun har bodd på Ringerike siden 1985, de siste 30 årene i Haugsbygd. Maren er utdannet adjunkt og arbeider som norsk- og samfunnsfaglærer.

Anne Louise Friestad Fredriksen er født i 1962 i Oslo. Hun vokste opp i Holmsbu, Hurum. Hun har bodd det meste av sitt voksne liv i Haugsbygd. Anne Louise arbeider som lege.

Kilde: Østlund 2008: 195/Nilsen 2001

Asle Raaens maleri fra 2001 der kvinnene på Øya viste soldatene blanke messingene.

Hattemakerkrigen i Hønefoss 1851 – arbeiderreising inspirert av Marcus Thrane

27. april 1849 kom Marcus Thrane til Hønefoss, trolig for aller første gang.

For mange av hønefossingene som både så og hørte ham den dagen,
var dette besøket begynnelsen på noen få håpefulle år,
men som endte med katastrofe for flere.

PREBEN L. JOHANNESSEN

Hvordan var Hønefoss på det tidspunktet Marcus Thrane var der? Ved selve Hønefossen, som byen ble bygget omkring, utnyttet man allerede fra 1300-tallet vannkraften til drift av flere kverner. Utover 1500-tallet og 1600-tallet kom det stadig flere sagbruk ved den mektige fossen, men fortsatt var det lite som kunne minne om en bymessig bebyggelse i området. Fremdeles var det en ganske spredt bosetning på Ringerike, hvor de fleste bodde på gårder eller på mindre bruk.

Bystatus

Utover 1840-tallet ble det imidlertid fart i arbeidet med å argumentere for at Hønefoss skulle få bystatus, og i innstillingen til Stortinget het det:

At Hønefoss efter Folketællingen af 1845 havde 793 Indvaanere, 5 Landhandlerier, 2 Gæstgiverier, et Bogtrykkeri, Apothek og Læge, at der drives næsten alle Haandverksprofessioner af sædvanlig Slags, hvortil kommer Driften af flere Møllebrug, tvende Bygdesage, Beenmølle, to

Stampemøller, Teglværk og Pottema-geri. Hønefoss har sit eget Fattigvæsen og tvende faste Almueskoler, saa at de væsentligste Forudsætninger for kommunal Selvstændighed allerede ere tilstede!

Søknaden ble kronet med hell, og Hønefoss fikk bystatus 22. april 1852. Byens bebyggelse kom på begge sider av den svært brede Hønefossen. Og etter hvert bandt en ganske stor og lang bro de to bydelene, Nordsiden og Sydsiden, sammen.

Hattemaker Halsteen Knudsen

Også arbeiderforeningene i distriktet så verdien av en bystatus, og vinteren 1849/50 sendte de en søknad til kong Oscar 2. i Stockholm om at Hønefoss måtte bli en kjøpstad. Hattemaker Halsteen Knudsen var en meget sentral bidragsyter til denne søknaden.

Han kom til Hønefoss fra Drammen på midten av 1830-tallet og var da svenn hos hattemaker Lars Andersen. Da Andersen døde, giftet Halsteen Knudsen seg med Andersens enke Ellen, født Ridder. Hun var av den kjente Ridder-slekten i Hønefoss.

Hattemakeryrket på denne tiden var imidlertid inne i en dyp krise. De gamle hattene ble slått ut av de mer moderne skyggeluene som kom på moten, og Knudsens virksomhet gikk dermed ikke særlig godt.

Marcus Thrane

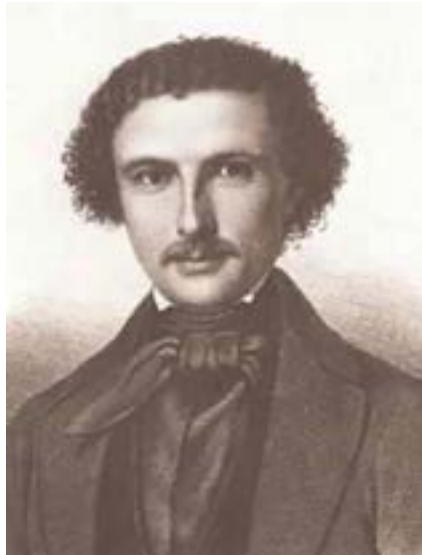
Februar-revolusjonen i Paris i 1848 hadde gjort et betydelig inntrykk på Marcus Thrane. Og nøden han også hadde sett, særlig i sin tid som lærer på Blaafarveværket i Modum, ga næring til hans stadig mer radikale syn. Utover på 1840-tallet var det jevn økonomisk vekst i landet, men en stor nedgang i 1848–49 rammet særlig trelasthandelen sterkt. Dette fikk store konsekvenser for arbeiderne over store deler av Østlandet, også for hønefossingene. Til disse talte Marcus Thrane:

Arbeidere, Gud være med Eder! Gud være med os alle! En kamp vil begynne; en kamp maa begynde, (...) Vaagn op, arbeidere, forener eder. (...) Hav alltid i tanke at enighed gjør sterk. Danne derfor arbeiderforeninger!.

Krav om bedre kår

Marcus Thrane ville ha alminnelig stemmerett for menn og bedre økonomiske kår for arbeiderklassen. Hans budskap var enkelt og hans appell lett å forstå. Og det møtte fram «et efter Stedets Befolkning temmelig tallrigt Publikum af forskjellige Folkeklasser, dog meest Arbeidsfolk» (Ropeid 1965:125).

Etter Thranes møte ved Hønefossen 27. april 1849 ble det dannet en arbeiderforening med Halsteen Knudsen og Johan Silka som formenn. Og deretter går det slag i slag. Det dannes en rekke

Marcus Thrane (1817–1890)
døde i USA.

nye arbeiderforeninger omkring på Ringerike, cirka 20 i tallet, alle knyttet opp til sitt lokale sted: Hønefoss, Tyristrand, Norderhov, Strømsodd, Soknedalen, Ådalen osv. På høsten 1850 har disse arbeiderforeningene hatt et samlet medlemstall på nærmere 1400. Husmenn, innerster, strandsittere og tjenes-tekarer dominerer medlemsmassen.

For det aller meste kan vi gi Halsteen Knudsen æren for de mange arbeiderforeningene som ble etablert. Han var en ildsjel, en flink agitator og en dyktig foredragsholder som klarte å få folk med seg. Men det var også to andre som var aktive i å etablere arbeiderforeninger på Ringerike, nemlig Johan Semmen og Gulbrand Johnsrud. Begge to omtales som ærlige menn og hardt arbeidende idealister.

Vi vet lite om innholdet i de mange møtene som fant sted i arbeiderforeningene på Ringerike, men det er åpenbart at Halsteen Knudsen holdt en rekke agitasjonsforedrag, det var hans styrke. Og foredrag må ha vært en viktig del av de mange møtene som fant sted både i offentlige forsamlingslokaler og hjemme hos privatpersoner.

Den største feilen med landets forfatning var, ifølge thranittene, at arbeidere og husmenn ikke hadde stemmerett. Fikk de stemmerett, ville de også få sine talsmenn på Stortinget som kunne fremme deres saker. Arbeiderne burde også få vesentlig bedre skolegang med fokus på regning, skriving, historie, geografi,

Kilde: Wikimedia

INNERST

Innerst var en person som leide et rom eller et hus hos andre og hadde egen husholdning. Som regel hadde vedkommende et yrke som skomaker, snekker, skinnfellmaker.

Begrepet *innerst* ble brukt i det norske bondesamfunnet fra midten av 1600-tallet til midten av 1800-tallet. En innerst kunne være velstående og tilhøre de øvre sosiale lag, men stort sett tilhørte han underklassen på landsbygda.

Innersten var vanligvis enda mer underprivilegert enn husmannen.

samt kunnskap om straffelovene, mente de. Thrantene ønsket lavere toll på mange varer, slik at de ble billigere for arbeiderne. Tiltak mot brennevinsondet var også en sentral sak.

Arbeiderforeningene på Ringerike forsøkte også å få i gang låne- og sparekasser, altså banker. Flere av foreningene organiserte i den forbindelse møter hvor tanken var at medlemmene skulle komme med spareskillingene sine. Store summer ble det ikke, og de fleste av disse bankene ble mislykket, med ett unntak: Hønefoss Sparebank begynte sin virksomhet i 1876 som en direkte fortsettelse av Hønefoss Laaneindretning av 30. mars 1851, som ble etablert etter initiativ fra Hønefoss Arbeiderforening. Tanken var å hjelpe de fattige ved å gi arbeiderklassen rimelige lån.

Det var mange ledere i de lokale arbeiderforeningene, men det er neppe noen tvil om at Halsteen Knudsen var den mest markante. Han var en aktiv og aggressiv kar, men på grunn av manglende skriftlig kildemateriale får vi egentlig ikke tak i hans politiske grunnlag og hva denne politikken skulle føre til. I hans samtid gjorde det trolig størst inntrykk at Knudsen stilte seg negativ til kristendommen.

Ifølge vitner skal han bl.a. ha uttalt at Jesus var en horunge. Han har neppe lagt fram sin mening om den saken i sine foredrag, men i private samtaler skal han ha vært svært kritisk til den kristne tro.

Asle Raaens Hattemakerkrigen var en folkegave til Hønefoss bys 150-års-jubileum i 2002. Helge Tytoddten var Ringerikes sterkeste mann.

Fristiller seg selv

19. april 1851 kom det imidlertid en overraskende melding til folk i byen at:

Hønefos Forening holder Samling søndag 27de April Kl. 4. Valg paa ny Overformand vil foregaae, da H. Knudsen ikke længere vil fungere.

Vi kjenner ikke til hvorfor han trakk seg, men det kan se ut til at han ønsket å ha en friere stilling og ikke ville være bundet av de meningene et flertall i foreningen ville forfekte i det offentlige rom.

Men selv etter at han hadde trukket seg som leder, fortsatte han å møte opp og ga inntrykk av at han fortsatt kunne representere foreningen. Men de som nå overtok ledelsen av Hønefoss Arbeiderforening, tilhørte en mer moderat fløy, og en litt mer «høyreorientert» politikk ble innført. Amund Wold ble foreningens leder.

På Ringerike ble det nå en kamp på to fronter for Marcus Thrane og hans bevegelse: én front mot Amund Wold på den moderate fløyen og én mot Halsteen Knudsen på den radikale fløyen. Selv om Halsteen Knudsen ikke lenger hadde en formell lederrolle i Hønefoss Arbeiderforening, klarte han likevel på ukjent vis å få en fullmakt til å møte på Lilletinget, landsmøtet for de lokale arbeiderforeningene i Christiania 10.–17. juni 1851. Fra Ringerike møtte blant flere Johan Semmen og Gulbrand Johnsrud.

Lilletinget

Både Semmen og Johnsrud spilte en framtrekkende rolle på Lilletinget som ble dannet som et motstykke til Stortinget. Som nevnt hadde ikke vanlige arbeidsfolk stemmerett og kunne derfor ikke velges som stortingsrepresentanter. I stedet møtte de nå som lokale utsendinger på Lilletinget som ble avholdt for å behandle politiske saker under den pågående stortingssesjonen. Hva som skjedde på dette møtet i Lilletinget, er noe uklart, men det er åpenbart at forsamlingen var temmelig radikal. Om lag halvparten av de cirka 100

Foto: Anne Sofie Hval

representantene stemte for en uttalelse med revolusjonært preg, men noen konkrete forslag om opprør ser ikke ut til å ha blitt realitetsbehandlet.

Derimot ble det vedtatt å be Stortinget om å motta en deputasjon som skulle legge fram arbeidernes krav. Stortinget nektet imidlertid å ta imot utsendingene fra Lilletinget, men var villig til å la dem møte i en særkomité. Deputasjonen møtte komiteen fra Stortinget og avleverte sine krav om alminnelig stemmerett og økonomiske reformer. Deretter dro utsendingene hjem uten egentlig å ha oppnådd noe særlig.

Myndighetene så likevel på Lilletinget med stor frykt og hadde lenge lett etter en anledning til å gripe inn. En slik anledning fikk de etter alt revolusjons snakket på Lilletinget. Det ble nedsett en undersøkelseskommisjon med dømmende myndighet, og få år senere ble de mest aktive thranittene dømt til lange fengselsstraffer.

Myndighetene griper inn

På Ringerike var det konstituert soren skriver Jørgen Henrik Meinich som 21. juli 1851 organiserte og gjennomførte de nødvendige lokale forhørene. Og nå begynte virkelig motsetningene mellom de forskjellige fraksjonene å gjøre seg gjeldende. Da hattemaker Knudsen ble tatt inn til forhør, nektet han for at han hadde oppildnet til revolusjon, noe andre hevdet at han hadde gjort. Knudsen ble likevel arrestert.

STRANDSITTER

Strandsitter var en person eller et hushold som bosatte seg på leid jord ved sjøen og ofte livnærte seg av forskjellig arbeid knyttet til sjøen.

Steder med mange strandsittere ble strandsteder dersom de utviklet seg til små handelsplasser, en utvikling som spesielt skjedde om stedet også ble tollsted.

I løpet av dagen samlet det seg en større menneskemengde omkring Glatvedgården der avhørene av Knudsen fant sted. Da Knudsen etter avhøret ble ført til arresten under ledelse av lensmann Robsahm og politiassistent Sonerud, klarte folkemengden utrolig nok å frigjøre Knudsen fra politiet. Mens dette pågikk, skal Knudsen hele tiden ha talt og agitert til folkemassen.

Knudsen visste at Johnsrud og Semmen var innkalt til avhør dagen etter, og han ville forhindre at de også ble arrestert. Dermed la han i vei nordover til Ådalen der de befant seg. Sammen med nærmere 100 andre ådølinger gikk de tilbake til Hønefoss dagen etter for å la seg avhøre. Da avhørene begynte, samlet det seg en større folkemengde utenfor rettslokalet. Semmen og Johnsrud slapp fri etter avhørene, og sammen med flere hundre andre gikk de i triumftog hjemover og følte seg som seierherrer.

Men myndighetene hadde i mellomtiden gjort sine mottrekk ved at sorenskriver Meinich allerede hadde rekvirert betydelig militær assistanse fra Christiania, nemlig to jegerkompanier, en avdeling artilleri med noen kanoner samt en mindre avdeling kavaleri. Da troppene kom, fikk lensmann Robsahm ordre om å arrestere Knudsen og alle dem som hjalp til med å befri ham. Men Knudsen var forsvunnet igjen. Nok en gang hadde han begitt seg i vei nordover mot Ådalen. Men nå viste det seg at arbeiderne ikke lenger sto like samlet som før mot øvrigheten. Redselen for militærmakt var heller ikke en ubegrunnet frykt. Noen få gikk likevel mot Hønefoss, men etter en kort tid vedtok de å snu.

Lange straffer

Kampen var dermed avgjort uten at det kom til konfrontasjoner eller andre voldelige sammenstøt mellom demonstrantene og soldatene. Snart ble også både Hallsteen Knudsen, Gulbrand Johnsrud, Johan Semmen og flere andre arrestert aldeles uten motstand. Arrestantene ble deretter ført til det store kornmagasinet ved Norderhov kirke og etter noen dager sendt videre til varetektsarrest i Christiania.

Deretter gjorde myndighetene et særdeles grundig arbeid som til slutt resulterte i at 149 personer ble tiltalt. Rettsbehandlingen tok imidlertid så lang tid at dommene ikke ble avsagt før 10. april 1853. Noen tiltalte døde også

i mellomtiden, dog av naturlige årsaker. Marcus Thrane fikk fire års straffarbeid, hattemaker Halsteen Knudsen fikk 15 års straffarbeid og Johan Semmen ti års straffarbeid. Flere andre ådølinger fikk også lange fengselsstraffer. Etter anke til høyesterett ble straffen til Halsteen Knudsen satt ned til 9 års straffarbeid, og Johan Semmen fikk tre års straffarbeid.

Hattemaker Knudsens død

7. september 1855 døde hattemaker Hallsteen Knudsen mens han fortsatt satt i varetekt i Christiania. Omstendighetene omkring hans død er uklare, og det verserer flere forklaringer. På Ringerike fortelles det at da han fikk sin endelige dom, «løp han i raseri med hodet mot kakkelovnen for at gjøre det av med sig». I sin selvbiografi skriver Marcus Thrane at Halsteen Knudsen hadde sagt at han heller ville ta et beger med gift enn å sone straffen, og at han faktisk gjorde alvor av den planen. Men leser man Arbeider-Foreningens Blad, skrev de at han «ble benaadet af Forsynet fra at fortsætte Veien til Akershus. Han fikk i gaar Cholera og er nu ved Døden afgaaen». Spørsmålet om hvordan hattemakeren døde, står dermed fortsatt åpent.

HATTEMAGERVERSEN

Der bor en hattemager i et hus
ved Hønefos,

han gjør nok ikke hatter mer,
aa nei, Gu' hjelpe os.

Men stort saa kan han snakke,
for han har saa godt geni,

At han vil gjøre Hønefossen
grundlovmæssig fri.

Men da saa øvrigheta skjønte,
at det blev revolution,

Den sendte bud til byen efter
store brandkanon.

Og Hønefossen gaar om dag i dag
med sus og brus,

men hattemager Knudsen er
paa vei til Akershus.

Nedskrevet av Edvard Viker (1864–1929)

Hattemaker Hallsteen Knudsen ble dømt til femten års straffarbeid i 1853. Knudsen døde i varetektsfengsel i 1855.

Nasjonalbiblioteket. Kilde: Wikimedia.

Marcus Thrane på sine eldre dager.

Foto: Anne Sofie Hval

Asle Raaens utsmykning på Hønefoss bru viser Helge Tytodd, Ringerikes sterkeste mann, og Hattemaker Hallsten Knudsen (1805–1855).

Hattemakerkrigen i Hønefoss betydde på mange måter slutten på thranitterbevegelsen, og med den det første større arbeideropprør i Norge. Myndighetene avgjorde at de som var medlemmer i disse thranittiske arbeiderforeningene, ville unngå straffeforfølgelse hvis de meldte seg ut.

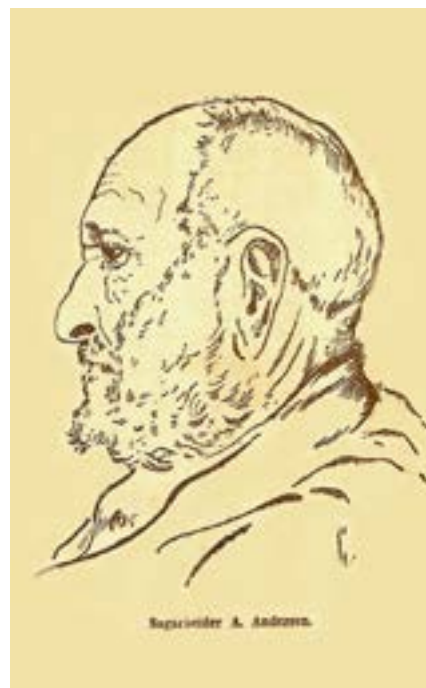
Hvis de derimot fortsatt ønsket å stå som medlem, ville de kunne risikere ytterligere forfølgelse av myndighetene. En slik trussel fra øvrigheten tok mange på største alvor, og de aller fleste meldte seg dermed ut. Slik ble arbeiderforeningene redusert til å bli en særdeles ubetydelig faktor i samfunnet, og i Hole og Ringerike meldte nærmere 90 % av medlemsmassen seg ut i løpet av kort tid. De gjenværende medlemmene fikk være i fred og relativt uforstyrret holde på med sitt.

Etterord

Til slutt en liten kuriositet: 22. oktober 1846 ble Anders Andersen født rett utenfor Hønefoss. Som liten gutt opplevde han hendelsene omkring hattemakerkrigen, og som voksen ble han sagbruksarbeider og flyttet til Sørlandet. Da Det norske Arbeiderparti ble stiftet i Arendal 21. august 1887, ble Anders Andersen valgt til partiets aller første formann.

Slik kan vi si at ringerikinger spilte en sentral rolle både i thranitterbevegelsen, Norges første arbeiderbevegelse, og ved dannelsen av Det norske Arbeiderparti som tok sikte på å videreføre arbeidernes kamp for like rettigheter.

Anders Andersen portrettert i Arbeiderbladet i 1927.

Kilde: Wikimedia

KILDER/LITTERATURHENVISNINGER

- Færden, E.M. (red.) 1915: Hønefoss : byens historie. Utgitt av Hønefoss kommune, Hønefoss.
- Nilssen, Fred Harald 2001: Den første arbeiderreisinga på Ringerike : fra suksess til tragedie. I: [Heftet] Ringerike 73:14–16.
- Ropeid, Andreas 1965: Hønefoss : B.2 : Handverk og industri 1800–1900. Utgitt av Hønefoss kommune, Hønefoss.
- Østlund, Jan Helge 2002: Med Hønefoss i sentrum. Kolltopp forlag, Hønefoss.
- Østlund, Jan Helge (red.) 2008: Samspill siden 1833 : Ringerikes Sparebank 175 år. Kolltopp forlag, Hønefoss.

FORFATTEROMTALE

Preben L. Johannessen, født 1957, er utdannet etnolog. Han arbeider som konservator på Ringerikes Museum og har skrevet flere artikler om forskjellige kulturhistoriske emner. Tidligere har Johannessen arbeidet på Bogstad gård, Norsk Folkemuseum og hos Byantikvaren i Oslo.

Foto Harald Hvattum

Den bergenske kongeveg med Ramusjordet og Ramuslåven til høyre. Bildet er tatt i august 2021.

Ramussletta – et ringeriksminne på Hadeland

Langs Den bergenske kongeveg i Brandbu, like nedenfor garden Dvergsten, eller Værden som vi sier lokalt, har garden et jorde som kalles Ramussletta. Det har fått navnet sitt fra Ole Ramus, en av sønnene til Anna Colbjørnsdatter. Han mistet livet sitt her i 1713.

HARALD HVATTUM

Det er skrevet mye om denne hendelsen, også i [*Heftet*] *Ringerike*. Jeg skal derfor ikke gjenta det, men heller bruke denne artikkelen til en kildeoversikt. Se ellers litteraturlista.

Hva er skrevet om Ramussletta?

De eldste kildene er to sagn publisert av Andreas Faye og Ludvig Daae i perioden 1830–1870 og opplysninger i ei bok Bernt Moe gav ut i 1838. Hovedarbeidet om hendelsen ved Ramus-sletta er et 52 siders langt hefte *Kornet Ramus og Løitnant Bruse*, publisert av Ole Andreas Øverland i 1902.

Øverland var i årene fra 1879 til 1885 ansatt i Riksarkivet. Der kom han over mye materiale som tidligere ikke var

brukt i historiske arbeider, og brukte det derfor i arbeidene sine. Vi må tro at det også var her Øverland kom over historiene om Ole Ramus sitt endelikt. Med god arkivkunnskap fant Øverland fram til en rettsprotokoll for Hadeland og Valdres sorenskriveri, en militær justisprotokoll og en militær skifteprotokoll, som til dels supplerte, dels avkreftet arbeidene til Daae, Faye og Moe.

Kort fortalt kom Øverland fram til følgende: Ole Ramus var 5. september 1713 i tumulter med løytnant Bruse og forfulgte ham oppover mot Værden. Under flukten hadde Bruse fyrt av et skudd som rammet Ramus, dog ikke verre enn at Ramus holdt seg på hesten. For å unngå forfølgeren kastet Bruse deretter hesten sin brått til side, med det resultatet at hesten til Ramus

like bak steilet. Rytteren ble kastet av, og det var altså det som drepte Ramus. Han avviste dermed Daae, som rett nok forteller at hendelsen skjedde ved Værden, men at det skjedde under en slåsskamp der Bruse dro opp pistolen sin og skjøt Ramus midt i hjertet slik at han døde. Øverland avviste også Faye som mente at hendelsen skjedde i Jevnaker enten ved «Moesmobroen» eller «ved Bergergrinden» og at Ramus ble drept av et kårdeslag fra Bruse. Endelig avviser kildematerialet til Øverland også Moes utsagn om at Ramus ble drept i Hole under en duell med Bruse.

Øverlands arbeid er siden blitt brukt som kilde i mange artikler om Ole Ramus. [*Avisen*] *Hadelands* julenummer i 1926 presenterte Øverlands hefte i redigert form over fire sider.

Daaes omtale av «Ramus-Sletten».
I Norske Bygdesagn. Anden Samling.
Christiania 1872.

Kart norgeskart.no

Det hender i avisartikler og annen informasjon at Ramus blir skrevet Rasmus. Det er for eksempel tilfelle med dette kartet fra norgeskart.no. Det er skrevet Rasmuslåven, noe som altså er feil. Den samme feilen er også kommet på en informasjons-tavle ved Natur- og kulturstien i Tingelstad. Gårdsnavnet Dvergsten uttales /væ`lsen/ med tjukk l.

I [Heftet] Ringerike 1962/63 hadde Per Th. Hvamstad en lang artikkel basert på Øverlands arbeid, og i 1992-utgaven ble hele Øverlands arbeid trykt. På Hadeland har for eksempel lokalhistoriske forfattere som Jacob Moldstadkvern og Helge Stenersen brukt Øverlands stoff som grunnlag for egne artikler. Endelig tar jeg med at [Heftet] Ringerike i 1932/33 hadde en artikkel om garden Solberg, der løytnant Bruse var en av eierne.

Et vegstykke eller et jorde?

Det er folk i dag som mener at Ramus-sletta er ei slette på Den bergenske kongeveg. Det står også på trykk i *Hadelands* julenummer i 1926, men de

fleste tidligere opptegnelser mener at Ramussletta er navnet på et jordstykke rett ved siden av veggen. Navnet er i alle fall brukt på trykk fra 1870-tallet.

Daae fortalte i 1872 at det han kaller Ramus-Sletten, var ei slette ganske tett ved Den bergenske kongeveg. Øverland opplyste i 1902 at hendelsen var knyttet til Ramus-Sletten, i dagligtale kalt Rammers-Sletten, som var et jordstykke ved siden av den gamle veggen. Ramussletta var ei eng, fortalte Jacob Moldstadkvern i 1949, og føyde til at stedet også ble kalt for Ramussen og at ei løe i nærheten het Ramusliua. Enga skal ifølge Moldstadkvern ha fått navnet sitt fordi Ramus mistet livet på

Foto: Ragnvald Lien

Ramuslåven sett fra Natur- og kulturstien i Tingelstad.

veggen ved siden av jordet. Det gamle navnet var Rammerjordet, men ble senere til Ramus-sletta (Stenersen 1975).

KILDER/LITTERATURHENVISNINGER

- [Anonym]1925: Kornet Ramus og løytnant Bruse. En krønike fra gamle dages Hadeland. I: [Avisen] Hadeland 11.7.1925.
- Daae, L. 1872: Ramus-Sletten. I: Norske Bygdesagn : Anden Samling. Christiania, 132–133.
- Faye, Andreas (utgiver) 1833: Student Ramus og Lieutenant Bruse. I: Norske Sagn. Arendal, 216–217.
- Faye, Andreas (utgiver) 1844: Student Ramus og Lieutenant Bruse. I: Norske Folke-Sagn. Andet Oplag. Christiania, 202–203.
- Hvamstad, Per Th. 1963/64: Kornet Ole Ramus : 250 år siden hans død 5. september 1713. I: [Heftet] Ringerike: 27–29.
- Johnsrud, Hans 1932/33: Litt om eierne av øvre Solberg. I: [Heftet] Ringerike: 7–9.
- Moe, B. 1838: Actstykker til den norske Krigshistorie under Kong Frederik den Fjerde. Første Hefte. Christiania, 20.
- Moldstadkvern, Jacob 1949: Navn på jorder, enger, hagar, hauger, bekker og husmannsplasser o.a. på ein Hadelandsgard Værsen (Dvergsten) i Mjønvald på Hadeland. I: Gamalt frå Hadeland 2/1949: 6–10.
- Nyland, Gerd 2013: Ramussletta. I: Mjønvald og grenda rundt: 279–280.
- Stenersen, Helge 1975: Da Ramus-sletta på Dversten fikk sitt navn. I: Årbok for Hadeland: 10–12.
- Øverland, O.A. 1902: Kornet Ramus og Løytnant Bruse. Kristiania.
- Øverland, O.A. 1926: Kornet Ramus og løytnant Bruse. En Hadelandskrønike. I: [Avisen] Hadeland 21.12.1926.
- Øverland, O.A. 1992/93: Kornet Ramus og Løytnant Bruse. I: [Heftet] Ringerike, 18–29.

FORFATTEROMTALE

Harald Hvattum (født 1954), bosatt i Brandbu i Gran kommune, er mag.art. i etnologi 1982, med historie og nordisk arkeologi som støttefag. Han er redaktør av *Årbok for Hadeland*. Hvattum har vært bygdebokforfatter i Etmedal, Engerdal og Nord-Aurdal, nå på Hadeland. Han har ellers publisert diverse jubileumsbøker, lokalhistoriske artikler i flere årbøker, andre lokale skrift og aviser. Hvattum har spesialisert seg på lokal veghistorie. Styremedlem i Landslaget for lokalhistorie 2005–2017.

Foto: Anne Sofie Hval

Hesselberg gård i flott sensommervær.

Auksjon på Hesselberg i 1766

Den militære auksjonen forsynte mange ringerikinger med våpen til jakt og til selvforsvar. Vi har valgt å bruke 1700-tallets skrivemåte på gårdsnavnet selv om uttale og Kartverkets skrivemåte er Hesleberg.

PER TERJE NORHEIM

Etter at de forskjellige avdelinger av Hæren ble kraftig endret i slutten av Den store nordiske krig (1700–1721), infanteriet i 1718 og kavaleriet i 1719, var det en lang periode med fredstid med få endringer. Infanteristene på Ringerike var et kompani under 2. Oplandske infanteriregiment.

Kavalerister fikk man ved opprettelsen av 4. Søndenfjelske Dragonregiment i 1750. Det Ringerikske kompani hadde mannskaper ikke bare fra Ringerike, men også fra Jevnaker og Modum.

Militær nedbemanning

Et stort antall ringerikinger tjenestegjorde under utkommanderingen til Holstein i 1759 til 1763 (Norheim 2016 og 2017). Da denne spente situasjonen var over, så det ut til å herske fred i hele Europa, og det ble besluttet å nedskalere hæren kraftig. For ringerikene betydde dette at infanterikompaniet ble overført til, av alle steder, Nordenfjeldske gevorbne infanteriregiment (en ikke helt lett forståelig militær logikk), mens dragonregimentet, som Ringerikske kompani var en del av, ble nedlagt i 1767.

Endringene og ikke minst reduksjonen i mannskapsstyrke, sammen med at de nye oppsetningene fikk til dels helt nye våpen og nytt utstyr, førte til at det ble en mengde gammelt utstyr til overs. Dette ble solgt på offentlige auksjoner forskjellige steder, og bekjentgjøringen skjedde ved oppsetting av oppslag, såkalte Placater, ved kirkene.

Auksjonsprotokollene

Infanteriet var først ute, og utstyr fra fire kompanier, Ringerikske, Sigdalske, Ytre- og Øvre Hallingdalske kompani, ble frembudt. Auksjonsprotokollen er

Øverst: 11-lødig (kaliber 19,7 mm) glattløpet jernbeslått infanterigevær ca. 1720 med treladestokk og bajonett. 11-lødig betyr at det går 11 blykuler av denne størrelsen på et pund.

Geværene gikk senere ned til 14-lødig, 16-lødig eller bare 18-lødig. En grunn til at disse geværene ble solgt, var nok det grove kalibret, men hovedgrunnen var sikkert alder og slitasje.

Nederst: Jernfestet soldatkårde M. 1701.

Foto: Håvard Madssaken / Forsvaret

i behold, og det kan være av interesse å se hva som ble solgt og ikke minst hvem kjøperne var. Det er sannsynlig at mange ringerikinger kan finne en eller flere av sine forfedre der. Selv fant jeg en tipp-tipp-tippoldefar, Jacob Hafnor.

Man kan legge merke til at distriktets offiserer kjøpte mye. Kompanisjefen major Selmer kjøpte så mange våpen at mange måtte lure på hva han skulle med dem. Salgsprisene ble godt over vurderingene, som nok var utropspris, og ofte over det dobbelte.

Totalt innbrakte kompaniets våpen 2,13 ganger vurderingen. Det er også stor variasjon i prisene, og det var nok variasjon i tilstanden på våpnene. Alle kårdene ble solgt og de fleste til bønder. Den sannsynlige forklaringen på dette er nok ikke at bøndene gikk med kårde til daglig, men at det var vanlig å ha et våpen i sleden eller kjerra når man dro på lengre turer, for eksempel til Bragernes eller Christiania, til beskyttelse mot villdyr eller «fantepak».

Detaljeringsgraden i beskrivelsen av de gjenstandene som ble auksjonert bort, er interessant. På geværene er det til og med oppgitt hvilke numre de er merket med. For de to første geværene som er av en annen type enn de neste, er det snakk om produksjonsnumre. De øvrige er merket med avdelingsmerking. Siden alle numre er en- eller tosifret betyr det at det er kompanimerking, ikke regimentsmerking. Dette betyr at man i dag med sikkerhet kan identifisere disse geværene. De fleste geværer fra denne tiden som fortsatt finnes, er

Foto: Anne-Lise Reinfelt / Norsk Folkemuseum

Interiør malt av Peder Aadnes (1739–1792) på Hesselberg gård.

bygd om. Låsen ble endret på midten av 1800-tallet fra flintelås til perkusjonslås, men selve låsblikket ble beholdt, og det er der og på børssepipa at numrene er innslått.

Geværene ble oppbevart på gårdene i de såkalte soldatlegdene som var nummerert fra 1 og oppover innen hvert kompani, og de var merket i henhold til dette. Det er derfor også mulig å finne ut ikke bare hvem som kjøpte dem på auksjonen, men også hvilken legd de kom fra. En korporal og en soldat var blant kjøperne; kanskje var kjøpene litt nostalgisk betinget slik at de kjøpte de våpnene de i årevis hadde vært oppsatt med. For et gevær kan dette også ha en praktisk side, man kunne kjøpe et gevær man kjente og visste gikk godt.

Det bør nevnes noen ord om major Selmer, han er en av flere offiserer med dette etternavnet med tilknytning til Ringerike. Han het Sigmund Christian til fornavn og kjente nok området godt. Han ble premierløytnant ved Ringerikske kompani i 1732, var så en stund ved Gran og Jevnakerske kompani, ble kapteinløytnant ved Ringerikske, så sjef for Sigdalske kompani fra 1750, ble major i 1759 og så sjef for Ringerikske kompani fra 1766. Senere ble han forflyttet til Trøndelag hvor han endte som oberst. En av de andre offiserene som var til stede ved auksjonen, både som administrator og som kjøper, var løytnant Braag. Han het Andreas, har navnet sitt fra gården Bråk i Norderhov og var sønn av Lars Braag som er kjent som initiativtager til Sognedalens Jernverk på Sokna.

Auksjonen

Auksjonsprotokollen er meget sirlig ført og har som innledning:

Ao.1766 den 17de Sept. blev efter foregaande Placaters udsendelse og Publication ved Kirken foretaget Auction paa Gaarden Hesselberg over det Ringerigsche- Sigdalske-Øvre- og Yttre Hallingdalsche Compagniets Armatur, og denne i Overværelse af PremierLieuth. Braag og Fæhdrik Munch, paa liige Conditioner som ved foregaaende Compagnier er bleven giordte.

Det har tydeligvis vært auksjon over effekter fra andre kompanier tidligere, for effekter fra «Det Grandsche og Jevnagerske Companie» er registrert i protokollen rett før auksjonen på Hesselberg.

Auksjonen er registrert i en tabell hvor effektene fra «Det Ringerigsche, Major Selmers Compagnie» kommer først. Det er fire kolonner i protokollen. Den første er «Armatur Sorter», altså hva som selges. Så er det «Taxation» som er en vurdering, i praksis en minimums-pris. Så «Kiøber» og til slutt «Auction» som er tilslagsbeløpet. Det fremgår ikke av teksten om det skulle betales noe salær i tillegg til tilslaget, noe som var vanlig ved private auksjoner, men antagelig ikke her. Kradser er et verktøy som man benyttet til å fjerne kuler som satt fast i løpet, det ser nesten ut som en korketrekker. Beløpene er i riksdaler og skilling, skrevet som rdr og s. Mellomsummene ved slutten av hver side er sløyfet.

Det man kan si om de våpnene som ble solgt, både geværene og kårdene, er at de var gamle og velbrukte. Uten å kunne fastslå med 100 % sikkerhet hvilke modeller det var, kan vi fastslå typene. Geværene var utvilsomt lange, glattløpede infanterigeværer, anskaffet i forbindelse med Den store nordiske krig eller rett etter. De hadde jern.beslag, og treverket gikk nesten helt til munningen på pipen, det var bare plass til en bajonett som satt med en hylse, en dølle, rundt pipen. Disse geværene var uttjent og ble avløst av messing.beslåtte geværer i løpet av 1750-årene. Betegnelsen Landeværngeværer betyr ikke at de opprinnelig er anskaffet til landvernet (reserven), men at de etter mange års bruk i linjen (hovedhæren), ble overlatt til landvernet.

Armatur Sorter	Taxation		Kiøber	Auction	
	rdr	s		rdr	s
1 Messingbeslagen Musquetair Gewehr med Bajonet og Kradser No. 2316	-	48	Hr. Major Lossius	1	14
1 dito No. 1709	-	48	Steen Biørnstad	1	52
1 dito uden nummer	-	48	Hr. Major Selmer	1	48
1 Landværn Gewehr med Jern beslag, Bajonett og Kradser, No. 66	1	-	Hr. Fæhdrik Munch	1	86
1 dito No.4	1	-	Jacob Havnord	1	84
1 dito No. 97	1	-	Niels Gievle	2	54
1 dito No. 3	1	-	Hr. Major Lossius	1	74
1 dito No. 61	1	-	Michel Ulleren	2	-
1 dito No. 98	1	-	Hr. Lieut. Koss	2	16
1 dito No. 1	1	-	Peter Weholt	2	72
1 dito No. 71	1	-	Hr. Hof-Juncker Motzfeldt	2	36
1 dito No.20	1	-	Christen Gievle	2	52
1 dito No. 78	1	-	Hr. Major Lossius	1	72
1 dito No. 91	1	-	Hr. Fæhdrik Munch	2	64
1 dito No. 90	1	-	Hr. Major Lossius	1	48
1 dito No. 62	1	-	dito	1	86
1 dito No. 59	1	-	Hans Havnord	2	28
1 dito uden No.	1	-	Hr. Major Lossius	2	4
1 dito No. 68	1	-	Anders Sørum	2	8
1 dito No.74	1	-	Hr. Major Lossius	2	12
1 dito No. 49	1	-	Hr. Major Lossius	2	-
1 dito No. 17	1	-	Ole Kiørwold	2	24
1 dito No. 38	1	-	Hr. Major Lossius	2	3
1 dito No. 83	1	-	dito	2	-
1 dito uden No.	1	-	Sergeant Lie	2	3
1 dito No.44	1	-	Gulbrand Tanberg	2	-
1 dito No. 83	1	-	Hr. Major Lossius	1	72
1 dito No. 42	1	-	Hr Lieut Braag	1	84
1 dito No. 90	1	-	Ole Hansen Bye	2	34
1 dito No. 92	1	-	Jørgen Bierche	1	76

HESLEBERG

Hesleberg hører til de eldste gårdene rundt Norderhov kirke. Hovedbølet på Hesleberg har bruksnummer 1, og ligger med tunet langs Åsaveien. Tunet er et såkalt firkanttun, bestående av flere gamle og verneverdige bygninger og omgitt av et åkerlandskap som er typisk for Ringerike. Våningshuset er fredet og har rokokko-interiør malt av bygdemaleren Peder Aadnes. Flere veier fører inn til tunet og hovedveien inn er omkranset av en kastanjeallé. I tillegg består tunet av en svalgangsbygning fra omkring

1700, senere ombygd på 1800-tallet og i 1919, et stabbur fra 1700-tallet, en potetkjeller fra 1844, en driftsbygning i sveitserstil fra 1870-tallet og et sagbruk og andre mindre uthus fra omkring 1900.

Bygningsmiljøet på Hesleberg regnes som sjeldent og inneholder enkeltbygninger med spesielt stor kulturhistorisk verdi. På 1700-tallet ble Hesleberg tingstedet for Norderhov. Like ved passerer også Den bergenske kongeveien, som trolig en gang i tiden gikk over tunet (Wikipedia).

Kaarder	Taxation		Kjøber	Auction	
	rdr	s		rdr	s
1 Messingfæsted dito		24	Hr. Major Lossius		52
1 Jernfæsted dito No. 78		8	Corporal Loe		14
1 dito No.30		8	Soldat Lars Larsen		18
1 dito No. 84		8	Hans Pedersen		20
1 dito No. 9		8	Iver Wegsal		21
1 dito No. 87		8	Hans Havnord		21
1 dito No. 72		8	Iver Wegsal		13
1 dito uden No.		8	Niels Gievle		36
1 dito No. 44		8	Hans Havnord		10
1 dito No. 29		8	Ole Gullerud		33
1 dito No. 33		8	Peter Wehold		26
1 dito No. 73		8	Hans Pedersen		9
1 dito uden No.		8	Tron Gulbrandsen		24
1 dito No. 88		8	Iver Wegsal		14
1 dito No. 59		8	Lars Larsen		36
1 dito No. 5		8	Jørgen Bierche		29
1 dito No. 86		8	Iver Wegsal		19
1 dito uden No.		8	Gulbrand Tanberg		24
1 dito uden No.		8	Iver Wegsal		9
1 dito		8	Torkil Wegsal		31
1 dito		8	Sergeant Lie		9
1		48	Hr. Major Lossius		49
	30	88		65	90

De jernfestede kårdene var sannsynligvis de som vanligvis blir benevnt M. 1701, eller en variant av disse. De var i bruk i mange år, men gikk ut av bruk da de ble avløst av korte, messingfestede sabler i løpet av 1750-årene. Dette var altså våpen fra Ringeriske kompani. Tilsvarende mengder ble som nevnt i innledningen, solgt på samme auksjon fra regimentets tre øvrige kompanier. En del av disse våpnene ble kjøpt av ringerikinger, mens bønder fra de andre distriktene muligens synes reiseveien ble for lang.

Auksjonen ble sikkert avholdt uten dørs. Vi vet fra andre auksjoner at auksjonarius, noen ganger også skriveren, satt på stabbustrappa. Slike auksjoner trakk mange folk, det var en stor forlystelse, og tidspunktet 17. september tok hensyn til at det var bønder man henvendte seg til: etter slåttonna og før skuronna. Det er ellers neppe noen tvil om at denne auksjonen, i likhet med alle auksjoner på bygda, ble betraktet som en begivenhet og derfor ble besøkt av mange flere enn kjøperne.

PEDER PEDERSEN AADNES

(født 10. august 1739 på Lille Odnes i Fluberg, død 1792) var en norsk bygdemaler, som nokså utradisjonelt valgte typiske overklassemotiver. Han dekorerte kirker, gårdsinteriør og møbler på hele Østlandet i rokokkostil.

Aadnes malte også portretter. Maleriene til Aadnes blir ofte omtalt som en overgangsform innen den norske malerkunsten, fra mer tradisjonell folkekunst til det nye norske maleriet representert ved I.C. Dahl.

Aadnes var en banebrytende kunstner i tradisjonen etter nederlandske og tyske malere. Stilen hans banet senere veien for tradisjonell blomsterdekorasjon og rosemaling på bygdene i Norge, men dannet også en bakgrunn for den norske nasjonalromantikken.

På grunn av Aadnes rolle mellom tradisjonell nederlandsk og tysk rokokko, og det nye norske maleriet på en side og tradisjonell blomsterdekorasjon og rosemaling på den annen side blir han noen ganger omtalt som den største norske kunstneren på 1700-tallet.

I 1811 kom det et meget tydelig kunsthistorisk skille. Dette har også avtegnet seg i hva som er ansett som viktig kunst, og kunstnere med sitt virke før skillet er i noen grad vurdert annerledes enn de etterfølgende.

Det er da også kjent at blant annet Jørgen Moe har omtalt hans figurer som «unorske» (Wikipedia).

KILDER/LITTERATURHENVISNINGER

- Riksarkivet: Auksjonsprotokollen har hovedreferansen: RA/EA-5419, Kommanderende General I.
- Norheim, Per Terje 2016: Ringerikinger som soldater i Holstein 1758 til 1764 – infanterister. I: Hftet Ringerike 88: 24–30.
- Norheim, Per Terje 2017: Dragoner fra Ringerike på vakt i Holstein 1758 til 1763. I: Hftet Ringerike 89: 58–62.

FORFATTEROMTALE

Per Terje Norheim, født 1941, er fra Ask på Ringerike og er utdannet cand.mag. fra UiO og kandidat fra BI. Han har arbeidet i næringslivet som bedriftsleder, banksjef og rådgiver, de siste elleve år som yrkesaktiv som direktør i det børsnoterte selskapet Unitor ASA. Han har skrevet flere artikler og bøker om kulturhistorie, blant annet tre bøker i serien *Levende norske tradisjoner*.

Foto: pxhere.com/photo/861394

Dialektord: Toppen spanker.

Kjenner du til disse «eldgamle» ordene

fra Ringerike?

Askefis, beter, brokpose, dragdokka, embær, gartsom,
hæppen, knote, mørkestue, spanke, toppe.

NANNA HAUG HILTON

På slutten av 1600-tallet sendte Matthias Moth, «oversekretær for de norske og danske saker», altså den tids innenriksminister for Danmark-Norge, ut en spesiell oppfordring til norske og danske biskoper. De fikk beskjed om å samle inn «ældgamle oord», spesielle ord i folkemålet, i distriktene sine, og å oversette disse til latin.

Hans Rosing var biskop i Oslo på den tiden og oppfordret soknepresten i Norderhov Jonas Ramus til å samle

følgende: «spesielt navn som bønder, håndverksfolk, og andre folk, bruker til deres redskap, så vel som *nomina avium, piscium, quadrupedum, herbarum, partium Domus jn Summa nomenclaturas omnium rerum*», altså navn på fugler, fisker, firbente, planter, deler av hus og hjem, i store trekk (min egen oversettelse).

Ord i kategoriene som Ramus samlet i distriktet vårt helt på slutten av det syttende århundre, er ord som har en tendens til å overleve lenge.

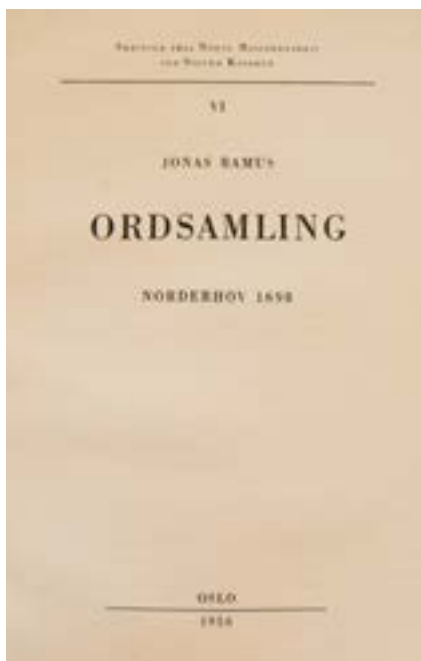
Mange av eksemplene som Ramus samlet, er fremdeles i bruk og er helt vanlige ord for oss i dag, sånn som å glane, ei rønne, tef eller teft og beta, som i matbeta. Ordene vi bruker for det som finnes rundt oss i naturen, og i hjemmene våre, er gjerne noen av de første ordene vi lærer oss som barn. De er også ord som forekommer forholdsvis hyppig, og de endrer seg derfor forholdsvis sakte (det finnes selvfølgelig unntak fra denne regelen, spesielt for ord som har med interiør og teknikk å gjøre).

Foto: Hans Nikolai M. Staugvold / Nordlandsmuseet

Dialektord: Med hendene i brokposene.

Jonas Ramus var sokneprest i Norderhov og ordsamler. Hans Ordsamling fra 1698 med målet til ringerikingene for over 320 år siden finnes på Ringerikes Museum og på biblioteket.

Foto: Norsk Folkemuseum

Matthias Moth

Matthias Moth var utdannet lege, men er nok mest kjent for ettertiden for sin danske oversettelse av Ovids *Meta-morfose*, og for det leksikografiske arbeidet han satte i gang, altså arbeidet med å lage ordbøker og språksamlinger for ettertiden. Ordlistene som danske prester lagde på oppdrag av Moth er utgitt i *Moths ordbog*, som du finner på mothsordbog.dk. Samlingene han oppfordret norske biskoper og prester til å lage, finnes i Norsk Målførearkiv, som nå er del av Språksamlingane ved Universitetet i Bergen.

FORKLARING PÅ ORDENE I INGRESSEN

askeris: i ordlisten til Ramus er dette en «heimføring» som sitter hjemme og raker i aske, men ordet brukes også som alternativ til «Askeladden», og forekommer i denne betydningen i hele landet.
beter: (dyre)tenner
brokpose: bukselomme
dragdokka: oversatt som latin *Man-dragora*, alrune eller liten drage, av Ramus. På Ringerike ble dragdokka brukt for å beskrive en vette (eller en dyreskapning, også brukt om kvinner i overført betydning) som trekker til seg penger eller lykke
embær: lokal uttale av ambar, tre-bøtte/spann, gjørne brukt til transport av melkeprodukter
gartsom: pratsom, kommer av garte: snakke
hæppen eller heppen: lykkelig, glad, heldig; kommer av norrønt *heppinn*: heldig
knot: dette er nok et uttrykk de fleste kjenner i forbindelse med dialektbruk, men på Ringerike på slutten av 1700-tallet ble det «å knote» brukt for nordmenn som snakket dansk.
mørkestue: fengsel eller arrest, etter norrønt *myrkvastofa*
spanke: å gjøre seg til; mange kjenner kanskje igjen ordet fra det mer brukte «spankulere»
toppe: en hane

KILDER/LITTERATURHENVISNINGER

- Hjorth, Poul V. L. 2020: Matthias Moth. I: Den Store Danske (internettleksikon). denstoredanske.lex.dk/Matthias_Moth Lastet ned 01.09.2020.
- Ramus, Jonas 1698: Ordsamling Norderhov. I: Skrifter fra norsk målførearkiv ved Sigurd Kolsrud.
- Rohmann, Aage 1958: Matthias Moth. I: Moths Ordbog (nettsted) <https://mothsordbog.dk/pdf/rohmann-1958> Lastet ned 1. september 2020.

FORFATTEROMTALE

Nanna Haug Hilton, født 1981, er fra Hønefoss og jobber som førsteamanuensis i sosiolingvistik ved Universitetet i Groningen i Nederland, og som språk-offiser for EFTA-kontoret i Brussel. Hun har skrevet doktoravhandling om språkforandring i Hønefoss, og en rekke artikler om mellom-nordisk språkforståelse, forandringer i minoritetsspråk i Europa, og om bruk av smarttelefoner i forskning. Hun er valgt inn i det Kongelige Vitenskapelige Akademiet i Nederland (KNAW).

Foto: Fotograf ukjent

*Ingeniørsoldater i ferd med å bygge pongtongbro, cirka 1910.
Hvalsmoens beliggenhet ved Randselva var ideell for slike brøøvelser.*

Hvalsmoens historie – fra militærleir til transittmottak

Hvalsmoen hadde vært militærleir i mer enn hundre år da leiren ble nedlagt i 2004.

Men Ingeniørvåpnets pensjonister og veteraner fortsatte å møtes i Østre messe til leieavtalen ble sagt opp i 2020, året etter at UDI sa opp avtalen om transittmottak etter ti års drift.

KÅRE BÆKKEVOLD

I ngeniørtroppene ble etablert i 1888 som en del av den Sverdrupsk-Hjortske hærordning, godkjent av Stortinget i 1887. I Norge hadde man til da i liten grad gjennomført utdanning av soldater innenfor de aktuelle fagområder. Forløperne til Ingeniørtroppene, Det kongelige Norske Ingeniørkorps (1814–1818) og Den kongelige Norske Ingeniørbrigade (1818–1888) hadde begge standkvarter i Christiania. Ingeniørbrigaden fikk i oppdrag å iverksette den delen av virksomheten som angikk Ingeniørtroppene.

Forhistorien

Helgelandsmoen, som hadde vært eksserserplass for infanteriavdelinger fra 1868, ble også eksserserplass for Ingeniørvåpnets i 1888, og de første rekruttene møtte 24. mai. Førstegangstjenesten var da 50 dager rekruttskole og 10 dager kompaniøvelser. Ingeniørtroppene besto av sappørkompanier, telegrafkompanier, pongtongkompanier og parkkompanier for transport av bromateriell. Det viste seg snart at forholdene på Helgelandsmoen ikke var tilfredsstillende med tanke på for-

pleining, forlegning og muligheter for å gjennomføre øvelser. Spesielt var forholdene for bro- og fergeøvelser mangelfulle. Flere alternative steder ble vurdert, blant annet Loesmoen ved Hokksund, Jørstadmoen ved Lillehammer og Hvalsmoen (eller Lamoen som området ble kalt på den tiden). Vedtak om å etablere ny eksserserplass på Hvalsmoen ble fattet av Stortinget 21. februar 1893. Samtidig ble det bevilget 68 281,50 kroner til selve kjøpet av arealer, skatter, ryddearbeider og oppføring av bygninger.

Spisshytter i Øvre leir. Disse ble bygd vinteren 1893/94 som forlegning for offiserene. To av disse står fortsatt like ved Østre messe.

Foto: Justismuseet, Det nasjonale museet for politi, rettsvesen og kriminalomsorg.

Beløpet tilsvarer ca. 5,5 millioner i dagens kroneverdi. I alt ble 13 eiendommer helt eller delvis omfattet av anskaffelsen. Vedtaket vakte selvsagt stor lokal interesse. Allerede 24. februar skrev *Ringerikes Blad*:

Storthinget har bevilget Midler til Indkjøpelse av Lamoen som Exerserplads for Ingeniørtropperne. Denne Efterretning vil blive hilset med Glæde av mange her paa Ringerike, ikke blot paa Grund av det Liv, der altid følger med en Exerserplads, men især fordi en saadan bringer en god Fortjeneste med sig for mangfoldige Mennesker, noget der kan komme vel med i disse daarlige tider.

Nesten 130 år etter er det vel riktig å fastslå at lokalavisen i stor grad fikk rett i sine antagelser.

Fram til andre verdenskrig ble arealet supplert med ytterligere ervervelser som berørte ti eiendommer. Det samlede arealet var da ca. 640 dekar, i hovedsak begrenset av jernbanen og Randselva.

Etablering og utvikling

Én forutsetning for vedtaket om Hvalsmoen var at Ingeniøravdelingene i stor grad selv skulle utføre rydde-, bygge- og veiarbeider i området. Under deler av øvelsene sommeren 1893 ble rekruttkompaniene forlagt på Hvalsmoen og deltok i rydding og klargjøring for de kommende bygge- og anleggsarbeidene. På høsten ble en god del av materiellet kjørt fra Helgelandsmoen

til Hvalsmoen. Utbyggingen foregikk først og fremst i det området som i dag er kjent som Øvre leir, mens Nedre leir var avsatt til øvingsområder. I løpet av vinteren 1893/1894 ble det bygd to store depoter (som fortsatt står), staller, fem kjøkken og offisersmesse (i dag kjent som Østre messe) samt noen spisshytter og latriner. Spisshyttene var forlegning for offiserene, mens underoffiserer og soldater ble forlagt i telt.

Forsvarsdepartementet ga høsten 1893 tillatelse til å ansette en oppsynsmann på Hvalsmoen med tanke på det store antall bygninger som var forventet oppført. Kommandersersjant Ole Strøm ble ansatt 25. august med en årlig godtgjørelse på 292 kroner. Hvalsmoen var en av de første ekserserplaser som fikk telefonforbindelse. Det ble gitt tillatelse til å anlegge og vedlikeholde telefonledning mellom Christiania Telefonselskabs Station på Hønefoss og Hvalsmoen med bruk av Ingeniørkorpsets materiell. Linjen var klar 9. november 1893. Oppsynsmannen ble pålagt å være til stede ved talestasjonen hver dag mellom kl. 1230 og 1400. Strømtilførsel fikk Hvalsmoen først i 1912.

Sommeren 1894 ble Ingeniørvåpnets soldater innkalt til rekruttskole på Hvalsmoen. Med unntak av krigsårene var dette en årlig hendelse fram til nedleggelsen i 2004. I perioden 1911–1915 ble det oppført fem store soldatbrakker med spisesal. Fra 1916 foregikk store utbygginger i både Øvre og Nedre leir.

Den såkalte Vinterstallen og sju magasiner for bromateriell ble oppført, og disse byggene står fortsatt. Under krigen oppførte tyskerne blant annet «kinobygningen» og to store ridehaller i Nedre leir. Kinobygningen inneholdt kontorer for leirledelsen samt kantine og kino. I Øvre leir ble det bygd to tømmerhytter, forlegningsbrakker, kjøkken, garasjer og staller. Tyskerne etablerte også broforbindelse ved Stubberud, dagens hovedatkomst.

Under krigen eksproprieterte tyskerne et stort område på Eggemoen, og flyplassen med tilhørende installasjoner ble bygd. Etter frigjøringen ble den overtatt av Forsvaret og ble utbygd og benyttet av Ingeniørkompaniet/Brigaden i Sør-Norge fram til 1964. Da ble avdelingen nedlagt, og leiren ble underlagt Ingeniørvåpnets skole- og øvingsavdeling (IVSØ) som en del av Hvalsmoen garnison.

Etter krigen fortsatte utbyggingen av undervisningsbygg, verksteder og garasjer. Felles kjøkken, spisesal for elever, mannskaper og befalsmesse ble ferdigstilt i 1955. Kaserne for befalskolen ble bygd samme år. Ny gymnastikksal sto ferdig i 1969, og Befalskolen for Ingeniørvåpnet (BSIV) og Hærens Ingeniørskole (HIS) fikk nytt skolebygg i 1970. Nytt intendanturdepot og befalsforlegning ble oppført i 1973/74, begge i Øvre leir. Ny vedlikeholdshall ble tatt i bruk i 1984, og befalskolen og ingeniørskolen fikk ny elevkaserne i 1985.

Forholdet til lokalsamfunnet

For lokalsamfunnet hadde Hvalsmoen stor betydning. Leiren kjøpte varer og tjenester til daglig vedlikehold og drift. Restauranter og andre utesteder i Hønefoss ble besøkt jevnlig av befal, elever og soldater.

Disse utførte også anleggsarbeider for lokale idretts- og skytterlag. Veien fra Nærstaddalen og opp til Eggemoen (i dag E16) ble planert i 1949, og lysløypene på Eggemoen mot Jevnaker/Musemyra ble bygd av Ingeniørvåpnet, som også hjalp til med å etablere hoppanlegget på Ringkollen.

Sist, men ikke minst, betydde virksomheten på Hvalsmoen skatteinntekter for de omliggende kommunene. Hvalsmoen var en relativt stor arbeidsplass i Ringeriksområdet. Etter krigen var det rundt 250 stillingshemler – både militære og sivile.

Befal, elever og soldater som kom til Hvalsmoen for kortere eller lengre tid dro på byen når de hadde perm og ble kjent med lokale jenter, ofte til ergrelse og frustrasjon for lokale rivaler. Det kunne av og til ende med fysisk håndgemeng. Mange av disse forholdene førte til forelskelse og ekteskap og i noen tilfeller utflytting, men mange karer fra Hvalsmoen bosatte seg på Ringerike og ble ressurspersoner i lokalsamfunnet, ikke minst innen politikk, idrett og andre sosiale aktiviteter.

Foto: Fotograf ukjent

Hvalsmoen ca. 1895 med gården Hvalsmarken i forgrunnen. I alt måtte 13 eiendommer avstå grunn da leiren ble etablert.

Åpen leir

St. Hans-feiringen på Hvalsmoen var før 1940 og i de første årene etter krigen en populær tradisjon. Leiren åpnet sine porter, og lokalbefolkningen strømmet til for å ta del i festlighetene. Innholdet i arrangementene varierte fra år til år, men ofte var det rideoppvisninger, kjøring med trespann, demonstrasjon av brotrentet (avdelingen som lagret, vedlikeholdt og transporterte bromateriellet dit det skulle brukes) og forskjellige militære aktiviteter. St. Hans-bål hørte også med, og kvelden ble avsluttet med underholdning og dans.

Førstegangstjenesten ble lagt om i 1950-årene, og dette førte til at kun et fåtall soldater var på Hvalsmoen ved St. Hans-tider. Derfor gikk man over til å feire Olsok som åpen dag for sivilbefolkningen, familiene og andre som ønsket et innblikk i den militære virksomheten i leiren. Det ble lagt stor vekt på underholdningselementet, og mange toppartistene var i sving i familieshowene. Programmet åpnet alltid med en oppstilling på paradeplassen med bekransning av minnesteinen, fulgt opp med demonstrasjoner av Ingeniørvåpnets virksomhet.

Flere ganger deltok H.M. Kongens Gardes musikk- og drillkontingent med sine imponerende oppvisninger. Fallskjermhopping var også en populær programpost. Arrangementer for barn med diverse konkurranser, skyting, tivoli og kjøring med beltevogner, lastebiler og maskiner var attraktive innslag. Kvelden ble, som ved St. Hans-feiringen, avsluttet med et gedigent bål, fyrverkeri og dans. Overskuddet fra arrangementet gikk i sin helhet til velferdsarbeidet i leiren.

Den tradisjonsrike peisestua i Østre messe pyntet til julebord med Ingeniørvåpnets egen akevitt på plass på bordene. Den ble etter krigen brukt som «storstue» av Ingeniørregimentet og var fra 1981 møte- og festlokale for FSFING og IVSF.

Foto: Kåre Bækved

De to spisshyttene og Østre messe er de eldste og mest verneverdige bygningene på Hvalsmoen, alle oppført vinteren 1893/94.

Krigsperioden

Ved krigsutbruddet 9. april 1940 fikk sjefen for Ingeniørregimentet ordre om å mobilisere sambands- og pionerkompaniene tilhørende totalt fire brigader. Mye av materiellet som var lagret i magasiner på Hvalsmoen, ble transportert til omliggende gårder. Soldater som var mobilisert, ble henvist til de samme gårdene, hvor den enkelte avdeling ble organisert.

Oppsetningen ble sterkt forstyrret av gjentatt bombing av Hvalsmoen 10. og 11. april. Skadene på lagre og verksteder var ganske omfattende, og mye av sambandsmateriellet og bromateriellet ble ødelagt. Men ingen mennesker ble drept eller skadet under angrepene.

Etter at krigshandlingene var over på Ringerike og tyske styrker hadde inntatt leiren, ble den benyttet til krigsfangeleir for ca. 5000 norske krigsfanger. Disse kom fra avdelinger som var med i kampene over Hadeland, Ådalen, Valdres og Hallingdal. Kommunene Hønefoss, Norderhov og Hole fikk satt i gang tiltak for å yte assistanse og hjelp til krigsfangene, godt hjulpet av Ringerike Sanitetsforening under ledelse av Else Kloumann, Lotteforeningen og Kvinnenenes arbeidshjelp. I løpet av juni 1940 var alle krigsfangene løslatt. Offiserene ble løslatt mot å av-

legge æresord på at de ikke skulle utføre «noensomhelst fiendtlig handling av krigersk, politisk eller annen art mot det tyske rike, den tyske vernemakt eller de tyske statsborgere så lenge Norge er okkupert».

Hvalsmoen ble, som landets øvrige ekserserplasser, brukt som forlegnings- og øvingsområde for den tyske *Wehrmacht*. Leiren ble benyttet av infanteri- og oppklaringsavdelinger, panserartilleri og jernbanepionerer. Belegget var ca. 800 mann og 150 hester. Imidlertid ble ca. 1 500 norske offiserer igjen arrestert 16. august 1943. De fleste ble ført til Hvalsmoen hvor det på nytt var anlagt en provisorisk krigsfangeleir. 955 fanger ble videresendt til tre leire i det tysk-okkuperte Polen. Igjen ble Hønefoss og Ringerike Sanitetsforening engasjert i hjelpearbeidet.

Ved krigens slutt 8. mai 1945 var ca. 2000 tyske soldater forlagt på Hvalsmoen. Disse ble internert i leiren og bevoktet av Hjemmestyrkenes mannskaper fra D-14.2. Avvæpning og utskilling av gestapister og mulige krigsforbrytere ble gjennomført. Under ledelse av hjemmestyrkene ble tyske soldater satt til rydding av minefelter, virksomhet i jord og skogbruk og andre arbeidsoppdrag. Etter hvert ble tyskerne returnert til Tyskland.

Etter krigen

Ingeniørvåpnet overtok Hvalsmoen igjen 1. september 1945 med Ingeniørregimentet (INGR) som sto for rekruttutdannelsen, Hærens ingeniør- og pionerskoler (IPS) med kursvirksomhet og BSIV med grunnleggende befalsutdanning. Ingeniørvåpnets skole- og øvingsavdeling (IVSØ), som mange ringerikinger fikk et forhold til, ble etablert 1. september 1953. Etter flere omorganiseringer og tilpasninger besto IVSØ i 1970 av:

- en sentralstab inkludert alle forvaltningsfunksjoner
- Våpenskolen for Ingeniørvåpnet (VSIV)
- Befalsskolen for Ingeniørvåpnet/Hærens Ingeniørskole (BSIV/HIS)
- Motor- og maskinførerskolen (MMFS)
- Spesialistkompaniet (SPESKP)
- Ingeniørkompaniet (INGKP)
- Forsvarets ABC-skole (FABCS). Denne avdelingen var kun administrativt tilknyttet IVSØ.

Sjefen for IVSØ var også plasskommandant for Hvalsmoen og fra 1964 også for Eggemoen.

Generalinspektøren for Ingeniørvåpnet fikk i 1953 fagmyndighetsansvar for ingeniørmateriell. Dette medførte at Ingeniørvåpnets Hovedlager (IVHL) og Hvalsmoen Tekniske Verksted (HVTV) ble etablert på Hvalsmoen. I 1986 ble IVSØ slått sammen med Ingeniørregimentet (INGR) som til da var såkalt oppsettende avdeling med ansvar for mobiliseringsavdelinger og repetisjonsøvelser. INGR hadde siden 1961 hatt tilhold i Regimentsgården i Osloveien i Hønefoss. Den nye avdelingen fikk navnet INGR og ble i sin helhet etablert på Hvalsmoen og Egemoen. Underavdelingene forble i hovedsak som tidligere, men med egen enhet for mobilisering og øvelser.

Funksjonen som Generalinspektør for Ingeniørvåpnet, fra 1970 Ingeniørinspektør (INGINSP) og ansvarlig for ingeniørtjenesten i Hæren, hadde fra 1888 standkvarter i Oslo. I 1991 ble det bestemt at funksjonen skulle flyttes og slås sammen med sjefen for Ingeniørregimentet på Hvalsmoen. Brigader Arne Broberg (1940–2020) hadde vært sjef for INGR siden 1988 og ble den første som hadde begge funksjonene fram til han gikk av med pensjon i 2000.

Arne Broberg har i meget stor grad satt sitt preg på virksomheten på Hvalsmoen i over 30 år, også etter at han ble pensjonist og Hvalsmoen ble solgt. Han var blant annet initiativtaker til og leder av Stiftelsen Ingeniørsoldaten Hvalsmoen (STINGHVAL) og var aktiv i styret i foreningene IVSF og FSFING. Han er med god grunn beskrevet som «Mister Hvalsmoen».

Foreninger

I tilknytning til virksomheten på Hvalsmoen ble det dannet en rekke foreninger og interesseorganisasjoner med det felles mål å gjøre Hvalsmoen til et bedre sted å være for den enkelte og for avdelingen. Av disse nevnes:

- Ingeniørvåpnets Befalslag, stiftet 1895
- Ingeniøroffiserenes Forening, stiftet 1898
- Ingeniør- og sambandsoffiserenes frueklubb, stiftet 1936
- Ingeniørvåpnets Soldatforening (IVSF), stiftet 1938
- Frueforeningen – Ingeniørvåpnet (IVFF), stiftet 1981
- Ingeniørvåpnets pensjonistforening (IVPF), stiftet 1983. Navnet ble i 2011 endret til Forsvarets seniorforbund avdeling Ingeniørvåpnet (FSFING)
- Stiftelsen Ingeniørsoldaten Hvalsmoen (STINGHVAL), etablert i 2006 av IVSE, FSFING og IVFF.

I 2021 er det bare IVSF og FSFING som er aktive med henholdsvis ca. 450 og 200 medlemmer. Mange er medlemmer i begge foreningene.

STINGHVAL ble etablert for å forestå driften av Modellkammeret (se eget avsnitt), ivareta minnesteinen og å koordinere virksomheten overfor eieren av Hvalsmoen. Da Modellkammeret ble avviklet i 2020 og oppgavene til STINGHVAL dels ble borte og kunne ivaretas av de gjenværende to foreninger, ble den avviklet samme år.

I tillegg hadde soldater og elever sin egen tillitsmannsordning. Denne ble etablert tidlig på 1900-tallet og var i hovedsak utpekt som soldatenes «mattilsyn». Siden ble flere saksområder lagt inn under tillitsmennenes «klage rett» og ble et reelt samarbeidsorgan.

Høytidelig seremoni ved minnesteinen 7. juni 2017. Brigader Arne Broberg taler, flankert av flaggvaktene Johan O. Asmundvaag (til venstre) og Ole Sannes.

Foto: Kåre Backerøld

Minnesteinen med 47 inngraverte navn på falne ingeniørsoldater.

Østre messe

Som nevnt var officersmessen en av de første bygningene som sto ferdig på Øvre plass. Den fikk betegnelsen Østre messe for å skille den fra underoffisersmessen som sto ferdig i 1899, kalt Vestre messe. Østre messe ble utvidet i 1914/1915 og 1927/1928 og nedlagt i 1954 som messe da ny felles messe ble bygd.

Under krigen ble den brukt som *Offizier-Kasino* og vanskjøttet av tyskerne. Verdifullt utstyr, møbler, vevde tepper og bilder ble fjernet eller ødelagt. Etter krigen ble peisestuen benyttet som «storstue» av Ingeniørregimentet. Øvrige rom ble benyttet til ompakkingsplass, reparasjonsverksted og lager for intendanturmateriell til mobiliseringslagrene.

En omfattende «redningsplan» for å bevare Østre messe som kulturminne og møte- og festlokale ble utarbeidet og fullført i 1981. Den har deretter vært benyttet av staber og avdelinger, foreninger og enkeltpersoner med tilknytning til Hvalsmoen og Ingeniørvåpnet. Østre messe ble fast møte- og festlokale for Ingeniørvåpnets soldatforening og pensjonistforening, også etter at Hvalsmoen ble avhendet. Messen anses som en unik bygning i leiren, og særlig peisestua er en kulturhistorisk perle.

Minnesteinen

En minnestein over falne ingeniørsoldater i andre verdenskrig ble avduket av H.M. Kong Haakon 7. på Hvalsmoen 22. september 1946. Minnesteinen ble reist av ingeniørsoldatene selv ved egen innsats som medlemmer av Ingeniør-offiserenes Forening, Ingeniørvåpnets Befalsslag og Ingeniørvåpnets soldatforening. 47 navn er inngravert i steinen som beretter om ingeniør-offiserer, -befal og -soldater som falt under krigen. Ved avdukingen var de falnes etterlatte innbudt og møtte sammen med et stort antall inviterte fra militære og sivile myndigheter. Ingeniørsoldater, representanter fra andre norske militære avdelinger, Heimevern og lotter, Ingeniørvåpnets soldatforening og andre norske, danske og svenske soldatforeninger var stilt opp til parade, og divisjonsmusikken spilte.

Foto: Kåre Bækkevold

Foto: Kåre Bækkevold

Minnesteinen ble 9. juli 2021 formelt overrakt fra leder i Ingeniørvåpnets Soldatforening Johan O. Asmundvaag til fagsjef oberst Andreas Øygarden og gjenoppsett i Rena leir.

Etter at kong Haakon hadde avduket steinen, ble det lagt ned blomster, og Ingeniørregimentet overtok det flotte og verdige minnesmerket. «Ja vi elsker» klang utover paradeplassen, og arrangementet ble avsluttet med en defilering av frammøtte avdelinger. Siden den gang har det vært mange høytidelige samlinger ved minnesteinen for å hedre de som ga livet sitt for å oppfylle den plikt de som krigsmenn hadde påtatt seg. I de senere årene har Stiftelsen Ingeniørsoldaten Hvalsmoen hvert år i juni måned arrangert en minnehøytidelighet for å markere unionsoppløsningen 7. juni 1905 og for å hedre de ingeniørsoldatene som falt under krigen.

Men etter hvert ble minnesteinen overgrodd og mange navn utydelige, så det ble behov for vedlikehold og renovering.

Etter en henvendelse til SpareBankstiftelsen Ringerike, ble 25 000 kroner stilt til rådighet. Hønefoss Stenhuggeri AS tok på seg oppdraget og fullførte jobben sommeren 2020.

Etter at Ingeniørvåpnet ikke lenger har noen virksomhet på Hvalsmoen, ble det bestemt å flytte minnesteinen til Rena leir i Østerdalen, som nå er Ingeniørvåpnets høyborg. En siste minnehøytidelighet ble gjennomført på Hvalsmoen 9. juni 2021 hvor fagsjef ingeniør oberst Andreas Øygarden overtok minnesteinen av leder for Ingeniørvåpnets Soldatforening Johan O. Asmundvaag på vegne av FSFING og IVSE.

Denne seremonien markerte at Ingeniørvåpnets nesten 130 år lange virksomhet på Hvalsmoen er slutt.

Modellkammeret

Etter initiativ fra oberst Terje Fridtjof Godager ble Ingeniørvåpnets Modellkammer åpnet 5. april 1989. Hensikten var gjennom utstilling, bilder og skriftlig info å formidle kunnskap om tidligere tiders materiell, taktikk, teknikk og operasjoner. Modellkammerets utstillinger ble i hovedsak etablert i bygningene 154 og 155 og i Gul ridehall i Nedre leir samt i ledige bygninger på Almestrand like utenfor leiren.

Utstillingen inneholdt etter hvert egne avdelinger for bro- og oversetningsmateriell, miner og mineryddemateriell, ABC-vernmateriell, sprengstoff og sprengningsmateriell, sperre- og kamuflasjemateriell, feltarbeidsmateriell (håndverktøy og småmaskiner), arbeidsmaskiner og kjøretøy. Ingeniørvåpnets pensjonistforening påtok seg i samarbeid med Ingeniørregimentet å drifte Modellkammeret.

En egen museumskomité ble etablert med medlemmer som hadde stor kunnskap om bruk og vedlikehold av materiellet. I perioder var Modellkammeret åpent for publikum, og museumskomiteen sto for omvisning. Befalsskolen og Hærens ingeniørhøgskole fikk obligatorisk omvisning. I forbindelse med kulljubileer fra de samme skoler var omvisning som regel en del av programmet.

Foto: Kåre Brækervold

Østre messe i Øvre leir ble bygd som officersmesse vinteren 1893/94 og er en av de eldste og best bevarte bygningene i leiren.

Da den militære virksomheten ble avviklet i 2004 og Hvalsmoen avhendet, ble etter hvert drift og vedlikehold av museet vanskeligere. Komiteens medlemmer ble heller ikke yngre.

Derfor ble det i 2007 inngått en samarbeidsavtale med Forsvarsmuseet som resulterte i en felles plan for avvikling av Modellkammeret i perioden 2018–2020. Mesteparten av materiellet ble transportert til Trandum for mellomlagring. Ingeniørvåpnets Modellkammer på Hvalsmoen er dermed historie.

Nedleggelse

Etter mange lange og harde diskusjoner, bestemte Stortinget 13. juni 2001 at Hvalsmoen og Eggemoen skulle nedlegges. Virksomheten skulle i hovedsak overføres til Rena leir i Østerdalen og leirene avhendes. Forsvarets ABC-skole skulle overføres til Sessvollmoen på Romerike og Hærens ingeniørhøgskole til Krigsskolen på Linderud i Oslo. Ingeniørinspektørens funksjon og Ingeniørregimentet ble formelt nedlagt 31. desember 2002. En verdig nedleggelsesseremoni ble gjennomført 17. desember.

Foto: Fotograf ukjent

Modellkammerets bygninger. Fra venstre 18-magasinet, Gul ridehall og 17-magasinet. Modellkammerets museumsutstillinger skulle gi kunnskap om tidligere tiders materiell, teknikk, taktikk og operasjoner.

Kartskisse over Hvalsmoen.
Totalt areal ca. 640 mål.
Hovedatkomst over Stubberud bro.

En «restvirksomhet» fortsatte fram til 11. juni 2004, hvorpå Hærens ingeniørskole marsjerte fra Hvalsmoen gjennom Nordmarka til Oslo. Ved utgangen av 2004 var leirene klare for salg. Dermed var Hvalsmoens mer enn hundreårige historie som ekserserplass for Ingeniørvåpnet slutt.

Parallelt med nedleggelsen av INGIN-SP/INGR, ble det gjort klart for avhending av Hvalsmoen. Leiren ble i 2005 solgt til Hvalsmoen AS ved Oddvar Røysi, som ga uttrykk for at han ønsket å bevare synlige tegn på ingeniørsoldatenes virke på Hvalsmoen. En leieavtale for 10 år ble inngått som omfattet Østre messe og lokaler for Modellkammeret. Leiren ble etter hvert leid ut til diverse lagerformål, verkstedvirksomhet, kontorer og hybler.

Transittmottak

En betydelig leiekontrakt ble inngått med Utlendingsdirektoratet (UDI) i 2009 for etablering av transittmottak for asylsøkere. Transittmottak er det første offisielle stedet en flyktning kommer til mens asylsøknaden behandles. Avtalen omfattet hele Øvre leir, inklusive Østre messe, og i perioder deler av Nedre leir. Kapasiteten varierte fra ca. 100 asylanter i begynnelsen til ca. 800 i 2015/2016. Syrere og afghanere var de dominerende gruppene. Antallet ansatte varierte fra ca. 20 til ca. 120 i den mest hektiske perioden, de fleste fra Ringerike-/Jevnaker-området.

Kart kartgrunnlag norgeskart.no / bearbeiding Kristoffer J. Kristiansen og Kåre Bækkevold

STINGHVAL inngikk avtale med UDI om bruk av Østre messe, en avtale som fungerte meget bra. UDI sa opp avtalen med Hvalsmoen AS med virkning fra 1. oktober 2019. Det ble gjort flere fremstøt fra Forsvarets seniorforbund avd. Ingeniørvåpnet og Ingeniørvåpnets Soldatforening for å få til en leieavtale med Hvalsmoen AS om fortsatt bruk av Østre messe, men uten at det lyktes. 11. november 2020 mottok foreningene oppsigelse av leieforholdet med umiddelbar fraflytting. FSFING har derfor inngått en avtale med sin «søsteravdeling» Forsvarets seniorforbund avdeling Ringerike/Hole (FSFRHO) om å få disponere tilfredsstillende kontor og lagerlokaler i bygning 77 og møtelokaler i Hallingmessa på Helgelandsmoen.

Sluttord

Det er mange som har hatt et forhold til Hvalsmoen i krig og fred. Det være seg som rekrutt og menig soldat, som elev på underoffiserskole, befalsskole, ingeniørskole og forskjellige typer kurs, som sivilt eller militært ansatt – eller som nabo. Under krigen huset Hvalsmoen tyske okkupasjonsstyrker og norske krigsfanger, og de siste som bodde i leiren, var asylsøkere på transittmottaket. I tillegg har svært mange besøkt leiren på arrangementer og utstillinger i årenes løp. Hvor mange alle disse utgjør i løpet av de snaut 130 årene leiren har eksistert, er selvsagt ikke mulig å si, men at virksomheten på Hvalsmoen har hatt stor betydning for lokalsamfunnet på Ringerike, er sikkert.

KILDER/LITTERATURENHENVISNINGER

- Mellegaard, Nils 1987: Ingeniørtroppene 1888–1988. Fabritius, Oslo.
- Mellegaard, Nils og Per Torblå 2004 (red.): Ingeniørvåpnet 1988–2002. InfoMediaHuset, Oslo.
- Torblå, Per og Nils Mellegaard 1993: Hvalsmoen ekserserplass 1893–1993. Fabritius, Oslo.
- Torblå, Per og Nils Mellegaard 2005: Ingeniørvåpnets modellkammer. Vigmostad & Bjørke, Bergen.
- Muntlige kilder 2021: Ole Sannes, Bjørn Tungen og Anne Trulsen Tungen.

FORFATTEROMTALE

Kåre Bækkevold, født 1945, vokste opp i Løten på Hedmarken. Han kom til Ringerike i 1964 for å gå på befalsskolen på Helgelandsmoen. Etter å ha fullført Krigsskolen i 1969, ble han ingeniøroffiser. Bækkevold har fullført Hærens Ingeniørskole og Hærens Stabsskole. Han har blant annet tjenestegjort som kompanisjef på Eggemoen, sjef for ingeniørbataljonen i Brigaden i Nord-Norge og sjef for Våpenskolen for Ingeniørvåpnet på Hvalsmoen. I tillegg har han flere års tjeneste i Forsvarets overkommando i Oslo og har tjenestegjort både i FN i Midt-Østen og i NATO i England. Bækkevold ble pensjonist i 2001 og har i 15 år vært sekretær i Forsvarets seniorforbund avdeling Ingeniørvåpnet.

Anders Aarebrot var kunstnerisk anlagt på flere felter, blant annet i tegning. Han og familien bodde på Øvre Vågård, og dette er en tegning han gjorde av gården i 1935.

Vågård skole og den gode læreren

På Vågård skole var det én lærer. Han måtte kunne alt, han!

Og han måtte holde styr på barn fra sju til fjorten år.

Det klarte Anders Aarebrot. Han hadde hodet på rette plassen!

KARSTEN HANSEN FORTELLER TIL ANNE SOFIE HVAL

Dette forteller Karsten Hansen, født i 1925, som gikk sine sju folkeskoleår fra 1932 til 1939 på grendeskolen på Vågård. Han synes de var heldige med lærer. Noen fysisk avstraffelse var det aldri snakk om, men kateteret fikk merke pekestokken mer enn én gang, noen ganger så flisene føyk.

Ja, lærer Aarebrot kunne undervise i alle fag. Han fungerte til og med som prest noen ganger.

Skolen var todelt; småskolen og stor-skolen bytta på å gå annen hver dag. Så det var nok av tid innimellom til å drive med sånt som var vel så spennende for en bygdegutt. Det var nok godt å

få «løpt av seg» litt energi, for i timene måtte de sitte stille. Det var ikke noe kaffeslabberas hos lærer Aarebrot, nei!

– Jeg var så interessert i alt praktisk arbeid på en gård, jeg, sier Karsten. – Det kom helt av seg sjøl, jeg hang mye sammen med de som jobba på gården og lærte av dem. For eksempel å sæla på en hest.

Grammatikk, kristendom, geografi, historie og fysikk, dette var ikke akkurat temaer som fenget den praktiske unggutten. Men noe husker Karsten godt: Aarebrot hadde en vaskeekte hoggorm på glass. Og så var han fargeblind og var derfor ikke noe særlig tress til å plukke tyttebær.

Anders Aarebrot var svært musikalsk. Han trakterte både hardingfele og fiolin. Vågård kvinneforening hadde gitt et orgel til skolen, og det brukte han naturligvis. Læreren ble ivrig når det sto sang på timeplanen. Hver skoledag ble åpna og avslutta med sang. Før de spiste matpakke var det bordbønn, som seg hør og bør. Alle hadde matpakke. Om det var litt snaut hjemme, var det aldri verre enn at det var rådd med ei brødskive.

Helse var i fokus, 30-tallet var ei tid med mangel på næringsrik mat for mange. Skolen hadde sin del av ansvaret for å bøte på det, og det betydde blant annet ei obligatorisk og upopulær skje med tran.

Foto: Privat

Lærer Aarebrot med en av sine skoleklasser på Ullerål i 1954.

1. rekke fra venstre: Terje Sandli, Helge Gustavsen, Willy Larsen, Arne Grønvold, Per Bjertnes, Jan Fredriksen. 2. rekke fra venstre: Reidun Bjerke, Bjørn Erlandsen, Kari Bentzen, Hildegard Renna, Jan Borg. 3. rekke fra venstre: Lærer Aarebrot, Gerd Berg, Turid Moen, Åse Evensen, Eva Solli, Ruth Kjeldsrud, Eli Bakken.

Skolen holdt tran, men skje måtte elevene ha med seg sjøl. De sto pent i kø ved vasken, der de fikk tran i skjea si, skyndte seg å svelge og skylle munnen med vann. En dag oppdaga ei av jentene til sin store glede at hun hadde glemst skjea. Så var skuffelsen desto større da mora hennes troppa opp på skolen med skje. Tran skulle hun ha!

Et avbrekk i skoletida om høsten var pottittferien. Da var det pottittpelling på de to gårdene i bygda. Det var ikke alle skoleungene som var med på det, men Karsten var fast arbeidskraft. Potetene blei sortert i sekker med grise-pottitt og matpottitt.

På Nedre Vågård var det bonden Hans Solberg som kjørte de to hestene foran optakeren. Hans faste medarbeider Gustav Arnesen hadde oppgaven med å lempe sekkene på ei møkkakjerre og frakte dem til pottittkjelleren. Ei av jentene var litt av en spilloppmaker og fylte en av sekkene med stein, til de andre ungenes forlystelse og Gustavs ergrelse. Ja, det kunne være fristende å erte disse gamle kara og finne på litt

moro for å komme seg gjennom et langsomt arbeid. Karsten husker ikke om de fikk noe betalt for høstjobben, men han husker godt at de fikk middag: Kjøttkaker og ferske pottitter, og til dessert eplesuppe, rød og søt og god. Det smakte for en skrubbsulten unggutt.

Egne gymtimer ser ikke Karsten for seg, men om sommeren blei det mye slåball. Når den første snøen la seg, lagde Aarebrot og ungene en lang snøtunnel som bukta seg 10–15 meter lang over skoleplassen som en orm. Så var det konkurranse om å være raskest til å krabbe igjennom. Inne i tunnelen var det en spesiell, kald islukt som Karsten synes han kan kjenne den dag i dag. Det var skidager med hopp og slalåm. Aarebrot «la opp låma», som han sa på sin vestlandsdialekt. Så gikk det i full fart nedover fra Vestliberget. Hoppbakke hadde de også, men der fikk ikke jentene være med.

På forhånd hadde Aarebrot spurt elevene hva de ville ha til premier. «Vi må ha pokaler vi, såklart», sa en av gutta.

ANDERS AAREBROT (1895–1976)

var født i Tysnes kommune. Han tok eksamen ved Stord lærarskule i 1917 og var så lærer ved Høyvåg og Vestre Moland framhaldsskule, Voss framhaldsskule og Vestmar Folkehøgskule før han i 1930 ble ansatt ved Vågård skole i Norderhov kommune. Han giftet seg i 1923 med håndarbeidslærerinne Margit Elise Skram, og de hadde sønnen Arnulv og datteren Kjellaug. Aarebrot satt som fange på Møllergata 19 fra 16. september til 12. oktober 1944, og deretter som fange på Grini fram til freden 8. mai 1945. Etter krigen var han en kort periode tilbake på Vågård skole, men tilbrakte så resten av sin lærergjerning på Ullerål skole i Hønefoss.

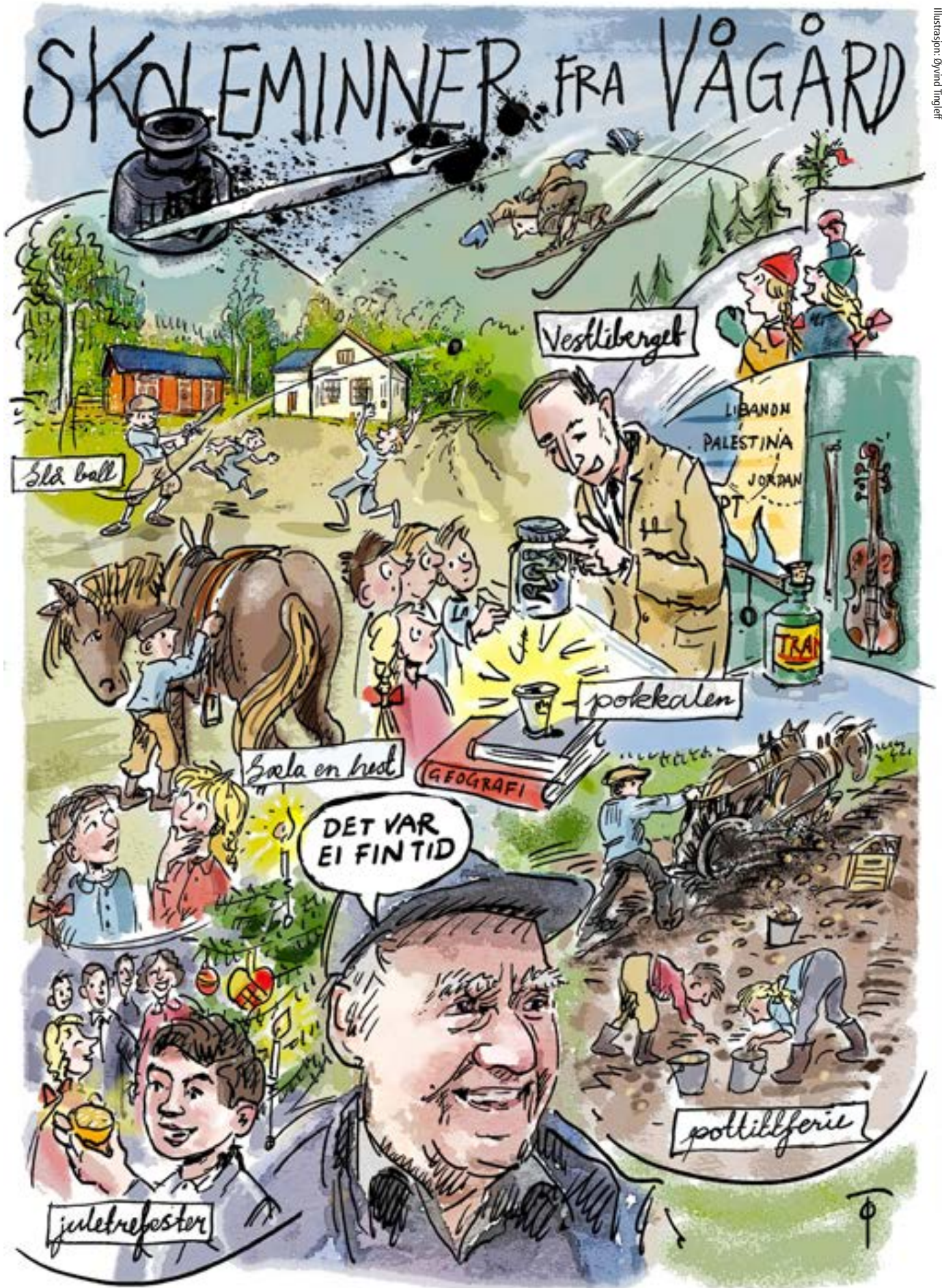
Margit og Anders Aarebrot.

Og læreren kjøpte inn skikkelige premiepokaler. Etter hvert var det konkurranser med både Ullerål skole og Vang skole. Blant annet gikk «låma» på Nærstad, på jordet ned mot veien. Da var det vandreskjold i premie, og på Vågård skole kunne de stolt henge skjoldet på veggen.

Alle elevene hadde ski, sjøl om de kunne være av varierende kvalitet. Noen var hjemmelaga, rette planker med en tupp, men de gjorde nytte for seg. Om våren kunne det være tjukk skara på jordene. Da suste ungene rundt omkring på spark, skaran var reine skøyteisen. Men det var nå mest i friminutta det, da.

Foto: Privat

Kunstneren Øyvind Tingleff har laget en collage av de mange gode minnene Karsten Hansen har fra Vågård skole.

Vinterens absolutte høydepunkt var likevel juletreffet! I god tid før jul begynte de forberedelsene, og Aarebrot instruerte dem i hvordan de skulle flette juletrekurver og annen pynt. Saks måtte de ha med hjemmefra. Festen gikk av stabelen i begynnelsen av januar, og da var også foreldrene med. Mødrene hadde med seg smørbrødfat som bugnet av overskuddet etter jula, sylte og rull og egg og ansjos! Barna fikk også en halv appelsin hver, eksotisk trakterment i 30-åra. Et stort juletre sto midt på golvet. Alle var i stasklær og viste seg fra sin beste side. Naturligvis gikk de rundt treet og sang alle de kjente julesangene, og til og med nissebesøk hørte med. Nissen hadde en sekk med en pose til hver, som gjerne inneholdt kjeks med englebilder på. Noe særlig mer enn det hadde ikke skolen penger til.

Et år blei det skikkelig 17. mai-tog. Da marsjerte lærer og elever under glad sang fra skolen til Øvre Vågård. De stoppa ved storegangen og ropte hurra! og bonden Johan Brun kom ut på trappa og hilste på dem. Og tilbake på skolen venta de tradisjonelle 17. mai-leikene.

Karsten kan ikke huske at gutta hadde sløyd, sjøl om Aarebrot var svært netthendt og kreativ og laget mange fine ting og tegnet de flotteste tegninger. Karstens kone Signe Gårdhammer forteller at når jentene skulle ha håndarbeid, kom frøken Skøien gående langs jernbanelinja. En sterk og myndig dame med hårtopp som siden ble lærerinne Helene Borlaug på Vang skole. Lærerfamilien Aarebrot bodde i sidebygningen på Øvre Vågård, hos familien Brun. Dattera Kjellaug (født 1927) var sjøl en av elevene og god venninne med bygdejentene. Sønnen Arnulf var

Illustrasjon: Thorleif Solberg.

Linoleumssnitt av Vågård skole, laget av sjetteklassingen Thorleif Solberg i 1936. Lærer Aarebrot hadde tatt vare på bildet, slik at det via familien kom tilbake til opphavsmannen 70 år seinere.

eldre. I april 1944 inntok tyskerne hele Øvre Vågård, og familien måtte flytte inn i skolebygningen. Den krigshøsten skjedde det en stor tragedie for den vel ansette familien, og bakgrunnen var at Arnulf drev motstandsarbeid.

Signe forteller at hun om kvelden var på besøk hjemme hos Kjellaug. Far Anders kom stolt inn fra en skautur med en god fangst fingersopp som han laget kveldsmat av. Alt var fred og idyll. I løpet av natta blei skolestua åsted for en grusom hendelse. En motstandsmann som søkte ly på skolen, blei oppdaget og skutt av tyskerne. Kula sitter fortsatt i veggen i lærerværelset på skolen. Anders, kona Margit og dattera Kjel-

laug blei arrestert og kom ikke hjem før krigen var slutt. Dette er omtalt i *Heftet Ringerike* 2017.

Læreren og familien hans kom tilbake til Vågård, men for den gamle grendeskolen på Vågård var dagene talte etter krigen. Det gikk ikke lenge før elevene fra Vågård og Nymoen blei overført til Ullerål, til det som i dag kalles Ullerål gamle skole. Lærer Aarebrot fortsatte sitt virke på Ullerål og bosatte seg i ny enebolig ved Hov gård. – Han spilte på alle tangentene, han Aarebrot, sier Karsten, som har fått mer og mer respekt for ham etter som han er blitt eldre sjøl. – Ja, man må leite lenge i dag for å finne en sånn person, sier han.

FORFATTEROMTALE

Karsten Hansen er født i 1925 og har bodd i Vågårdbygda hele sitt liv. Han var yngst av åtte søsken. Nærheten til naturen har fulgt Karsten gjennom livet, både i form av et langt arbeidsliv i skogen og gjennom en stor interesse for orienteringsløp og null-løp. Brødrene Hansen var sentrale i Vågårdgruppa under krigen, og Karsten ble arrestert. Han har siden vært en viktig bidragsyter til å dokumentere norsk krigshistorie.

Anne Sofie Hval, født 1957, er journalist og folklorist. Har utgitt boka *Vågård og Marigårds historie* sammen med sin far Thorleif Solberg og slektshistorien *Kjærlighetens vidunderlige strøm*. Redaksjonsmedlem i *Heftet Ringerike* siden 2015. Styreleder Stiftelsen Ringerikes Museum.

Foto: Fotograf ukjent / Kari Christensens album

En del av oss som gikk i barnehagen på 1940-tallet bundet sammen med tau. 20 unger med hjemmesydd kjeledresser omsydd fra gamle frakker og dresser. Barnehagen var hos Kirsten Blystad, og lokalet var kinoen med stor plen nederst i Storgata.

Hønefoss som oppvekststed

«Er du fra Hønefoss?» Jeg vet ikke hvor mange ganger jeg har fått det spørsmålet, og da med trykk på Hønefoss. Går det an å være fra Hønefoss?

Ja, her vokste jeg opp på 1940-, 50- og 60-tallet.

KARI ELIN CHRISTENSEN

Som voksen og fraflyttet hønefossing har byen vokst i anseelse for meg. Avstand og tid har gjort at jeg ser på Hønefoss som et fint sted å vokse opp. Som barn hadde man jo ikke noe valg og lite å sammenlikne med. Jeg hadde imidlertid en kusine som bodde i Oslo, og hun fortalte ofte hvor storveies og flott alt var i Oslo. Der kunne bussene kjøre begge veier. Sjøføren gikk bare bak i den andre enden og kjørte videre. Det samme gjorde trikkene. Og jeg trodde på alt hun sa.

Barnehagen hos tante Kirsten

Noen av mine første minner fra Hønefoss dreier seg også om buss. «Alle» gikk i barnehagen hos tante Kirsten (Blystad). Lokalet som ble benyttet, var

kinoen nederst i Storgaten, omtrent der boligkomplekset Sundgaten 1–4 ligger i dag. Det har erstattet Kinohagen med stor og fin lekeplass for omtrent 20 unger i et område sperret av mot gaten med et stakittgjerde.

Dagens høydepunkt var når bussen til Oslo dundret forbi. Da hang vi ungene på gjerdet og ropte «Heia Ormen Lange». Det var navnet på Engeseth-bussen til Oslo. Motorkassen foran var kjempelang, derav navnet? Eller var det at hele bussen var så lang? Det var visst Europas lengste buss!

Den gang som nå var barnehagen viktig for sosial utvikling, læring og motorisk utvikling. Vi limte, klippet og tegnet som dagens unger. Matpausen var vik-

tig, og om vinteren hadde jeg kakao på glassflaske. Utenpå hadde mor tredd på en ullsokk for å holde kakaoen varm. Den tidens termosflaske!

Barnehjelpsdagen

Barnehjelpsdagen 7. juni sto høyt i kurs. Vi ungene i barnehagen deltok i kostymer sydd av velvillige foreldre. Hensikten med denne dagen var å samle inn penger til Soria Moria utenfor Hønefoss som var et feriested for barn. Ikke forsto vi noe særlig av det, men det var stas å være med, og vi skjønte vel at det var noen vi skulle hjelpe. Ett år, etter at vi for lengst hadde begynt på skolen, var flere av oss indiske damer med kastemerke i pannen. Ikke visste vi hvor India var, ei heller hva et kastemerke skulle symbolisere.

Bussen «Ormen Lange» gikk mellom Hønefoss og Oslo. Påbygget ble bygd av Hønefoss Karosserifabrikk (HØKA).

Foto: Fotograf ukjent / Oslo Museum

Hønefoss folkeskole

I 1950 ble verden betydelig utvidet. Skolestart på den andre siden av brua! Nå måtte vi gå eller sykle fra sydsiden, over fossen og helt bort til den store, skumle bygningen som skulle bli en trygg base de neste sju årene. Jeg tror faktisk at jeg fikk en blå DBS-sykel med blått sykkelnett til skolestart. Sykkelnett var litt status, og fargen var viktig. Å sykle eller gå til skolen var greit. Verden var ikke så farlig den gangen med minimal trafikk.

Hverdagen ble annerledes. Plutselig ble det stilt andre krav til en. Lekser skulle gjøres hver dag. Vi måtte jo lære å lese og skrive og regne. Nå hadde vi ikke tiden til egen disposisjon lenger. Nye erkennelser ble vakt: Plutselig var det vi på sydsiden, mens det var noen andre som bodde på nordsiden. Verden ble betydelig utvidet. Og etter hvert ble det ting som var viktigere enn skolearbeidet.

Jeg begynte i skoleorkesteret og fikk utdelt en fiolin – av alle ting! Med gru husker jeg hvordan instrumentet burde behandles. Noter ble utdelt, og på mine sto det 2. fiolin. Jeg var med på én konsert, men «sa opp» etterpå. Det å ha riktig bueføring, alle buene oppe og nede samtidig, ble en for stor utfordring.

Bursdagsfeiring var viktig. Da fikk vi på oss besteklærne og de fineste sløyfene i håret. Jo større sløyfe, jo bedre.

Foto: Fotograf ukjent / Kai Christensens album

Vi var for små til å gå i barnetoget i 1950. I stedet ble vi kjørt i en 17. mai-pyntet lastebil. Fra venstre: Cecilie Schanke, Sissel Thoen, Per Christian Marseth og Inger Nordby.

Noen hadde matroskjoler som var veldig moderne, mens andre hadde taftkjoler eller andre penkjoler. Menyen var som regel boller og kaker. Vi drakk brus av flasken med korken på. Det ble laget hull i korken med en spiker! Og så lekte vi: Ta den ring og la den vandre, Flasketuten peker på, Slå på ring, slå på ring, slå på hvem du vil,...

Årene på folkeskolen

I løpet av de sju årene på folkeskolen hadde vi flere lærere som satte spor etter seg, blant andre Ola Engen, en lærer med godt grep om både fag og urolige «slyngler». Han ble den som skulle lose oss ut av folkeskolen. Hvis jeg ikke husker feil, hadde han noe å gjøre med et

klekkeri for fiskeyngel som lå på oversiden av tømmerrenna i fossen. Jeg mener han tok oss med på tur dit for å se på nyutklekket småfisk. Bjarne Busengdal var skolestyrer og underviste stor-skolen i engelsk. Når det oppsto morsomheter, utbrøt han «Åh, gi meg vann på en gaffel!» Da lo han best av alle!

Jeg hadde gleden av å jobbe som vikar på skolen etter endt lærerutdanning. Busengdal var fremdeles skolestyrer, og min tante Lulle Filseth var i full jobb på skolen. Niesen min Kristin Sørensen var elev, og ved ett tilfelle var vi tre inne samtidig på Busengdals kontor. Han gjorde et lite nummer av at han var sjef for tre generasjoner på skolen!

På veien til skolen måtte vi altså over brua. Det var fascinerende å stå og se der hvor vannet kom ut fra kraftverket. Store virvler med blågrønt vann. Og historiene gikk om «noen» som hadde falt uti vannet og aldri kommet opp igjen.

På nordsiden av brua hadde Bakke møbelforretning. I godt voksen alder oppdaget jeg at fru Bakke – Kari Bakke – var en meget dyktig lyriker. Ett av diktene hennes som jeg har brukt mye ved passende anledninger, er *Spor i vatn*.

Et annet minne som sikkert flere enn meg har, er «svømmebassenget» som ble rigget til i kjelleren på skolen. Jeg tror det var vanntett seilduk som ble spent opp, og noen tok sine første svømmetak der. Dessuten var det et offentlig bad i kjelleren. Det var ikke alle som hadde bad hjemme på 1950-tallet.

Å være med på no'

Karrieren som fiolinist i skoleorkesteret ble som nevnt kortvarig. Dermed ble det andre aktiviteter som gjaldt. For min del ble det turn, speider'n og noe håndball. I speider'n begynte vi som blåmeiser og lærte å hilse med to fingre til panna. Tre fingre var forbeholdt storspeiderne. Møtene våre ble avholdt i den gamle gymsalen på Ringerikes høyere skole, og jeg kan fremdeles kjenne lukten av våte, sure svabere som ble brukt til å «vaske» golvet i gymsalen. Da vi ble forfremmet til å bli ordentlige speidere, ble Nusse Skøien leder for oss.

Et tidstypisk bilde fra 1954. Fødselsdagsbarnet er elleve år. Fra venstre: Hilde Aabol, Else Marie Skøien, Sissel Thoen, Anne Lise Bentzen, Tone Auten, Ellinor Sandberg, Kari Elin Sørensen, Anne Marie Vinju og Anne Lise Krogsrud.

Det å være aktivt med i speider og turn medførte en travel 17. mai. Vi måtte tidlig opp som speidere for å være med ungdomskorpset gjennom byen klokka sju om morgenen. Så fortet vi oss hjem for å få på finstasen til barnetoget. Og da kom det store spørsmålet: Halvstrømper eller ikke? Noen timer senere var det turnere og andre som gikk gjennom byen for å vise seg fram. Jeg mener vi avsluttet med turnoppvisning på stadion.

Det var den uorganiserte fritiden som var mest spennende. Det var stas å sykle over brua til Glatved-tomta om ettermiddagen og treffe «alle de andre»

for å slå ball. Mange ble valgt på laget før meg, men jeg sørget for at det ble like mange på hvert lag! Det kunne være utfordrende å sykle fra Glatved i rett tid og komme hjem innen klokka 19.00! Jeg valgte ofte en påpakning i stedet for å måtte gå før «alle de andre».

Hver høst ble det arrangert Røde Korsuke på Livbanen, ett år var det store trekkplasteret *Deep River Boys*, en ganske nyetablert gruppe som sang norske sanger på amerikansk. Å høre «Småsporven gjeng i tunet» med rytme og jazzpreg gikk rett hjem hos publikum i alle aldre.

Bodene var fulle av fristelser, og best husker jeg krabbellurene stekt i smult og med et fint melisdryss. For ikke å snakke om automatene hvor man kunne vinne penger. En 5-øre kunne med flaks bli til 50 øre. Far som var bankmann, forsøkte å belære meg: «Hvor mye har du egentlig brukt for å komme hjem med 50 øre?» – Ett år landet et helikopter på Livbanen, og ordfører Bentzen skulle få en tur over byen. Han kunne få ta med seg en ekstra passasjer, og valget falt på barnebarnet Anne Lise. Gjett om vi andre var misunnelige!

På Barnehjelpsdagen i 1949 var vi nyperoser. Langs ruten vognen kjørte, ble det kastet småpenger i håvene våre.

Foto: Fotograf ukjent / Kari Christensens album

Foto: Fotograf ukjent / Kari Christensens album

Foto: Fotograf ukjent / Kari Christensens album

Mali Sortdal, senere Otterbech, skulle lose oss gjennom de første årene, og vi elsket henne!

Noen navn fra 1. klasse: Tone Auten, Liv Engebretsen, Inger Svendsrud (?), Kari Christensen (Sørensen), Kari Kolkinn, Anne Lise Rian (Bentzen), Inger Nordby, Eva Stubbraaten, Helene Gjerde, Sissel Dahl (Thoen), Lulle Muggerud, Torill Nielsen, Grete Freitag. Sløyfer i håret var viktig. Vi hadde mange diskusjoner om hvilken sløyfe jeg skulle ha.

Slutt på barndommen

I 1957 var det ubønnhørlig slutt på «barndommen», syntes vi selv da. Det var stas å vokse fra folkeskolen og begynne på realskolen og etter hvert gymnaset. Men jeg hadde hatt noen forløpere. Mine to brødre hadde 10–12 år før meg vært elever på Ringerikes høyere skole. En av lærerne oppdaget hvem jeg var søster til og utbrøt: «Å ja, det var broren din som puttet en død rotte i en av pikenes kåpelommer!» Der og da ønsket jeg at golvet hadde åpnet seg.

Jeg husker godt noen av lærerne. Frestad hadde vi i matematikk og fysikk. Jeg antydte en gang at han likte å gi dårlige karakterer. Det ble ikke nådig tatt opp! Så var det Kauppi i engelsk, Valla (Inger Walle-Hansen) i fransk og Henriksen med *an, auf, hinter, in, neben, über, unter, vor, zwischen*. Joda, det sitter fremdeles. Man skal kanskje ikke forakte god, gammeldags pugging?

Skolens område skulle ikke forlates i friminuttene. Vakta sto ved porten, og til å begynne med var det de ubestikkelige lærerne som var voktere. Etter hvert ble de mer forhandlingsvillige elevene i 5. gym betrodd jobben. Hva vi ville? Jo, gå opp til hjørnet til Eriksens bakeri og kjøpe stomp med melisglasur! Stomp ble laget av oppmalte kakerester, og jeg tror vi betalte 25 øre per stykke.

Men skolen var ikke hele livet. En annen «skole» vi gledet oss til, var Svaes danseskole som holdt kurs hvert år. Lokalet var gamle Håndverkeren øverst i Sundgaten. Det beste med danseskolen var avslutningsballet som ble avholdt i salen på hotell Fønix. Og lykkelig var den som fikk føre opp polonesen.

Det å se Svae – herr og fru – sveve over golvet i oppvisningsdansen sin, en ekte paso doble, var en opplevelse. Og kjolen hennes var alltid som en drøm. Iført snippkjole førte Hjalmar sin Helga over golvet. Man måtte bare hengi seg til drømmen om en gang å kunne bli som henne. Vi gikk sesong etter sesong på danseskolen. Begynte kanskje i tiårsalderen med de nye lakkskoene man fikk til jul! Jeg for min del fortsatte til jeg ble 16 – uten å bli som fru Svae!!

Inntreden i de voksnes rekker

Konfirmasjonen var ensbetydende med å bli voksen – trodde vi. Jeg ble konfirmert i Hønefoss kirke i desember 1957. Det var en høytidelig handling med overhøring den ene søndagen og konfirmasjon den neste. Som konfirmant gledet man seg mest til selskapet og til presangene som nok var litt annerledes den gangen. Det var lite kontanter, men desto mer av smykker som tantene syntes passet til en som begynte å bli voksen! Gavebordet inneholdt dessuten vesker, toalettposer og en grå Bergans ryggsekk med meis. Ja, jeg fikk til og med en damelighter. En onkel hadde fått med seg at det var «noen» på min alder som smugrøkte.

Kilde: Annonse i Aftenposten

Svaes Danseskole på Håndverkeren i Sundgata.

Jeg kan ikke helt forlate ungdomstiden i Hønefoss uten å nevne kinoramma på hjørnet av Bryggerigården. Der møttes man etter skoletid, og avtaler ble inngått. Hvem var kjær'ste med hvem, og hvem skulle man gå på kino med?

Et svært avslørende sted siden mor hadde direkte utsyn til kinoramma. Hun visste hvem som røkte i smug der, og hvem som muligens oppførte

seg noe utilbørlig overfor voksne som passerte. Stedet fungerte som vår tids *iPhone* og *Facebook*.

Vi kunne også møtes i Schjongslunden. Med scene og overbygd dansegolv opplevde vi Lille Grethe som barnestjerne på scenen (Jeg fikk av min pappa en teddy), og på danseplassen briljerte Smithern. Rolf Smith med trompeten var den store musikeren for oss. Det

svingte skikkelig når han spilte. Da vi kom til skjells år og alder, dukket det opp et nytt tilbud for oss unge: Chickland jazzklubb med Harald Gundhus som pådriver og dyktig saxofonist.

Vi møttes på Kafeteriaen i Kong Rings gate som etter hvert ble møtestedet for mange av oss. Det var liksom et snev av den store verden å møtes på «'terian».

Etter russefeiringen i 1962 var min tid i Hønefoss over. Vår russepresident Kolbjørn Kværum ble senere ordfører i Ringerike for Arbeiderpartiet.

Hvor er det blitt av ...

Når jeg besøker Hønefoss i dag, er det ikke den samme byen som jeg vokste opp i. Jeg nevner i fleng: Rundkjøringen på Søndre torv, den gangen en av Norges første og største, butikken til Inga Falk som solgte pene dameklær, og ovenfor i St. Olavs gate lå en liten butikk som solgte undertøy.

Så tror jeg at det var en fotoforretning ovenfor, Jacobsens fotoforretning. Men hva jeg definitivt husker best, er gotteributikken til Wenner hvor jeg ble sendt for å kjøpe *Blue Master* – eller var det *South State*? – til far. For ikke å snakke om isen. Firkantet krokanis i sølvpapir til den nette sum av 50 øre. Øverst i St. Olavs gate lå favorittbutikken, leketøysbutikken til Svensrud. Der kunne man bli stående lenge og ønske seg julegaver og bursdagsgaver.

Hele kvartalet er borte i dag. Det ble revet i forbindelse med at Ringerikes sparebank skulle bygge nytt. Jeg nevner i fleng andre butikker som er borte: Kjøpmann Foght, baker Thoen, slakter Rosenberg og søstrene Bekkevold som solgte stoffer.

Et uforglemmelig øyeblikk var det da Alf Gjestvang stilte i norgesmesterskapet på 500 meter skøyter i 1960. Han var jo så ung og kjekk, og vi stilte jentesterke på stadion for å se ham og få autografen hans. Her er han avbildet sammen med Hans Egnestangen til venstre.

Foto: Ingvar Ellingsen / Buskerud fylkesfotoarkiv

Laila Dahlseth og Harald Gundhus på øvelse med Hønefoss Storband. Erik Smith sitter ved trommene.

Foto: Fotograf ukjent / Hadeland Folkemuseum

Foto: Adolf Johansen / Buskerud fylkefotoarkiv

Søndre torv med Inga Falk, Ringerikes Sparebank og Gullsmed Jørgensen. Bildet er tatt i mellomkrigstiden og før Ringerikes Sparebanks nybygg ble oppført der Inga Falks bygg lå.

Og hvor får man kjøpt et trekkspill i dag? Henschien er for lengst borte. Bokhandler Quist og konkurrenten Bye er erstattet med kjedebutikkene på Kuben. Jeg må nevne et par butikker til: Oscar Busterud med gardinene. Han var forresten søndagsskolelærer også.

Og Ring Bygg på hjørnet ved rutebilstasjonen. Veggen er med alle de små skuffene! Det var stedet for å kjøpe en skrue eller to. Men det tok tid. Derfor ble det hetende «Ring Bygg og bestill time!»

Sluttord

De fleste som er født og oppvokst i Hønefoss har et eller annet forhold til kirken. Jeg ble døpt av Asle Enger i 1943, og Trygve Woxen konfirmerte meg og viet meg i samme kirke. Jeg følte oppriktig sorg da kirken brant i 2010. Men jeg må si at erstatningen er et fantastisk flott bygg og en kirke av vår tid.

Foto: Adolf Johansen/Buskerud fylkefotoarkiv

Kinoramma på Bryggerigården var et yndet møtested.

Å skrive disse minnene fra Hønefoss som oppvekststed har vært morsomt og tankevekkende. Jeg må sende en takk til Anne Lise Rian som har hjulpet meg med en del navn som var blitt

borte for meg etter nesten 60 år. Jeg har gjennom disse minnene kommet til at Hønefoss i høy grad var et godt og trygt oppvekststed. I dag kan jeg med stolthet si: «Ja, jeg kommer fra Hønefoss!»

FORFATTEROMTALE

Kari Elin Christensen er født i Hønefoss i 1943 av foreldre Ragnhild og Erik Sørensen og med brødrene Erik Andreas født 1929 (Ean) og Dagfinn født 1931. Hun tok *examen artium* på engelsklinja ved Ringerikes høyere skole i 1962, Treiders sekretærutdanning i 1963, Halden lærerhøyskole i 1965 og spesialpedagogutdanning i 1978. Christensen har arbeidet som lærer i omtrent 42 år, derav ti år innen spesialskolesektoren. Hennes interesser er: litteratur, søm, golf, bridge og venner.

Foto: Torbjørn Gulbrandsen Versteberg

Anton Martin Omholt på Ringerike gymnas i 1969.

Gymnastida under den andre verdenskrigen

Å være elev ved Ringerikes høyere skole gjennom «de fem lange og tunge åra»
bød på mange erfaringer og situasjoner av ymse slag.

ANTON MARTIN OMHOLT

Midbygningen, som den gangen utgjorde hele skolen, ble snart okkupert av de «grønne» hjelmbekledte tyske soldatene som hadde kommet den lange vegen fra sør for – som de sa – å beskytte oss mot de stygge ulvene fra øst og vest. Og jammen skal jeg si beskyttelse! Vi måtte da se til å komme oss ut av våre kjære klasserom, enten det var nr. 19 eller loftet eller den gamle, prektige gymnastikksalen, og prøve å finne andre, mindre bekvemme lokaler rundt omkring i byen.

Ja, ikke nok med det! Vinteren 1942 fant våre «beskyttere» ut at vi skulle ha «brennelsferie»! Det var jo nettopp den vinteren det var så skrekkelig kaldt på Østfronten. «Brennelsferie» — jo, det var faktisk deilig å ha fri de første dagene, men da «ferien» hadde vart i over ti måneder, syntes nok de fleste av elevene at det ble litt for mye av det gode! Men det var jo ikke så greit å få i gang noen skole igjen, for nå hadde tyskerne og nazistene til og med tatt fra oss lærerne og sendt dem til konsentrasjonsleir i Kirkenes!

Bakgrunnen var at tyskerne, Quisling og hans drabanter ville presse alle lærerne i landet inn i Lærersambandet, som var en slags nazistisk fagforening. Selv om det nok kunne hende at vi fryktet våre lærere i den tida – de kunne jo somme tider være nokså strenge – så vakte det likevel vår beundring at praktisk talt hele lærerstanden i Norge sa nei til å gå inn i Lærersambandet. Quisling fikk ikke gjennomført sine planer. Lærernes Nei var et viktig bidrag i kampen mot nazismen.

Bildet øverst: Ringerike middelsskole før gymnastilbygget som ble oppført i 1919. Personen på bildet kan være Bernhard Bache.

Bildet i midten: Grand Hotel bygd i 1912 i jugend-stil

Bildet nederst: Petersløkken, Oscars gate 3 var fra 1916 hjemmet til Hagbarth, Kirsten og datteren Mathilde Thisted. Huset er her sett fra hagen. Stuen var til venstre. Familien hadde høner og gris på Petersøya og stor hage med epler, grønnsaker og blomster. Storfamilien var der både til nytte og fest. Mathilde bodde der til hun kom på Hønefoss sykehjem omkring 1960 og eiendommen ble solgt. Thisted eide Petersløkken fra 1904. Han bygde beinmølle, elektrisk sag og frøenserer til nytte for Ringerikes jordbruk fra 1908.

UNDERSVINGSLOKALENE

- Syversenggården ligger til Kong Rings gate. Første etasje i Kong Rings gate 7 rommer i dag flere frisørforretninger.
- Metodistkirken var der Arkaden er nå, den gangen som en selvstendig, hvit kirkebygning.
- Grand Hotel ligger i Stabells gate 8. Det første Grand Hotel på Kvernberg var forlatt som hotell i 1940.
- I Falkgården drev Inga Falks etterfølgere salg av klær og hvitevarer. Bygningen på Søndre torv 6 ble revet i 1970, og her oppførte Ringerikes Sparebank sitt nye bygg.
- Frelsesarmeen lå der den fortsatt ligger, i Flattums gate 2.
- Frk. Mathilde Thistedes hus var i Oscars gate 3 på Petersløkken, i dag en del av Hønefoss kirkegård.

Foto: Fra Bernhard Baches album / Else Marie Abeln

Foto: Adolf Johansen / Buskerud fylkesfotoarkiv

Foto: Fra Bernhard Baches album / Else Marie Abeln

Men som straff plukket da tyskerne ut en hel del lærere og sendte dem nordover på hardt straffearbeid.

Vel, seinhøstes kom de fleste lærerne tilbake, og skolen kom på et slags vis i gang igjen. Men nå var klassene spredt rundt omkring i byen. Både rektors kontor og lærerværelset var i Syversenggården der meieriutsalget egentlig skulle være. Fin inspirasjon? Det ble mye trim for våre kjære pedagoger når de skulle prøve å nå fram i tide til de ulike lokalene der undervisningen

foregikk – enten det nå var Metodistkirken, Grand Hotel, Falk-gården eller Frelsesarmeen(!)

Min egen klasse ble installert i ei fin, gammaldags stue hos Frk. Thisted ved kirken – med mahognimøbler og kjempestore speil. Utafor var det en prektig frukthage med svære epletrær – og nedfallsfrukt!! Nye forordninger som kom fra Quisling-hold ble ofte sabotert, for eksempel den nye rettskrivningen (på folkemunne kalt «nazireformen») og de nye tyskbøkene.

Våren 1944 skulle vi opp til skriftlig eksamen i et par fag. Da opplevde vi at eksamensoppgavene ble stjålet et par dager før eksamen og solgt på svartebørsen! Dermed måtte eksamen utsettes noen dager til nye oppgaver hadde blitt laget. Men vi kom da gjennom eksamen på et vis. Russetid – – – forbudt av politiet. Men vi «lånte fjær» og festet illegalt. Ingen russebiler – – – men sykler! Vi syklet i fin formasjon til illegal russefest på Sundøya Fjordrestaurant, og det ble en stor suksess!

Tre søstre Thisted ble født i Christiania, men de kom til Hønefoss da foreldrene kjøpte Glatved Hotel i 1888.

Fra venstre: Mathilde, Inga og Kristine.

Mathilde (1874–1963) var ugift og utdannet sykepleier. Hun bodde sammen med foreldrene Kirsten (1850–1942) og Hagbarth Thisted (1847–1938) så lenge de levde.

Inga (1876–1955) var gift med Bernhard Bache. De hadde to døtre og to sønner.

Kristine Helene (1878–1969) ble gift med Oluf Berg på Sokna. De hadde tre sønner og fem døtre.

I 1918 sto det ombygde huset på Petersløkken ferdig etter tegning av Einar Engelstad. Det var ikke mye luksus, men gamle tunge møbler. Mathilde brukte ikke hele huset og hadde hushjelp og leieboere.

På Petersøya opprettet Hagbarth en stor svineavlssstasjon i 1926, men det er en annen historie.

Sluttord

Det er kanskje ikke så rart at vi gamle fossiler som gjennomlevde disse åra, fikk varig mén av det og ble mer eller mindre rare av oss, så vi tør da be om litt overbærenhet fra elevenes side.

Men en ting har jeg lyst til å understreke: – Det samhold som eksisterte mellom lærer og elev i de fjerne åra. Vi følte at vi stod på samme side i kampen mot de vonde kreftene. Hvis vi kunne tenke litt over hva et slikt samhold kan bety, så ville hensikten med denne løst og fast-beretningen fra krigsåra være oppnådd.

Foto: Fra Bernhard Baches album / Else Marie Abelgård

Foto: Fra Bernhard Baches album / Else Marie Abelgård

Stuen stod nok slik til Kirsten «med det store nøkleknippet» døde i 1942. Her var stort bokskap med spennende innhold, piano og tunge stoler. Stuen inneholdt mange malerier som kanskje var kjøpt av kunstnere som hadde bodd på Glatved.

KILDER/LITTERATURHENVISNINGER

- Drange, Sverre og Erling Drange 2001: Hus og historie i Hønefoss. Eikli AS – grafisk, Hønefoss.
- Omholt, Anton Martin u.å.: Tale til elevene på 1980-tallet. Teksten er beholdt slik han skrev den med noen tilpasninger til trykking.
- Muntlige kilder: Lillann og Reidar Aslaksrud, Else Marie Abelgård.

FORFATTEROMTALE

Anton Martin Omholt (1924–2000) vokste opp og bodde store deler av sitt voksne liv ved Gardhammar i Soknedalen. Han tok middelskoleeksamen ved Ringerikes høyere skole i 1941 og *examen artium* på engelsklinjen i 1944. Omholt studerte engelsk, norsk og historie og ble lektor ved skolen i 1959, etter en periode i Bodø, og fram til han ble pensjonist i 1990.

foto: Ragnvald Lien

Vokterboligen med Sokna stasjon og Øvre Lundesgarden i bakgrunnen. Familien måtte flytte i 1919 fra Snyta til vokterboligen som ligger på venstre side rett etter jernbanebrua på vei til Lunder kirke.

Bruken av gamle skrivemåter for stedsnavn og titler gir fin tidskoloritt:

- *Lensmand Ole L. Stalsbraaten bodde i Aasheim*

- *Baneformand Dahle og Banevogter Iversen fikk med seg Banevogter Trana i 5te Aveling Sokna–Langvandsoset*

Trøndsk i direkte tale og alle de gamle skrivemåtene kan virke uvant. Lesingen går seg til relativt raskt da teksten er svært levende og godt fortalt. Den inneholder et vell av spennende stoff og en mengde fakta. Det er også beskrivelse av tanker og følelser slik at noe må være diktning og «kunstnerisk frihet».

Det er klart at ei bok om jernbanebygging og -drift lett fokuserer på mannfolka. Dahle har også tatt inn i fortellingen hvordan kona Martha, eller Bibi som mannen kaller henne, må ha vært et lim i familien. Ved siden av oppfostering av de mange døtrene, åtte av de tolv ungene var jenter, var pass og stell av hus og dyr oppgaver for husmora. Dagene inneholdt både forventninger og lykkelige stunder kombinert med slit og sorg.

Jakob Dahle solgte gården i Ingdalen og fikk penger til ungenes utdanning utover folkeskolen. Det gjaldt flere av barna, og Ingeborg Elisabeth født 1909 og Ellen Margit født 1911 tok eksamen ved middelskolen i Hønefoss i 1927. For familien var tuberkulosen en stor belastning. Den eldste dattera, Ragna Kristine (Tulla), døde i 1911, bare åtte år gammel. Boka går fram til 1921, men jeg tar med at to til, Ingeborg (Bolla) og Ellen Margit (Gede), døde i 1928 og 1929 bare 18–19 år gamle.

Baneformannen

Jakob Jakobsen Dahle (1878–1942)

Boka om baneformannen er forfattet av barnebarnet

Jan Dahle. Den beskriver fint hvilken betydning

Bergensbanen fikk for Soknedalens utvikling.

RAGNVALD LIEN

HEFTET RINGERIKE ANMELDER

Langs Bergensbanen ble det arbeid for mange, både i anleggstida og etterpå. Det førte til innflytting av folk fra andre steder i landet. Jakob Dahle var trønder og kona Martha Sandvold var fra Jaren på Hadeland. Han var banevokter på Hallingskeid fra 1907 med kone og tre barn, og ett barn til var med da de meldte flytting til Lunder 29.12.1909. Bergensbanen var

åpnet i hele sin lengde, og Dahle hadde avansert til baneformann. Familien bodde i området hvor han arbeidet: fra Rudslangvannet til Haverstingen. Først bodde de i Breili og deretter på Steinsrud. I 1913 flyttet familien til Snyta i Sokna sentrum der forfatterens far Arne Dahle ble født i 1914. Familien håpet at de kunne kjøpe stedet, men denne husmannsplassen under Øvre Lundesgarden skulle snart bli prestebolig. Her var det mulighet for å drive jordbruk, og Arne og de andre trivdes der:

- *Je e' fødd i kjøkenet på prest'gard'n, je.*

- *Mamma, je savner Snyta, je.*

- *Det e' fint på Snyta, og der kunne vi gå rett ned til elva og fiske åbor.*

KILDER/LITTERATURHENVISNINGER

• Dahle, Jan 2020: Baneformannen Jakob Jakobsen Dahle 1878–1942. Utgitt av Soknedalen lokalhistoriske forening. Kontaktadresse er: dalenvaar@gmail.com

FORFATTEROMTALE

Ragnvald Lien er født i 1951 på Sokna. Han var lektor ved Ringerike gymnas fra 1977 og rektor ved Ringerike videregående skole fra 2009. Lien er redaktør i *Hefte Ringerike* fra 2015.

Tyske soldater fjerner dødsmerket til en fallen medsoldat.

Dagboksnotater om kampene i Haugsbygd

Rundt Sætrang var det harde kamper i aprildagene 1940.

Syver Hurum var bonde på Søndre Sætrang, Østre,
og her beskriver han sine opplevelser.

SYVER A. HURUM

Tirsdag 9. april 1940 var det som vanlig her. Jeg reiste til Drammen, men var ikke kommet langt før vi fikk greie på at det var krig i landet. Da jeg kom til Drammen, gikk det store krigsfly over der, og folk var ikke å se i gatene. Etter at jeg fikk beskjed om krigsutbruddet, prøvde jeg å komme oppover til Hønefoss ganske snart. Ved Vikersund så vi et fly som var skutt i brann og falt ned. Det var visstnok engelsk.

Folk rømte fra Oslo

Hjemme hos oss ble det jo en stor forandring innen jeg kom hjem. Telefonen kimte ustanselig da det var folk fra Oslo som hadde spurt etter husrom i tilfelle det ble uroligheter. Utpå etter-

middagen hadde de begynt å komme, ikke bare dem vi visste om, men mange flere. Alle skulle ha mat og sengeplass, så det ble en hard tårn for kona i tillegg til at hun ikke visste hvordan det var med meg.

Jeg kom nå hjem ut på kvelden, og da var det fullt hus, ja rent virvar. De første dagene var det ganske stille, men torsdag da tyskerne bombet Hvalsmoen, var det fælt. Flyene gikk lavt, de strøk så vidt over tretoppene, ruter klirret, og dører sprang opp da bombene eksploderte. Lørdag hørte vi skyting og bråk utover mot Sundvollen. Søndagskvelden torde vi ikke gå til ro alle, noen skulle gå vakt i tilfelle det

ble noe. Da var også alle som bodde på Solhaug pensjonat, kommet hit, så det var vel 50 stykker av oss her.

Helvete er løs!

Vår hushjelp hadde frokosten ferdig mandag morgen 15. april før hun gikk til fjøset, så jeg og kemner Heyerdahl spiste og gikk ut for å se og høre om det skjedde noe. Heyerdahl ville forsøke å komme til Hønefoss og dro i vei, han så jeg jo ikke mer.

Ved 7–½ 8 tiden begynte skytingen. Jeg så en tysker falle nede på brua ved Wenner, og da var det kuleregn overalt. Jeg gikk inn og sa at vi måtte til kjellers med en gang. Kona og vår sønn

Foto: Privat album

Othilie og Syver Hurum.

Foto: Privat album

Torgeir Hurum (født 1935) i flyvåpenuniform. Sætrang bruksnummer 5 sett fra sør. Bildet må være tatt på midten av 1950-tallet.

Torgeir hadde ikke spist engang, men vi måtte jo få på noe mer tøy og ned i kjelleren. Vi kom ned i kjelleren alle så nær som noen som var i veslebygningen. De som var der, fikk dratt litt på et stort skap og smøg seg bak det og noen under sengene. Da det ble et lite opphold med skytingen, kom de også til kjelleren.

Da vi hørte tyskerne komme inn i bygningen, ble det et forferdelig bråk som vi sent vil glemme. De rev telefonen av veggen og huserte verre. Kulene kom susende gjennom veggene og spratt opp igjen da de traff gulvet. De stakk ge-

værpipene ned i kjelleråpningen og forlangte at eieren skulle komme opp. Det første de spurte etter var om jeg hadde gevær. Jeg hadde jo et haglgevær, og det tok de og slo i stykker. Siden ransaket de meg, jeg hadde gode skinnvotter, dem tok de fra meg samt en del penger. Så fikk vi ordre om å gå til Hønefoss, ikke veien, men over jordene i søle og slaps. Kom ikke lenger enn bak låven, da kulene suste alle steder, og vi måtte tilbake til kjelleren. En stund så det virkelig stygt ut. Kulene suste i veggene, og noen kom gjennom kjellerdøra. Under låven og overalt var det tyskere. Torgeir begynte å bli sulten og lurte på om det ikke snart var dugurd.

Jeg kom meg til stallen og gav hestene litt mat. Da trodde tyskerne jeg var rømt, de var i kjelleren hos min kone og trodde hun visste hvor jeg var. De brøt opp et låst skap, stakk i vegger med bajonetter og huserte fælt, men meg fant de jo ikke der. Lenger utpå dagen måtte vi av sted, jeg tenkte å komme i fjøset og få gitt kuene noe mat også, men tyskerne kom og satte geværpipene mot meg, så det var bare å gå. Vi kom ikke langt før vi måtte legge oss ned.

Da vi kom til Eidahl, måtte vi i kjelleren der. Der ble vi til det var noenlunde mørkt. Det ble et stort følge, da det var mange i kjelleren der fra før. Jeg måtte ta Torgeir på ryggen, det var ikke godt

Søndre Sætrang, Østre (gårdsnummer 100, bruksnummer 5) under krigen: Våningshus bygd 1825, bygd om i 1850, drengestue gammel, uthus bygd 1929, stabbur 1935. Besetning: to hester, tolv kyr, to griser, ti høns. Vera Steingrimsen og Halvor Hoveid kjøpte gården i 1980 av Torgeir Hurums dødsbo. Deres datter Bjørnhild Hoveid Steingrimsen driver nå gården.

Kilde: Norske gardsbruk

Oscar Heyerdahl (16.03.1883–15.04.1940) døde i Sætrangsgata. Han hadde tidlig på morgenen stått sammen med Syver Hurum på verandaen for å høre etter tyskerne. Da alt var stille, dro han nedover mot Hønefoss og ble skutt idet han forsøkte å klatre over skigarden. Heyerdahl er gravlagt på Hønefoss kirkegård. Han var kemner i Hønefoss fra 1919 til han ble drept. Hustruen var Elisabeth Omholt Jensen, født 1903.

å komme frem over jordene i mørket og ganske mye snøslaps. Det var jo ganske mørkt, men fortsatt kom det kuler, så vi måtte legge oss ned flere ganger. «Hvorfor legger du deg her da far, når det er så bløtt?» sa Torgeir, han forsto jo ingenting.

Foto: Privat album

Torgeir Hurum som unggutt.

Til Hønefoss

Da vi kom ned til Hønefoss, ble vi stoppet ved folkeskolen og ventet der en tid. Så var det over til Søndre torv og vente der en stund igjen. Kommandanten skulle gi beskjed. Etter en stunds venting skulle vi over til folkeskolen igjen. Kom da ned i kjelleren der, fikk jo sitte ned litt, og der var det lotter som hadde melk og litt å spise til barna. Siden kom vi opp i et klasseværelse. Der var det madrasser på gulvet som vi fikk ligge på, og det var sannelig bra, for det hadde vært en hard påkjenning.

Tirsdag 16. april kom vi over på søndre side igjen og ventet på ordre. De av oss som hadde slekt eller kjente, fikk gå. Jeg gikk for å se om husene våre var brent. Da så jeg jo de stod fortsatt. Så ble det å tenke på alle dyra, og hvordan vi skulle komme opp og føre dem.

Hvilket syn ventet?

Jeg måtte på kontoret til kommandanten og få skriftlig tillatelse, og lensmannen bilte meg opp; fikk være borte bare vel én time. Da var det ikke mye hyggelig her, blod og forbindelsessaker var det overalt. Først torsdag 18. april fikk jeg ta med hushjelpen vår og være

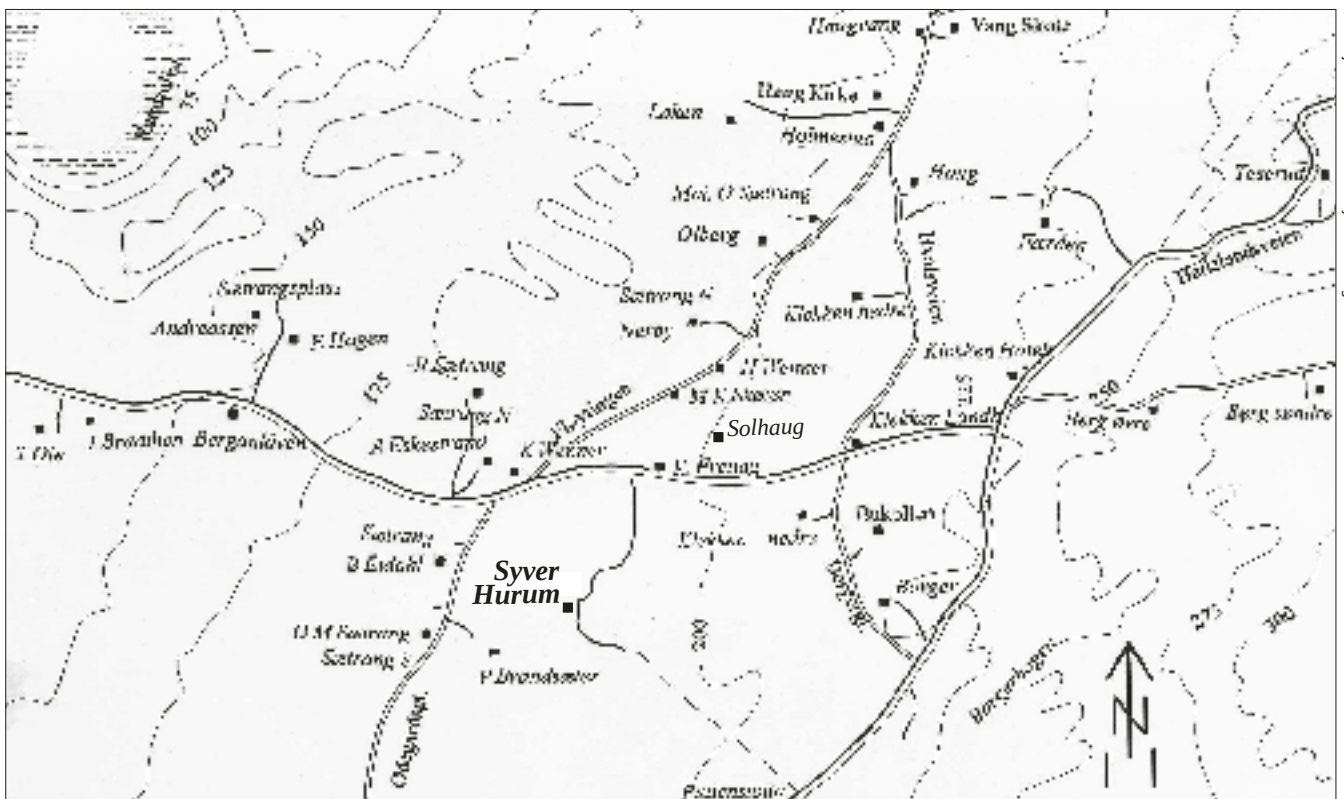
Over: Tysk mitraljøsepost i Sætrangsområdet.

Til høyre: Røyken fra Hvalsmoen etter bombingene 11. april 1940.

her. Fredag hentet jeg kona og Torgeir hjem. Det var grusomt å se, det luktet brente dyr, og lange svarte skorsteinspiper var å se overalt. Her var det en masse vindusruter og takstein knust, på ett værelse var det vel 80 kulehull. I fjøset hadde også kulene satt merker. En ku og en fole gikk med.

Viktige kampområder i Haugsbygd i april dagene 1940.

APRILDAGENE 1940

Tirsdag 9. april

Både 00:30–01:40 og 04:27–05:03 ble mørklegging beordret ved Hønefoss kraftstasjon. Begrunnelsen var nok kampene mot tyske krigsskip i Oslofjorden fra midnatt. Blücher ble beskyttet fra Oscarsborg fra 05:19. Fra 09:15 ankom flyktninger til Hønefoss jernbanestasjon – hovedsakelig fra Oslo. Fra 11:00 rekognoserte tyske fly over Hønefoss og de militære moene.

Torsdag 11. april

Mellom 11:00 og 11:30 ble 8–10 bomber sluppet over Helgelandsmoen og 26 over Hvalsmoen.

Fredag 12. april

Hønefoss' befolkning evakueres med tog eller til fots. Etter 19:00 trekker norske styrker seg tilbake fra Sollihøgda etter harde kamper. Ny stilling opprettes ved Sundvollen/Vik.

Lørdag 13. april

13:30 åpner løytnant Eivind O. Snersruds mitraljøsetropp ild mot tyske speidere ved Vik. 17:00 trakk troppen seg tilbake uten tap til Salem bedehus i Åsbygda. 20:00 sterk skuddveksling ved Hesselberg der kaptein Braathens kompani fikk sin ilddåp. 22:00 angriper tyskerne mot Norderhov kirke – nokså umotivert da det ikke var norske soldater der.

Søndag 14. april

06:00 er tyske styrker på mars inn i Hønefoss. Innen 10:00 var 3000 tyske befal og soldater på plass. Byen var stort sett forlatt, men Kvinneness Frivillige Arbeidstjeneste hadde nødhjelpsstasjon på Hønefoss folkeskole, og St. Franciskus hospital var selvfølgelig betjent.

Foto: Lantinger / Østlund 1995:228

Tysk mitraljøsепost på tunet hos Rasmus Sætrang med skyteretning Haug kirke.

13:15 trakk kaptein Graff Lonnevigs kompani seg tilbake fra Kullerudbakken og mot Klekken. En norsk tropp grupperte med mitraljører ved Eidahls-Sætrang, litt vekk fra husene. Patruljer fra norsk side oppklarte (prøvde å finne ut av tyskernes stillinger, mannskaper og våpen) mot Hval, Viul, Randselva og Lisletta. Kompanier under ledelse av Finn Krogh Eriksen og Heyerdahl Larsen befant seg også i Haugsbygd fra Vestern toppen til Klekken. Tyskerne kjente til denne oppsamlingen, selv om de vel ikke hadde oppklart nok.

Mandag 15. april

Haugsbygd hadde inntil 14. april vært et attraktivt evakueringsmål, og det lå mange sivile på Sætranggårdene til Brandsæther, Eidahl og Hurum. 07:00 kom den tyske styrken til toppen av Vesternbakken og ble beskyttet. 09:00 sto

låven hos Brandsæther i fyr. Folk fra Hurums gård ble kommandert ned i Eidahls kjeller. Etter mørkets frembrudd ble innpå 100 mennesker som var samlet hos Eidahl, kommandert nedover jordene mot Hønefoss.

Tirsdag 16. april

05:00 gikk Nedre Klekken i flammer. 10:10 passerte tyskerne krysset ved Wenner og videre mot Klekken. Tyskerne satte inn panservogner og avanserte nå gjennom Åsbygda, mot Mosmoen og var ved sperringene der 15:30.

Onsdag 17. april

Hønefoss var fortsatt full av evakuerte haugsbygdinger. Det var mye å rydde opp i etter kampene, og først torsdag 18. april begynte folk for alvor å reise opp til sine hjemsteder igjen.

KILDER/LITTERATURHENVISNINGER

- Bakke, Gudmund 2002: Hole bygdebok. B.2 : Bygda og folket : Bosettingshistorie i Steinsfjeringen. Utgitt av Hole kommune.
- Granum, Svein Knut (red.) [1948] 1990: Norske gardsbruk. Buskerud fylke, B.1 : Hole, Modum, Ringerike. Forlaget S.K. Granum, Krøderen.
- Østlund, Jan Helge 1995: Krigen på Ringerike : Beretningen om felttoget i 1940. Kolltopp forlag, Hønefoss.

FORFATTEROMTALE

Syver Andersen Hurum (1881–1956) ble gift i 1931 med Othilie Haagenrud (1890–1960). Syver var fra Oppigarden Hurum i Hole og var i en periode forpakter av Høgstua Hurum. Deretter var han bestyrer av Nordby i Norderhov før han ble eier av Søndre Sætrang i 1928. Adoptivsonnen Torgeir var født i 1935. Teksten er justert noen steder og skrevet med mer moderne rettskrivning. *Heftet Ringerike* har fått notatene av Syver Hurums grandniese Marte Uggen, og de har gått via Signe Gjerdrum, født Uggen, fra Signes onkel Syver og tante Othilie Hurums bo. Dagboka ble publisert i *[Heftet] Ringerike* 1988.

Foto: Fotovandelingen ved Bodø flystasjon / Else Marie Abelgård

Kaptein Tore Abelgård (1935–2019) og en 104G Starfighter på Bodø flystasjon i 1963.

Alene i jetjageren – piloter med tilknytning til Ringerike

Forsvaret av Norges langstrakte luftterritorium er en meget krevende oppgave. Her er en oversikt over unge piloter som utførte denne viktige oppgaven for landet vårt, og over jagerfly som ble brukt etter 1945.

EGIL M. LERFALDET

I ungdomstiden går de gjennom psykologiske og fysiske tester samt intervjuer. De kommer seg gjennom trange nåløy før opptak til flyskolen, Værnes. Deretter blir flykadettene sendt til Canada eller USA for videre opplæring. Ferdig utdannet får de vingen på brystet og kommer hjem med status som flyvere.

Beordring til en fly-skvadron blir deres første tjenestested. Luftforsvarets (tidligere Flyvåpenets) operative del består av vel ti skvadroner plassert rundt omkring i landet, de fleste er oppsatt

med jagerfly. Pilotene har en spesiell status med eget møtested (messe) i leirene og eget oppholdsrom på skvadronene. For oversiktens skyld er pilotene i artikkelen plassert under den flytypen de var mest knyttet til.

De Havilland Vampire (1949–1957)

Etter krigen ble dette flyet valgt som etterfølger til den mer berømte Spitfire, som ble brukt under den andre verdenskrigen. Vampire var Norges første jetjager. I alt 62 maskiner ankom Gardermoen fra England i tiden fra 1949

til 1952. I 1957 ble flyene faset ut. To eksemplarer av Vampire ble igjen her i distriktet. PX-A fra 336 skvadron Gardermoen styrtet i Hole ved Steinsfjorden 18. mars 1952. Piloten hoppet ut og berget livet. PX-N, også fra 336 skvadron, styrtet ved Egge gård ved Eggemoen 13. mai 1952. Piloten mistet livet.

Tarald Weisteen (1916–2009) var fra Norderhov med foreldre Einar Weisteen og Margit født Løvstad. Tarald fløy Spitfire og Mosquito i England under krigen og ble tildelt ni utmerkelser.

Foto: Pinterest

Tarald Weisteen som Spitfire-pilot under den andre verdenskrigen. Han var først flyger i den norske 331 skvadron, der han fløy Supermarine Spitfire. I 1943 havnet han i en britisk nattjagerskvadron, 85 Squadron RAF, der han fløy Mosquito.

Han fulgte med inn i jetalderen og var med på å fly de første Vampire-flyene hjem fra England. Tarald fløy også F-84 Thunderjet da den kom til 336 skvadron på Gardermoen i 1953. Han fikk en lang og allsidig militær karriere før han ble pensjonist i 1981. Blant annet var han overadjutant hos H.M. Kong Olav 1970–1972.

Gudbrand Strømmen (1925–2000) var fra Nes i Ådal, og foreldrene var Syver Strømmen og Aslaug født Knutsen. Han fløy Spitfire og Vampire på 331 skvadron Værnes i tiden 1950–1952. Strømmen ble senere sjef for flyskolen, Værnes og deretter stasjonssjef med oberstløytnants grad samme sted. Mange piloter utdannet fra 1952 til 1971 var i kontakt med han, enten som skolesjef eller stasjonssjef.

Per Gudmund Strømmen er født i 1952, og hans foreldre er Gudbrand Strømmen og Gunhild født Bekken fra Sokna. Per Gudmund har vært mye på Sokna da både besteforeldrene og foreldrene bodde her. Hans liv har vært og er fly og flyvning, både i yrke og fritid. Han har både eid og flydd vassekte Vampire jetjagere og utført de

De Havilland Vampire (1949–1957).

Republic F-84 Thunderjet (1951–1960).

fleste akrobatiske øvelser med disse. Noen måneder i 2012 var han ansatt i Luftforsvaret som Vampire-pilot. Dette i forbindelse med 100-årsjubileet for norsk luftfart. Det er unikt i norsk flyhistorie at far og sønn begge ble autoriserte Vampire-piloter!

Republic F-84 Thunderjet (1951–1960)

Ingen annen flytype har tjenestegjort i et så stort antall i Luftforsvaret. Samtlige 206 fly ble levert som en del av det amerikanske våpenhjelp-programmet og ble fordelt på seks skvadroner. På den negative siden har F-84 Thunderjet også rekord i antall havarier.

Einar Weisteen (1925–2021), bror til Tarald Weisteen, bodde i Hønefoss. Han fløy Spitfire før han gikk inn i jetalderen ved å fly Vampire på 337 skvadron Gardermoen.

Thunderjet kom i 1953, og 330 skvadron Gardermoen ble opprettet. Underveis til Ørlandet 18. november 1954 får kaptein Einar motortrøbbel i sin Thunderjet WH-K og må skyte seg ut i nærheten av Hamar. Det forlatte flyet styrter i Mjøsa. Fortsatt på Gardermoen ble Einar major og skvadronsjef på 330 skvadron i 1955 og fram til juli 1956. Deretter var han SAS-pilot.

Finn Guldal (1931–2018) bodde i Haugsbygd. Han fløy Thunderjet på 338 skvadron Ørlandet. Den 14. april 1959 ble en måke sugd inn i luftinntaket da Finn fløy nord for Harstad. Det gikk bra, men flyet måtte avskrives etterpå. Flyene byttes i 1961 ut med den nye F-86F Sabre. Finn Guldal var major og skvadronsjef på Ørlandet fra november 1964 til august 1965. Senere ble han ansatt i SAS.

Foto: Warbirds of Norway nr. 1/1995

Foto: Warbirds of Norway 2012:11

Sabre F-86K (1955–1967)

F-86K var et avansert jagerfly. Med sin AN/APG-37 radar i snuten kunne den bekjempe fiendtlige fly dag og natt. Norge mottok i alt 64 fly fordelt mellom 337 skvadron og 339 skvadron, begge på Gardermoen. Vi var på denne tiden i «den kalde krigens atmosfære». Sovjetunionen, vår nabo i øst, ble sett på som en trussel. Som NATO-land fikk vi tilført flyene kostnadsfritt som en del av den amerikanske våpenhjelpen.

Gunnar Wergeland (1930–2011) bodde i Haugsbygd. Han fløy de fleste av jagerflyene i sin karriere, blant annet F-86K på 339 skvadron Gardermoen. Som kaptein var han her fungerende skvadronsjef i 1962/63, dette siste året før alle flyene ble flyttet til 334 skvadron Bodø («firer'n»). Wergeland ble major og skvadronsjef her fra juli 1964 til oktober 1965.

Etter mellomlanding den 25. september 1964 letter Gunnar Wergeland med sin F-86K fra Ørlandet flystasjon og er på vei fra Bodø til Sola flystasjon ved Stavanger for skytetrening. Over Måndalen i Romsdal oppstår plutselig flere eksplosjoner i motoren, og det lukter brann. Han skjøt seg ut i 11 000 meters høyde og falt fritt ned til vel 3000 meters høyde før fallskjermen foldet seg ut! Det var norsk rekord.

Kne og legg ble skadet under utskytingen, som er en voldsom påkjenning, men heldigvis gikk resten bra (Nordlands Framtid 27.9.1965, Adresseavisen august 1977).

I 1965 ble han sjef for den nyopprettede 332 skvadron Rygge med de nye F-5 Freedom Fighter og senere oberstløytnant i 1977 som stasjonssjef på Værnes.

Sabre F-86 K i tjeneste 1955–1967 var Luftforsvarets første allværs-jager.

Jan Tveit (1937–1961) fenrik, fløy F-86K på 334 skvadron Bodø. Hans foreldre er Levius Tveit fra Eivindvik i Sogn og Torborg født Tuft fra Sokna. Hans onkel var den kjente langrennsløper Arne Tuft, medlem i idrettsklubben Liv, Hønefoss (Lien 2004). På nattoppdrag 19 sept. 1961 går Jan i havet med jageren RI-Y sørvest for Landegode utenfor Bodø og omkommer.

Ole Snersrud (1934–1964) var fra Hønefoss. Med kapteins grad fløy han F-86K ved 334 skvadron. Hans foreldre var Eivind Snersrud og Gunvor født Hagen, begge fra Krødsherad, og de bosatte seg i ung alder i Hønefoss. 24. mai 1964 flør Ole i RI-D sammen med piloten i RI-Z inn i Djupfestind ved Tjeldsundet, og begge omkommer.

Udo Johansen (1943–2009) bodde på Ringerike. Han fløy F-86K ved 334 skvadron fra 1965, men gikk over til 331 skvadron Bodø og fløy F-104G Starfighter fram til 1973 da Udo ble pilot i SAS.

Sabre F-86F (1957–1967)

Jageren som avløste Thunderjet ble av mange beundret for sine elegante linjer. Norge mottok 113 fly fra USA. I løpet av 1958 var alle de seks dagjager-skvadronene oppsatt med dette flyet.

Tore Abelgård (1935–2019) var fra

Ole Snersrud.

Sokna med foreldre Karl og Aagot Abelgaard. Tore ble jagerpilot ved 334 skvadron Bodø fra 1956 hvor han fløy F-84 Thunderjet fram til 1958. Deretter fløy han F-86F Sabre fram til 1963. Underveis i denne perioden gikk Tore på Krigsskolen i tre år og flør da mest på sommerstid. 1959 flyttes han over til 331 skvadron, samme sted og type fly. I februar 1962 var fire fly fra skvadronen på besøk til Zweibrücken i Tyskland.

Den 9. februar, etter vel en time i luften, får Tores fly FN-B brann i motoren. Han må skyte seg ut! Det er alltid en voldsom påkjenning for kroppen. Det gikk ut over ryggen, men etter en tid sitter Tore atter i cockpiten. Det siste året på 331 skvadron fløy han den nye F-104 Starfighter.

Svein Solberg, født 1941, bor i Ringåsen, Hønefoss. Fra 1961 fløy han F-86F ved 338 skvadron Ørlandet i to år. Fra 1963 var han instruktør på flyskolen i to år. Deretter fløy Solberg RF-84 Thunderflash med fotorekognosering ved 717 skvadron Rygge fram til 1970. Han var ansatt i Braathens SAFE i 31 år, de siste ti årene som flygesjef og operativ direktør. Solberg var ansatt i lederstilling som flygerinspektør i Luftfartstilsynet 2001–2007.

Lockheed F-104G Starfighter

Sabre F-86F (1957–1967).

Foto: Fotodelingen ved Bodø flystasjon / Arne Danielsen

Arne Danielsen stående i Starfighteren.

(331 skvadron Bodø 1963–1981)

Starfighteren ble berømt. Den er egentlig en meget kraftig jetmotor påsatt to vingestubber, ikke enkel å manøvrere. I august 1963 kom de 13 første av i alt 23 nye fly til 331 skvadron Bodø. 13 erfarne piloter var tatt ut på forhånd for å fly det nye vidunderet (*Ringerikes Blad* 15.08.1963). Blant disse er tidligere omtalte Tore Abelgård som nå er blitt kaptein. Han får æren å bli den første pilot som tar denne nye jageren til værs på norsk jord:

Et fly som kunne fly 2 ganger lydens hastighet (Mach 2), stige 9140 meter på ett minutt eller i løpet av 18 minutter fly Bodø–Gardermoen. Siden skvadronen ennå ikke hadde fått en to-seter eller simulator, var det som å bli skutt ut med en rakett over Vestfjorden på første tur med FN-A 26. august 1963. Fram til 23. oktober 1964 ble det 220 timer i Starfighteren, og deretter 31 år i SAS (Abelgård 2017).

Arne H. Danielsen ble født i 1946 i Horten. Han flyttet til Ringerike i 1973. Etter pilot-utdannelsen flyr han jageren F-5 Freedom Fighter i to år ved 334 skvadron Bodø og F-104 Starfighter i tre år ved 331 skvadron:

Det jeg husker best var de gangene

Foto: Boyd Waechter / www.916-starfighter.de

Lockheed F-104G Starfighter (331 skvadron Bodø 1963–1981)

vi avskar sovjetiske fly i havet utenfor norskekysten. Mest imponerende var bombeflyet BEAR med fire store turbo-prop motorer og 8 kjempestore propeller. Vi så også jet-bombeflyet BADGER og etterretningsflyet CUB.

Arne gikk over til SAS i 1973 og fløy sju forskjellige maskiner der, de siste 20 år som instruktør. Det var han også for Ringerikes seilflyklubb på Eggemoen 1982–2000. Arne ble pensjonist i 2006.

Lockheed CF-104 Starfighter**(334 skvadron Bodø 1973–1983)**

Skvadronen mottok i alt 22 brukte Starfighter CF-104. Disse var bygget i Canada. I motsetning til de blanke, flotte Starfighterne på 331 skvadron ble flyene malt i grønn kamuflasjefarge.

Bjørn Kjos, født 1946, med foreldre Ole Kjos og Maren født Røsby, begge fra Sokna. Bjørn fløy Starfighter fra 1973 til 1975. Han tok også utdanning i Hæren som fallskjermjeger før han ble pilot. Bjørn Kjos som ble landskjent

som grunnleggeren av Norwegian Air Shuttle, er nå pensjonist og bor i Oslo.

Helge Andreassen født 1950 er fra Hammerfest, men har bodd i Hønefoss i 28 år. Helge var løytnant på 334 skvadron Bodø da han 8. juni 1979 flyr ved siden av Starfighter nr. 860 i sin maskin nr. 889 på et øvingstokt nordover. Etter ca. 20 minutter ser plutselig Helge at nr. 860 har tatt fyr!

En kraftig lekkasje av drivstoff har oppstått, og han ser en stikkflamme to ganger lengden ut fra flyet. Piloten major Per Bøthun må skyte seg ut, og Helge blir deretter vitne til at nr. 860 går i bakken og blir totalvrak. Bøthun kom heldigvis fra utskytingen med lettere skader. Helge fløy i sju år ved 334 skvadron Bodø. Først F-5 i to år fram til 1974 og deretter fem år med Starfighter:

Jeg minnes de syv årene på 334 skvadron med glede. Det hersket et utmerket forhold mellom flygere og teknikere. Tjenesten var både varierende og utfordrende, spesielt de fem årene på CF-104 med operasjoner i lav høyde og inkludert nattskyting både mot land- og sjømål.

I 1979 ble han ansatt i SAS og var der

Foto: Norwegian Air Shuttle

Bjørn Kjos i en Boeing 787 Dreamliner.

fram til 2009. Deretter var han i Luftfartstilsynet som flyoperativ inspektør fram til 2012. I dag bor Helge i Bodø der han leder Foreningen Starfighterens venner. Foreningen opererer den eneste flygedyktige Starfighter i Europa.

Gunnar Dalen, født 1953, og foreldrene Johannes Dalen og Ingrid født Breili, er alle fra Sokna, men Gunnar bor nå i Hønefoss. Gunnar fløy Starfighter på 334 skvadron Bodø fra 1977 til

1982. Han forteller om hvor nære på at fallskjermen måtte brukes. Den 5. juni 1979 flyr han ovennevnte Starfighter nr. 860 to ganger. Neste tur settes til 8. juni. Denne dagen ble jo jagerens siste. Bare flaks at ikke drivstofflekkasjen oppsto underveis på hans to siste tokt med nr. 860. Etter en periode som helikopterpilot til 1986, ble Gunnar Dalen pilot i Braathens Safe og til slutt SAS-pilot fram til han ble pensjonist.

Northrop F-5 Freedom Fighter

Gunnar Dalen i Starfighter ved 334 skvadron i Bodø.

Foto: Fotobankningen ved Bodø flystasjon / Gunnar Dalen

Foto: Warbirds of Norway, frontside

Northrop F-5 Freedom Fighter (1966–1994).

(1966–1994)

Da erstatning for Sabre flyene skulle velges, var det klart at bare en del av kostnadene ville bli finansiert via våpenhjelpavtalen med USA. Luftforsvaret måtte finne et prismessig gunstig fly. Valget falt på F-5. I tiden 1966 til 1970 ble det levert til sammen 108 fly fordelt på seks skvadroner landet rundt. Og F-5 Freedom Fighter var å se i luften med overvåkning av vårt luftterritorium i hele 28 år.

Erik Langset, født 1951, bor på Røyse. Hans far var Erik Øygard Langset, sjefsflyver i Widerøe i nesten 20 år, og moren er Agnes født Frogner. Etter endt utdannelse i 1975 ble Erik junior beordret til 336 skvadron Rygge som F-5-pilot. To år senere var det beordring til 718 skvadron Rygge for utdannelse som instruktør. Det ble flere slike oppgaver, og denne erfaringen ble ført videre i det sivile. Erik Langset sluttet som aktiv pilot i SAS i 2016, men han

Foto: Erik Langset

er fortsatt seniorinstruktør på Airbus A330 og A340. Pensjonisten minnes en opplevelse i 1976:

Jeg ble tatt ut til kurs i luftkamp. Gjesteinstruktører kom fra TOP GUN i USA. En fantastisk opplevelse å jobbe sammen med disse gutta som hadde erfaring fra Vietnam og fra flere turer på hangarskip.

Arnvid Kravik, født 1950, vokste opp på Helgelandsmoen og gikk i samme klasse som Erik Langset på Ringerike gymnas. Etter utdannelsen som pilot fløy han F-5 ved 336 skvadron Rygge fra 1974 til 1982. Arnvid forteller om 18. februar 1977, dagen han måtte skyte seg ut av sin F-5:

Underveis i luften fungerte plutselig ikke stikka! Etter utskytingen, hengen i luften under fallskjermen ser han at utskytningssetet har hengt seg opp i snorene over hodet hans. I tillegg har det oppstått to hull i skjermen! Heldigvis lander han i dyp snø få kilometer unna Rauland høyfjellshotell i Telemark uten skader. Det viste seg at en mutter hadde skrudd seg ut på grunn av en manglende låseskive. Dermed ble forbindelsen mellom stikka og høyderoret koblet ut!

Arnvid fløy F-16 fra 1982 til 1986 samtidig som han var flytryggingsoffiser på Rygge. Deretter var han sju år i Busy Bee, så i KLM Nederland. Arnvid Kravik er bosatt i Moss.

Inge Skavhaug, født 1948, bor ved

Erik C. Langset ved TOP-GUN-kurs på 718 skvadron 1979.

Foto: Per G. Strømmen

Per G. Strømmen ved F-5. Tigerhodet på hjelmen er det samme som på F-5 Freedom Fighter.

Klekken. Hans far Harald var fra Trøndelag, mens mor Aslaug, født Kvernberg, var Hønefossjente og datter av baker Ludvik Kvernberg. Inge forteller at Gunnar Wergeland bodde i bygda og var den som oppmuntret ham til å søke på flyskolen. Etter ferdig utdannelse fløy han F-5 ved 338 skvadron Ørlandet i tiden 1971 til 1974. Her minnes han militærøvelsen Strong Express i 1972. Under denne øvelsen var skvadronen flyttet til Banak i Finnmark. Inge forteller at i den kalde krigens dager ble vi stadig «hot scrambled», fordi russerne fløy opp og ned langs kysten vår, spennende! Så ble det seks år som helikopter-pilot, de tre siste årene i privat firma. Deretter arbeidet Skavhaug 24 år i SAS.

Alf Christian Brekke, 1944–2016, var født i Arendal, men bodde mange år i Haugsbygd. Etter ferdig utdannelse fløy han F-5 ved 332 skvadron Rygge fram til 1972. Deretter ble Christian ansatt som pilot i Braathens Safe og som kaptein der i 1987. Han ble også instruktør på Braathens flysimulator.

Leif Sætrang, født 1951, er vokst opp i Haugsbygd, men bor nå i Østfold. Han gikk på flyskolen sammen med Per G. Strømmen. Leif fløy F-5 ved 338 skvadron Ørlandet i 1975–1976 og deretter F-16 ved 332 skvadron Rygge hvor han også var instruktør. Han avsluttet karrieren i Luftforsvaret med å fly DA 20 Falcon.

F-16 Fighting Falcon (1980–)

Den første Fighting Falcon, av i alt 72 bestilte maskiner, ankom Norge i 1980, og de er fortsatt i drift. De to andre flytypene som var konkurrenter den gang Norge skulle velge nytt jagerfly, er for lengst ute av tjenesten.

Per Gudmund Strømmen er omtalt under Vampire. Han fløy ca. 1 500 timer i F-5 fra 1974 til 1981 ved 338 skvadron Ørlandet. Mens han var der, gikk han på Luftkrigsskolen Trondheim 1975–1978. Da fløy han ved skvadronen bare sommerstid. Deretter flyttet han til 717 og 336 skvadron Rygge fram til 1981, nå også med oppgaven å lære opp nye piloter.

Da den første F-16 jageren kom til landet i januar 1980, var han med i formasjonen som møtte flyet i Skagerak og fulgte det inn til Rygge. Han fikk lyst til å prøve det nye vidunderet.

Per Gudmund fløy F-16 fra januar 1981 på 332 skvadron Rygge, både som pilot og instruktør. Han ble beordret som vingsjef på 331 skvadron Bodø, deretter var han nestkommanderende samme sted. Per Gudmund har absolutt bidratt med innføringen av denne maskinen i Norge. Fra 1984 til pensjonering ble det Braathens Safe og SAS med unntak for årene 1989 til 1994 da han hadde deltidsstilling som instruktør på 336 skvadron Rygge, samt å fly Boeing 767 for SAS. Strømmen bor nå i Vestby, Akershus.

Per G. Strømmen i cockpit F-5.

Foto: Arne Danielsen

Pilot Arne Danielsen flyr T-38 Talon i USA.

Morten Ydalus, født 1955, er pensjonist og bor i Haugsbygd. I 1977 fløy han F-5 på 718 skvadron Sola, deretter på 336 skvadron Rygge i 1978 og 1979. Morten flyttet til Bodø i 1980 hvor han fløy Starfighter på 331 skvadron en kortere periode.

Så gikk turen til Rygge fra 1980 til 1984 hvor han fløy F-16 på 332 skvadron. Han ble så ansatt i Braathens Safe fram til 2000, og deretter fløy han for SAS til 2014. I begge selskapene hadde Morten også ansvar for fysikkerhet.

Allan Eriksen, født 1960, bor i Ringåsen, Hønefoss og er gift med Anne Marit født Jødal, Hole. Etter utdannelsen i USA i 1989 fløy han F-5 på 336 skvadron Rygge i to år.

Deretter gikk turen tilbake til Texas med fire år som instruktør. Der instruerte han jagerfly-elever fra NATO. Allan Eriksen kom til Rygge igjen i 1995 der han fløy F-16 på 332 skvadron Rygge fra 1995 til 1998 som vingsjef og instruktør. Allan forteller:

En kollega og jeg var på vei til Island i hver vår F-16. Vi skulle trene med amerikanerne som var stasjonert der. Det var vanlig vintervær på Keflavik da vi tok av fra Rygge. Underveis blåser det opp en sterk storm, og Keflavik må stenge flyplassen for all trafikk. Har vi noen sjanse om vi må skyte oss ut i dette uværet når drivstoffet tar slutt? Nei, vi måtte prøve å lande og fløy etter hverandre inn mot flyplassen. Og som ved et under løyet været, og snøbygene ga seg i ti minutter, akkurat da vi skulle lande! Etter landingen satte stormbygene inn igjen, og flyplassen forble stengt i tre dager.

Etter 15 år i Luftforsvaret sluttet Allan i 1998 og ble pilot i SAS hvor han har flydd flere flytyper verden over. Han er fortsatt aktiv og flyr nå Airbus 320 på kortrutene.

Nye fly

F-16 Fighting Falcon flyene skal erstattes av F-35 som nå er på vei inn i Luftforsvaret. Samvirke mellom de to flyene blir viktig i noen få år framover før F-16 forsvinner. Sikkerheten for pilotene er blitt bedre og bedre, og en må helt tilbake til 1989 for siste hendelse med dødelig utgang. Det er en enestående framgang. Like ens er det for likestillingen mellom kjønnene: Siden 1992 flyr også kvinnene jagerfly.

Foto: Per G. Strømmen

Foto: 336 skvadron

Allan Eriksen i en F-5 på 336 skvadron Rygge i begynnelsen av 1990-årene.

Foto: Fredrik Naumann

Allan Eriksen foran F-5 på 336 skvadron Rygge i begynnelsen av 1990-årene.

Foto: Fotoavdelingen Rygge flystasjon

Allan Eriksen lander på Rygge i sin F-16 Fighting Falcon med bremseskjermen ute.

KILDER/LITTERATURENHENVISNINGER

- Abelgård, Tore 2017: 331 skvadron Bodø flystasjon 1963/64. I: Dalen vår 76: 12.
- Adresseavisen august 1978: Ny stasjonssjef på Værnes har dramatisk norgesrekord : oberstløytnant Gunnar Wergeland overlevde utskytning i 33 000 fot.
- Lien, Ragnvald 2004: Anders Torstensen Tuftin (1829–1911) og Inger Nilsdatter født Tangen (1835–1915) – et par med mange etterkommere i Lunder. I: Hringariki 14 (2): 22–38.
- NFF Profil nr. 3 SABRE F-86/K utgitt av Norsk Flyhistorisk Forening (Gunnar Wergeland, Jan Tveit, Ole Snersrud og Tore Abelgård).
- Nordlands Framtid 27.9.1965: Motoreksplosjoner og brann i Wergelands fly : skvadronsjefen skadet kneet i utspranget.
- Våre minnesider (Finn Guldahl, Udo Johansen, Christian Brekke) Dødsannonser, dødsfall og minnesider for hele Norge. (vareminnesider.no)
- Warbirds of Norway: nr. 10/1995 (Einar Weisteen), 13/1998, 18/2003, 24/2009, 27/2012 (Finn Guldahl).
Warbirds of Norway er medlemsorgan for foreningen med samme navn.
- Wikipedia: Tarald Weisteen – Wikipedia
- Muntlige kilder: Per G. Strømmen, Geir Wergeland, Åse Lerfaldet, Roar Åmotsbakken, Else Marie Abelgård, Svein Solberg, Arne Danielsen, Morten Ydallus, Gunnar Dalen, Helge Andreassen, Erik Langset, Arnvid Kravik, Inge Skavhaug og Allan Eriksen.

FORFATTEROMTALE

Egil M. Lerfaldet er født 1938 på Sokna. Han tok realskole 1952/55 og jernbaneskole med telegrafistutdanning 1961/62. Han ble NSB-pensjonist i 1998 etter 43 års tjeneste ved flere stasjoner, flest år på Vikersund, Hen og Hønefoss. Et langt liv på hobby-verkstedet som modellbygger har ført til arbeider som blant annet står på F15/Flygmuseum, Søderhamn i Sverige, Tirpitz-museet i Alta og Forsvarets Flysamling på Gardermoen. Lerfaldet har utgitt boken *Vår historie og vår plass i Naturen*, Kolofon Forlag AS 2016.

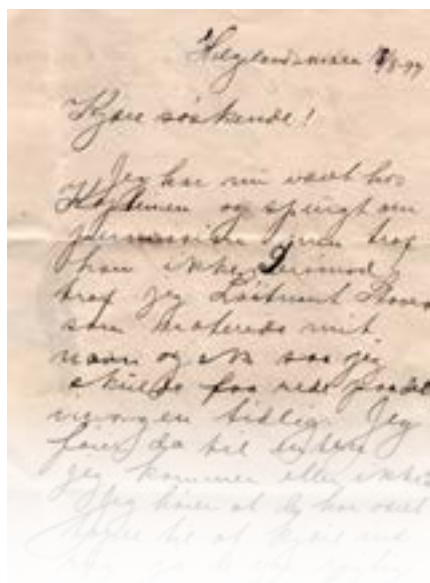
Håndbog for den menige infanterist fra 1893.

Da bestefar ikke fikk *permisjon*

Johannes Bjertnæs var på Helgelandsmoen i det militære.

Han var No. 123 i «Landværnsskompagniet i Hallingdalsbataljonen».

ÅSA BJERTNÆS

Jeg har tatt vare på et brev bestefar skrev hjem til sine søsken, to konvolutter adressert til ham på Helgelandsmoen, Skydebog for No. 123. J. Bjertnæs og Håndbog for den menige infanterist fra 1893. Brevet er datert Helgelandsmoen 13/8-1897 og lyder slik:

Kjære Søskende!

Jeg har nu været hos Kapteinen og spurt om permission men traf ham ikke. Derimod traf jeg Løitnant Stover som noterede mit navn og No. saa jeg skulde faa rede paa det i morgen tidlig. Jeg føier da til enten jeg kommer eller ikke. Jeg hører at de har været tapre til at kjøre ind rug ja de var rigtig flinke. Nu har jeg vist

ikke rart at skrive om. Jeg har det rent godt. Ja lidt mer i morgen tidlig.

Lørdag morgen

Jeg har endnu ikke faat nogen rede paa permissionen reist derfor ikke til Randsfjord om jeg faar permission saa faar jeg faa en til at ro meg i høst.

Bestefar var opptatt av at rugen skulle i hus, men var tydeligvis klar over at de hjemme på garden klarte arbeidet uten ham som var i militærtjeneste på Helgelandsmoen. Randsfjord jernbanestasjon lå på sørvestsiden av fjorden, og den enkleste måten å komme hjem til Bjertnes på, var med jernbanen fra Hønefoss og videre med båt.

Johannes Bjertnæs (1871–1954) drev Søndre Bjertnes fra 1890. Garden ligger på østsiden av Randsfjorden og helt nord i Jevnaker på grensa mot Gran. Johannes giftet seg i 1905 med Mari født Gamkinn (1881–1968), og de fikk til sammen ti barn. Han startet Bjertnæs Sag i 1917, det året strømmen kom til Bjertnes. Bjertnæs Sag kan altså se tilbake på 100 års virksomhet.

Skytebok for 123 Bjertnæs i Hallingdals bataljon.

Johannes Bjertnæs (1871–1954) som soldat på 1890-tallet.

Konvolutter adressert til Johannes Bjertnæs på Helgelandsmoen.

FORFATTEROMTALE

Åsa Bjertnæs ble født på Jevnaker i 1951. Hun har jobbet som lærer i Trøndelag, Lofoten, Jevnaker og til slutt i Lunner hvor hun jobbet i Voksenopplæringa. Tidligere har hun skrevet flere artikler i *Årbok for Hadeland* og har utgitt to bøker: *Livet på Holoaseter i Nordmarka. Dagbøkene 1874–1913* og *Bjertnæs Sag AS 1917–2017*.

Foto: Bjørn Geirr Harsson

Detaljer på målebordet. Fra venstre: målebordsbussole, libelle, diopterlinjal med streng i den borte spalten. Til høyre ligger et målekjede av metall.

En gjenstand fra samlingen – Norsk Kartmuseum

Målebordet var det viktigste karttegnere hadde med i felten da den norske stat begynte sin kartlegging av landet i 1773. Helt frem til 1950 var målebord i bruk under kartleggingen av Norge. Men da ble det utkonkurrert av flyfotografering som for alvor kom i gang etter krigen.

BJØRN GEIRR HARSSON

I Norsk kartmuseum, som holder til i Kartverkets lokaler på Ringerike, står utstilt instrumenter og utstyr brukt under oppmåling og kartlegging av Norge i bortimot 250 år.

Et komplett målebord fra slutten av 1700-tallet står utstilt som en av de gje-

veste gjenstandene i museet. Målebordet består av en kvadratisk treplate som har sidekanter av ca. 60 cm lengde, det vil si nær en alen, som var lengdeenhet den gang. Tykkelsen på målebordet er ca. en tomme, gjerne 3 cm. På målebordets overside var det festet et ark, hvor detaljer i terrenget kunne tegnes inn på

rett plass. På treplatens underside var en sinnrik festeordning som muliggjorde horisontalstilling av treplaten, mens den sto på et stativ bestående av tre solide ben. Gjennom en årrekke var dette målebordet med under karttegnernes feltarbeid før det havnet som museumsgjenstand.

Målebordet i Norsk kartmuseum. På platen ligger detaljørenes hjelpemidler. Over målebordet henger et målekjede.

Oppmåling før kartlegging

Under oppstarten i 1773 het institusjonen Norges Grændsers Opmaaling, men ble også kalt Norges Militære Opmaaling. I lange tider bar den navnet Norges geografiske oppmåling før den i 1986 fikk navnet Statens kartverk. I den første perioden fra 1773 og utover ble kartene tegnet nærmest på frihånd, uten koordinater. Det var nemlig et poeng at kart skulle produseres rimelig. Men det resulterte i så mange problemer, særlig mellom nabokartblad, at kartlegging basert på koordinater, ble innført fra og med sommersesongen 1779.

Trigonometrist var yrkestittel til en person som utførte oppmåling med tanke på en kommende kartlegging. Han var tilknyttet Hæren, og hans hovedoppgave gikk ut på å etablere et nett av trekanter i terrenget.

Hvert punkt i trekantnettet ble kalt trigonometrisk punkt og ble lagt til steder med god utsikt, ofte på toppen av åser og fjell. Fra et trigonometrisk punkt var det alltid fri sikt til flere andre trigonometriske punkter, minimum tre. Basert på vinkler og målt sidelengde langs en eller flere trekantsider kunne trigonometristen ved hjelp av matematikk beregne koordinater for de trigonometriske punktene, når han bare hadde fastlagt et utgangspunkt, et nullpunkt, i koordinatsystemet.

Koordinater for de norske trigonometriske punktene på den tiden ble referert til meridianen gjennom flaggstangen på Kongsvinger festning og perpendikulæren til denne. (Meridian = linjen langs den teoretiske jorden fra pol til pol.) Perpendikulæren vil her si aksens som i flaggstangen står vinkelrett på meridianen, i retning øst-vest. Slik fikk alle de trigonometriske punktene en nord-verdi og en øst-verdi knyttet til denne flaggstangen. Under feltarbeidet fra 1779 og gjennom ca. 50 år hadde trigonometristen en geografisk sirkel som sitt viktigste instrument. Den geografiske sirkel ble omtalt i *Heftet Ringerike* 2020.

Foto: Bjørn Geir Harsson

Karttegnerens feltutstyr

Som neste ledd i prosessen kom karttegneren, kalt detaljøren, med sitt målebord. Også han tilhørte Hæren. Detaljøren plasserte målebordet i et trigonometrisk punkt og kunne starte inntegning av detaljer i det som skulle bli et kart over området.

For å kontrollere at treplaten med tegnearket lå i horisontal stilling, brukte detaljøren en libelle plassert på målebordet. Han hadde også et eget kompass som ble plassert på målebordet, kalt målebordsbussole. Her hvilte den bevegelige kompassnålen på en tynn spiss i en liten rektangulær eske av tre, som i bunnen hadde skalaer laget i elfenben. På toppen av esken var festet et klart glass. Kompasset brukte han til å grovinnstille nord-retningen på målebordet. Når dette var klart, kunne detaljøren starte på sin tegneoppgave. I feltutstyret hadde detaljøren også en diopterlinjal. Den brukte han til å sikte

inn retningen til de ulike terrengdetaljene som skulle med på kartet. Det fantes flere størrelser på diopterlinjalen, men ofte var den ca. 50 cm lang og 3,5 cm bred. Den var av messing med et ca. 20 cm høyt, vertikalt endestykke i hver ende. I begge endestykkene var det i stykkets høyderetning laget en spalte, og midt i den bortre spalten var det plassert en tynn streng.

Ved siktnings skulle detaljøren se gjennom den nære spalten og ha strengen i den bortre spalten på linje med et punkt i terrenget som skulle måles inn, for eksempel et hjelpепunkt, en fjelltopp, en kirke, eller en vik i et vann. Hele detaljørenes utrustning ble kalt en mensul. Det første målebordet av den typen vi har i Norsk kartmuseum, ble konstruert av den tyske kartografen Johann August Richter i 1610. Vi vet imidlertid at enkle varianter av målebord har vært brukt fra sent i middelalderen, men første oppstart er ukjent.

Målebordet

I felten tegnet detaljøren med blyant en svak strek fra det trigonometriske punktet på tegningen (som symboliserte stedet der han sto) og ut til punkter i terrenget som skulle inn på kartet. Det kunne være et hjelpepunkt, en fjelltopp, en kirke, eller en vik i et vann. Fra det neste oppstillingspunktet tegnet han forsiktig linje til samme hjelpepunkt, fjelltopp, kirke eller vik i vann. I skjæringspunktet mellom de to linjene skulle da detaljen hjelpepunkt, fjelltopp, kirke eller vik i vann ligge. Ved å stille opp målebordet i de trigonometriske punktene, og i hjelpepunkter, tegnet detaljøren sakte, men sikkert inn alle detaljene han ville ha med på kartet. Målemetoden resulterte i at detaljene kom på rett plass i forhold til hverandre.

Målebord av denne typen var alt av hjelpemidler detaljøren hadde til disposisjon for å tegne kart, helt frem til tidlig på 1800-tallet. Da ble diopterlinjalen byttet ut med en enkel kikkert festet til en linjal. Omkring 1870 ble den enkle kikkerten erstattet av en siktekikkert hvor vertikalvinkelen fra horisontalplanet kunne avleses. Når detaljøren senere fikk beregnet avstanden til et punkt som skulle inn på kartet, kunne han på bakgrunn av vertikalvinkelen finne høydeforskjellen fra utgangspunktet til tilsiktet punkt. De kartene

som ble tegnet på målebordet i løpet av feltsesongen, ble rentegnet til ferdige kart av karttegnere i løpet av vinteren. En karttegner som rentegnet kart, ble den gang kalt dessinator.

Terreng inn på kart

Frem til ca. 1870 finner man svært få høydeangivelser på norske kart. Ett av problemene i den tidlige karttegnerkunsten var å kunne gjengi terrengets form og høydeforskjeller. En vanlig metode var å fremstille bratt terreng slik at jo brattere det var, jo mørkere ble terrenget tegnet. Ulempen var at de mørke partiene i kartet viste relativ høydeforskjell, på den måten at et mørkt felt på Østlandet kunne representere en høydeforskjell på 150 meter, samtidig som tilsvarende mørkt felt på Vestlandet kunne representere 1500 meter. På slutten av 1860-tallet fant kartografene en måte å fremstille høyder på, som blir brukt den dag i dag. Da begynte de å tegne høydekurver på kartet, slik at en kurve gikk gjennom punkter med samme høyde over høydesystemets null-punkt. For de fleste land falt dette null-punktet sammen med midlere havflate.

Det å tegne inn høydekurver ble en stor utfordring for detaljørene med sine målebord. Høydekurvene på kartet ble lagt slik at den vertikale avstanden mellom nabo-høydekurver var den

Frimerkegravør: S. Morken

Frimerke utgitt til Norges geografiske oppmålings 200-års markering i 1973.

Motivet er detaljør (topograf) Otto Munthe-Kaas med målebord i Sørfold, Nordland, 1907.

Det spesielle med dette frimerket er at det var første gangen en levende person utenfor kongehuset ble gjengitt på et frimerke. Posten trodde nok at Otto Munthe-Kaas var død, det var tross alt 66 år siden bildet var tatt.

Munthe-Kaas var i live, og Postens regel om at kun nålevende personer som var kongelige kunne avbildes på et frimerke, var dermed brutt.

samme. I oppstarten var det 30 meter mellom kurvene, i dag er det gjerne 20 meter mellom dem. Ligger høydekurver tett inntil hverandre på kartet, er terrenget bratt, og tilsvarende er terrenget flatt hvis avstanden mellom høydekurvene er stor. En høyde eller høydekurve blir ofte omtalt som kote.

Den ytre rammen danner rammen for målebordsplaten, den indre rammen er begrensningen av kartet som skal tegnes.

De små runde ringene markerer trigonometriske punkter slik trigonometristen har plassert dem ut fra koordinater.

Navnene viser at kartet her skal dekke en del av Kristiania.

Illustrasjon: Arkivert av Olav Herman Paulsen (1862–1948), trolig malt tidlig på 1900-tallet

Detaljører med to assistenter på vei til et målepunkt. Til venstre detaljøren som bærer målebordsplaten i futteral på ryggen. Assistenten til høyre bærer stativet.

Kartserie med høydekurver

Rundt 1870 startet de i Norges geografiske oppmåling en kartserie med tittelen *Rektangelkart for Norge* i målestokk 1:100 000. Rektangelkart fikk en langside som utgjorde 4 gamle norske mil, og en kortsider som utgjorde 3 mil. En gammel norsk mil var 18 000 alen, som tilsvarer 11,295 km. Dermed ble kartets sidekanter henholdsvis 45,2 km og 33,9 km. Dette var første kartserien i Norge hvor terrengets høyder ble fremstilt ved hjelp av høydekurver. Bare 58 % av de planlagte rektangelkartene i Sør-Norge var fullført da serien ble avsluttet i 1942.

Fotoapparatet tas i bruk

I Norge begynte detaljører å ta i bruk fotoapparat i tillegg til målebord fra 1912. Fra stedet der de hadde gjort sine inntegninger på målebordet, plasserte de et spesialfotoapparat og tok bilder utover terrenget.

Ved å flytte fotoapparatet noen meter, ofte 20–30 m vinkelrett på siktelinjen, kunne de ta nye bilder av samme terreng og på den måten få mulighet til å se terrenget tredimensjonalt i spesielle kartkonstruksjons-instrumenter, kalt stereoautografer. Men i de tidligste instruksene het det at detaljøren ikke kunne basere seg på bilder. De skulle bare være til hjelp under den videre karttegningen. Oppmålingens første stereoautograf ble kjøpt inn i 1920 og var i bruk til 1953.

Flybilder overtar

Da Norges geografiske oppmåling forsøkte seg med sin første flykartleggingsoppgave i Ofoten 1933, ble målebord benyttet til den viktige oppgaven med passpunktbestemmelse. Det vil si til å koordinatfeste punkter i terrenget som kunne brukes som fellespunkt for to eller flere flybilder, når kartet skulle konstrueres fra flybildene.

Siste gang målebordet var i praktisk bruk under feltarbeid i Norges geografiske oppmåling, var under forberedelsene til gradteigskartene i Florø og Vevring i 1950. I 1957 og 1958 ble det som instruksjonsoppgaver målt med målebord i noen mindre områder i Vest-Agder.

Efter nærmere 200 år i bruk hadde målebordet utspilt sin rolle og har siden ikke vært i praktisk bruk for karttegning i Norges geografiske oppmåling.

Det ble en slags skjebnens ironi at målebord ble brukt under innføring av flyfotografering som kartleggingsmetode, og var dermed med på å undergrave sin egen eksistens.

Fra 1950-tallet og frem til i dag har bilder tatt fra fly, og senere fra droner, vært enerådende i kartleggingsoppgaver.

FORFATTEROMTALE

Bjørn Geirr Harsson er født i 1940 og oppvokst på Nordstrand i Oslo. Han studerte realfag med geofysikk som hovedfag og avsluttet sin yrkeskarriere i Statens kartverk som sjefsingeniør innenfor geodesi. Harsson er bosatt i Hole og er for tiden leder av Hole historielag. Han har vært med på utgivelser av flere bøker og lokalhistoriske artikler. Han har vært med i redaksjonen i *Heftet Ringerike* – som redaktør 2005–2009. Bjørn Geirr Harsson fikk i 2017 Hole kommunes kulturpris.

Foto: Sven Alexander

Kiwanismedlemmer forbereder tenning av julelys i gater og trær.

Fra venstre: Rune Thorsen, Ingebrigt Rygg, Bjørn Hamar, og Dagfinn Erlandsen. Øverst på stigen er Jan Erik Grønvold.

Kiwanis Club *Ringerike*

Fra starten i 1915 har Kiwanis utviklet seg fra å være et nettverk for forretningsmenn til å bli en internasjonal humanitær organisasjon.

En ting er imidlertid uforandret: Kiwanis er fortsatt en fin måte å bli kjent med nye venner på, samt å utvide sin horisont og utnytte sine ferdigheter.

REIDAR ASLAKSRUD

Det startet med mr. Allen S. Browne fra Detroit som i 1914 gikk fra dør til dør og inviterte til en brorskapsklubb for forretningsmenn. På sin vandring traff han en skredder, og sammen kastet de seg ut i en omfattende medlemsverving. «Den fremragende losje av menneskekjærlige ordensbrødre» var klubbens navn, og Browne innkasserte selv kontingenten, som han betraktet som et rimelig honorar for sitt eget engasjement. På et klubbmøte i januar 1915 ble navnet

endret til «Kiwanis», etter et indiansk ordtak som kanskje kan oversettes til «å virkeliggjøre seg selv», men formålet for klubben var fortsatt som før, å støtte hverandre forretningsmessig.

Vekst og utvikling

Etter hvert våknet den sosiale samvittheten, forårsaket av vanskelige tider både i USA og verden ellers, og Kiwanis ble den humanitære serviceorganisasjon vi kjenner i dag. På kort tid hadde organisasjonen bredd seg til Canada

og Sør-Amerika, og i 1918 var det ikke mindre enn 10 000 medlemmer som betalte kontingent til mr. Browne som organisasjonens kontraktsmessige eier, et eierforhold som etter hvert ble avviklet ved at medlemmene gikk sammen om å kjøpe ut organisasjonens initiativtaker. Kort tid etter ble organisasjonens motto «Vi bygger» tatt i bruk, for bedre å tilkjenne dens intensjon. Kiwanis finnes i dag i over 80 land, organisert i divisjoner, distrikter og klubber. Inntil 1987 var det en organisasjon bare for

menn, men etter årelang diskusjon ble den også åpnet for kvinnelig medlemskap. Organisasjonen er politisk og religiøs nøytral.

Virksomhet og formål

Vi snakker i Kiwanis først og fremst om oppgaver og engasjement av lokal karakter, men kan også av og til bidra med nasjonale oppgaver, og mer sjeldent også internasjonalt. Vår formålsparagraf og filosofi er «de seks gyldne regler», som kanskje på en enkel måte kan sammenfattes slik: «Ved å bidra til å gjøre livet meningsfylt for andre blir det også meningsfylt for deg selv.» Kiwanis prioriterer «Barn, først og fremst», men støtter også funksjonshemmede og eldre.

Bærum ser til Ringerike

Det første brevet fra vår fadderklubb Kiwanis Club Bærum er datert 4. november 1975. Siden ble det mange brev, til svært mange menn, uten den helt store responsen. Det er ingen overdriivelse å si at dannelsen av Kiwanis Club Ringerike satt langt inne.

Det første møtet i fadderklubbens regi ble holdt på Hønefoss gjestestuer 11. mars 1976. Det møtte seks stykker fra Hønefoss: Frank Andersen, Knut A. Nilsen, ordfører Johan Nymo, sosialsjef Johan Haugestad, Nic. Dølerud og Reidar Aslaksrud. Siden ble det adskillige møter for våre faddere med karbonader, foredrag og et varierende antall litt trege ringerikinger. I alt ble det holdt 20 slike møter før Jacob og Alf fra Bærum fikk oppleve at vi satte bein under oss. Det skjedde på Sundøya fjordrestaurant 27. april 1977, hvor vi i nærvær av våre damer mottok *Certificate of a Kiwanis Club in formation*, hvilket innebar at vi på dette tidspunktet kunne oppvise i alt 15 mulige medlemmer.

Ringerike er i mål

Så fulgte en travel sommer med jakt på flere medlemmer, og på ettersommeren hadde vi drøyt 20 mann på lista. 15. august 1977 godkjente *Kiwanis International Europe* vår inntreden i det gode selskap. Charterfesten ble avviklet med brask og bram på Hønefoss Gjestestuer i nærvær av mange gjester, blant dem ordfører, guvernør, representanter for divisjonens klubber og ikke minst Stein-Eriksens trio. Våre faddere kunne puste lettet ut.

Klubbens første styre kom til å bestå av president Reidar Aslaksrud, Fritz Aamodt, Knut A. Nilsen, Kåre Norli, Asbjørn Skille og Sven Berg. Våre faddere tilla oss tidlig hva de kalte «en litt spesiell stil». Det gikk vel delvis på vår sterke lokale fokusering, og nok også på vår møte- og samværsprofil, preget av en tidvis relativ uhøytidelig atmosfære. Men vi har da heldigvis rom og sans for både høytid og alvor i vårt samvær når det er på sin plass!

Møtene

Sentralt i klubben står møtene første og tredje mandag i måneden, sammenkomster som i henhold til våre faddere skulle være preget av stil og atmosfære. Innholdet og programmet er relativt fast: presidentens velkommen og velvalgte ord ellers, en invitert foredragsholder med et interessant og lærerikt foredrag (vår programkomite er utrolig dyktig i sitt arbeid), en kaffekopp og en kakebit mens praten går og en avslutning med påminning om nær forestående aktiviteter. Våre livsledsagere beriker noen av våre samvær med sin tilstedeværelse. Jule- og sommermøtene har sine spesielle opplegg i dertil egnede omgivelser. Tidvis henlegges møtene til bedriftsbesøk hvor det gis god anledning til å utvide sin horisont.

Aktiviteter til nytte og glede

Fra den aller første tiden må nevnes vår innsats på Synstevassbu, de funksjonshemmedes feriested vest for Nesbyen. Her ble det utallige kilometer og arbeidstimer, og hardest var utvilsomt jobben med senkning av kjellergulv og lemping av leire i bøtter ut av kjellervinduene, for å få på plass toaletter. Samme sted var også i mange år mål for våre populære eldreturer, ett år var vi oppe i hele fire dagsturer, med til sammen 200 grøtspisende og danseglade pensjonister. Da Synstevassbu etter noen år ble solgt, ble pengene plassert i hytta Bjerkely ved Flakerud i Vestre Ådal. Der har vi videreført en betydelig dugnadsinnsats, både inne og ute, for våre funksjonshemmede venner.

Tidlig kom også Austjord, med sine psykisk utviklingshemmede, inn som satsningsområde. Til å begynne med først og fremst med handicapridning og diverse praktiske oppgaver i tilknytning til klientenes behov. Etter hvert ble deres imponerende musikkorps

Foto: Sven Alexander

I 2015 var det Liv Beate Rolid Hagen på Frivilligsentralen som fikk klubbens ærespris overrakt av president Åge Amundsen.

gjenstand for vår særlige interesse. Adskillige timeverk ble lagt ned her i årenes løp, ved øvelser, transport og konserter. Utbyttet og gleden var så absolutt gjensidig.

Apropos ridning, en periode var vi også hesteeiere, idet vi i 1979 adopterte to vaskeekte islandshester, Munin og Hugin. Meningen var at vi skulle stalle opp, og dermed stelle, hestene i den gamle stallen på Hjertelia. Derfra skulle de brukes i terapisammenheng av beboerne på Austjord. Det viste seg etter hvert at det ikke var bare enkelt å ha dette ansvaret, ikke alle medlemmer var like komfortable med hestestell, og vi pustet lettet ut da hesteholdet ble brakt til opphør etter et par år.

I de senere år har vi hatt gleden av å støtte opp om «Busserullgjengen». Her er vi i sving som hjelpemannskap ved øvelser en gang i uka i deres øvingslokale, eller ofte rundt i distriktet på populære konserter. Et i alle deler hyggelig samarbeid! Da Røde Kors på Ringerike startet arbeidet med Røde Kors-huset, inngikk vi en avtale om dugnadsinnsats mot møtelokale. Et av våre medlemmer, Nils Andersen, var byggets entreprenør, og under ledelse av våre mange fagfolk deltok vi av hjertens lyst fra de første grunnarbeider til innflytting i 1982. På aktivitetssiden må også nevnes ved- og stolpehogst og brubygging og stirydding på Hovsenga, samt mange store og små oppdrag for enkeltpersoner. Nevnes må så absolutt også vårt forholdsvis nye «Opplevelseskort», som hjelper barn i økonomisk vanskeligstilte familier med gratis adgang til diverse arrangementer og aktiviteter.

Foto: Sven Alexander

Tilnærmet fulltallig frammøte i april 2015. Fra venstre: Leif Solbakken, Per Moen, Jan Erik Prøitz, Ingebrigt Rygg, Per Kristian Valseeth, Bjørn Strømsbråten, Jens P. Kristoffersen, Sigurd Sandvold, Reidar Aslaksrud, Dagfinn Erlandsen, Jan Erik Grønvold, Øyvind Breili, Steinar Engh, Leif Aspevold, Bjørn Hamar, Svein Sviund, Knut A. Nilsen, Rune Thorsen, Åge Amundsen, Bjørn Engen, Oddbjørn Hoem, Sven Alexander.

Inntektsgivende aksjoner

Vi måtte jo ha litt penger i kassa, og noe av det første vi gjorde i den sammenheng var å rive to hus. Ja, du leste riktig, vi rev Benterudgata 1 og Osloveien 43. Vi hadde jo både maskinentreprenør, tømmermester og flere ingeniører i klubben, og vi hadde byens brannsjef som sørget for sikker brenning av materialer nede på elvebredden! Det var «ikke stein tilbake på stein» da vi var ferdig. Utbyttet var kr. 17 500, og jobben sveiset oss utrolig godt sammen i klubbens oppbyggende periode.

«Våraksjonen» var stor og innbringende i mange år. Med utgangspunkt i Kornsiloen, hvor vårt medlem Erik Sætrang regjerte, lastet vi opp tilhengere med veksttorv, jord og gjødsel og reiste rundt til ventende hageeiere i de forskjellige roder. «Dekkaksjonen» vår var også populær i mange år, over hundre biler, store og små, kunne vi

greie i løpet av en lørdag, i lokaler velvilligst stilt til vår disposisjon av Storgata Bil, hvor vår Rune Thorsen var en av eierne.

Lotterier på torget har også brakt klingende mynt i kassa. Båtlotteri til å begynne med og deretter utlodning av biltilhenger, sykler og sydentur. Verkstedvask har stått på programmet gjennom mange år, også det til å begynne med i Storgata Bil. Nå er det hos Sverre Haugli A/S vi svinger svaber og vannslange. Den aksjonen som er vårt «varemerke» er julegatene og lyssetting rundt torget. Det begynte vi med i 1982, og i de første årene var det faktisk også sommergater! Vi begynner altså å nærme oss 40-årsjubileum.

Pengene disse aksjonene innbringer, forvaltes i stor grad av vår «humanitærkomité» som har mange takknemlige mottakere av støtte og gaver gjennom

året. For eksempel spesialtilpassede nettbrett til distriktets sykehjem for å bedre beboernes kontakt med familie og venner! Og så må vi jo ikke glemme Kiwanisprisen, som hvert år går til en lokal person det er verdt å sette litt ekstra pris på.

Veien videre

Det skal ikke stikkes under stol at økende gjennomsnittsalder etter hvert påvirker klubbens muligheter og kapasitet, det er ikke så mange av oss i dag som trives på de øverste stige-trinn under opphenging av julegatene! Vi må skjerpe oss i kampen om nye rekrutter, det er vi nok ikke alene om dagens organisasjonsverden.

Klubben har i dag 21 mannlige medlemmer, men vi ser fortsatt framover og gleder oss til nye givende møter og aktiviteter sammen med gode gamle, og etter hvert også noen nye venner!

KILDER/LITTERATURHENVISNINGER

• Nettadresse: www.kiwanis.org

FORFATTEROMTALE

Reidar Aslaksrud, født 1931, bor i Hønefoss. Han begynte sin militære utdanning i 1951 og har tjenestegjort i ulike stillinger rundt om i landet inntil han i 1975 kom tilbake som sjef på Helgelandsmoen. Aslaksrud avsluttet sin tjeneste som treningsinspektør i Hæren fra 1987 inntil avskjed for aldersgrensen i 1991. Han har tidligere bidratt i *Heftet Ringerike* med artikler om Helgelandsmoen og Helgesbråten.

Glatved Hotel med lysthuset til høyre på bildet. Der skrev studentene dikt for å få inntekter til ringeriksturen.

Da russen lurte redaktøren i *Ringeriges Ugeblad*

Det var Johan Jørgen Krohn (1804–1859) som var redaktør i *Ringeriges Ugeblad* da studenten Lorentz Dietrichson og hans studiekamerater i slutten av juni 1855 var på sommertur til Ringerike. Bergenserens Dietrichson skulle senere bli Norges første professor i kunsthistorie.

FRANK TVERRAN

Lorentz Dietrichson (1834–1917) skrev denne historien mange år senere, i 1893, i en artikkel i *Morgenbladet*. Turen ble beskrevet som en «russetur» hvor kameratgjengen i 1855 gikk til fots fra Christiania til Hønefoss. Russen ser ikke ut til å ha vært mye annerledes da enn nå, for da de kom fram til Hønefoss, fant de ut at alle syv var blakke:

.. Jeg bør vel inden jeg slaar ind paa nye Veie, med et Par Ord skrifte en rigtig "Russestreg" fra en anden Fodreise Aaret efter, der ogsaa virkelig tør betegnes som en Russereise, da den paa to Delta-gere nær foretoges af bare Russ. Det var en kort Sommertur til Ringerike, der førte os over Krogkleven, Sten og Norderhov til Hønefoss. Da vi var ankomne til Hønefoss, viste det sig, at vi paa ægte russevis allesammen havde regnet paa hverandres Pengepunge, og skjønt vi

var syv i Tallet, var vi alle læns. Hvad var der at gjøre? En rask Felttogsplan blev udkastet. Der existerede - kanskje existerer det endnu - i Hønefoss et Blad, der - saavidt jeg erindrer - hed "Ringerikes Ugeblad". Jeg blev kommanderet til at skrive en Række høistemte Digtramser over Ringerikes Skjønhed og Hønefossens Storhed, og saa skulde de indleveres til Ugebladets Redaktion, og for det forventede Honorar skulde vi reise videre (Dietrichson 1893).

Skrev i hotellets lysthus

De unge mennene hadde ikke penger til å ta inn noen steder, derfor ble lysthuset i hagen til Glatved Hotel brukt som skrivestue. Dietrichson fortsetter:

I Lysthuset ved Madam Glatveds Hotel (det hed vel neppe saa dengang?) blev Verkene snart skrevne i den smukke

Aften - men det gjaldt nu at faa dem anbragte saa fordelagtigt som muligt, og for at opnaa det størst mulige Resultat, maatte et berømt Navn sættes under, uden at man derfor traadte nogens Ræt eller nogens virkelige Navn for nær. Man kunde jo tage et bekjendt Pseudonym.

Vi satte altsaa "Paul Rytter", Carl Plougs velkjendte "nom de guerre", under Digtene. Men underveis faldt det os ind, at skulde Paul Rytters Navn gjøre sin Virkning, saa maatte vi gaa frem under den Forudsætning, at Vedkommende visste, hvem og ogsaa hvad Landsmand Paul Rytter var - jeg, der jo var den virkelige Forfatter, maatte altsaa paatage mig at tale "med dansk Tunge", og den anden forklare ham i al Stilhed, at jeg var den berømte Paul Rytter selv.

Foto: Mari Stubraaten

Lorentz Dietrichson, 1863. Malt av Mathilde året etter at de giftet seg.

Foto: Rune Aakvik / Oslo Museum.

Mathilde Dietrichson, født Bonnevie. Selvportrett 1865.

Avisbesøket

Da de kom inn til redaktøren i *Ringeriges Ugeblad* Johan Jørgen Krohn, ante de lite om hvilken erfaren og kunnskapsrik mann de sto overfor. Redaktøren ble derfor omtalt i en ganske nedsettende tone:

Vi kom op paa Redaktørens, en brav, gammel Bogtrykkers, Hybel, overgav ham Digtene, og han følte sig meget smigret og lovede at optage dem.

Men nu viste der sig to uberegnede Omstændigheder. Den ene var, at vi gjerne kunde sparet os baade Pseudonymet og "den danske Tunge", thi

den brave Redaktør hadde ikke den fjerneste Anelse om, at der existerede nogen Paul Rytter i Verden - vi maatte mindst have sat "Homer", "Goethe" eller "Shakespeare" under Digtene for at opnaa det tilsigtede Maal.

Den anden Omstendighed var, at den gode Mand nok følte sig smigret over at faa de herlige Digte til sit Blad, men da min Kamerat slog paa, at saa udmærkede Sager ogsaa fordrede et udmærket Honorar, erklærede Manden bestemt, at han aldrig betalte Honorar for, hvad man skrev i hans Blad - det var overhovedet aldrig forekommet ham, at nogen havde forlangt noget saadant.

Faksimile fra Ringeriges Ugeblad 6.7.1855 der diktene IV. Norderhov og V. Hønefossen er med.

Missionen var altsaa mislykket; og da der idetsamme udenfra nærmede sig et mistænkeligt udseende Ansigt - mistænkeligt, forsaavidt som det tilhørte en Person, som vi kjendte fra Christiania, tog vi hurtig Afsted og afstod fra alt Honorar.

LORENTZ DIETRICHSON (1834–1917) gjorde seg litterært bemerket allerede i studietiden under pseudonymet Jørgen Latiner. Han var ivrig skandinavist med god kjennskap til nabolandenes diktning. Lorentz startet sin akademiske karriere som litteraturhistoriker og forfatter, men studerte også teologi før han dro utenlands og ble tilsatt som dosent i nordisk litteratur ved universitet i Uppsala. På 1860-tallet skrev han Norges første litteraturhistorie *Omrids af den norske Poesis Historie*.

I 1962 giftet han seg med malerinnen Mathilde Bonnevie, og sammen med datteren dro ekteparet på utallige studiereiser i Europa og Orienten og bodde i lengre perioder i kjente

kunstmetropoler hvor Lorentz drev kunststudier. Minner fra disse årene nedfelte han i trebindsverket *Fra min vandrings tid* (1875–77). Mathilde tok malerutdanning som privatelev i Düsseldorf, München, Berlin og Paris fordi alle de kjente kunstakademiene var stengt for kvinner. Bare Konstakademien i Stockholm var åpent for kvinner, så her ble hun elev mens Lorentz var ansatt som professor ved akademiet i perioden 1869–75. Mathilde Dietrichson ble den første norske kvinne med en grundig formell kunstutdanning. Blant hennes mest kjente bilder er flere gode portretter av Lorentz Dietrichson fra ulike livsfaser, og hun har også illustrert hans erindringsbøker *Svundne tider* og *Fra min vandrings tid*.

Da det i 1875 ble opprettet en ny stilling i kunsthistorie ved universitetet i Christiania, ble Lorentz Dietrichson ansatt som Norges første professor i kunsthistorie, og i de kommende ti årene arbeidet han for å opprette flere nye kunstinstitusjoner i Norge, bl.a. Skulpturmuseet (som del av Nasjonalgalleriet) og Kunstindustrimuseet i 1876. Lorentz Dietrichson ble internasjonalt kjent som en meget produktiv forfatter av kunsthistoriske skrifter, bl.a. det grunnleggende verket *De norske Stavkirker* (1892). Han skrev også monografien *Adolph Tidemand* (1878–79), Norges første kunstnerbiografi med verkkatalog. Han var en svært populær foreleser og foredragsholder både i Norge og i nabolandene.

Om redaktør Krohn ikke visste hvem pseudonymet Paul Rytter var, så visste han ganske sikkert hvem den danske dikteren Carl Ploug var. Den 11. juni 1851, bare fire år tidligere, var Ringerike vertskap for 600 skandinaviske studenter. En av talerne der var ingen ringere enn Carl Ploug. Han holdt en tale om enighet i Norden.

Diktene ble publisert

Redaktør Krohn publiserte alle de fem diktene i Ringeriges Ugeblad den 6. juli 1855. Innledningsvis skrev han følgende:

Af den bekjendte danske Digter P.R., der i disse Dage har besøgt Ringeriget, er Redaktionen velvillig meddelt Nedenstaaende: ...

Krohn ante nok at det var ugler i mosen da han kun skrev dikterens initialer, og ikke det fulle pseudonymet Paul Rytter. Diktene hadde følgende titler:

I. Nat paa Krogskoven, II. Kongens Udsigt, III. Fart over Steensfjorden, IV. Norderhov og V. Hønefossen.

Dietrichson fortsetter:

Penge fik vi den næste Aften hos Kadetterne i Leiren paa Tandbergmoen, hos hvem vi tilbragte en lystig Sommeraften; men Digtene kom ganske rigtig i de følgende Numre af Bladet med Navnet Paul Rytter under.

Her kunne historien ha sluttet. Men det viste seg at den skulle få uante konsekvenser.

Debatt om diktene

Forfatteren Andreas Munch og redaktør og stortingsmann Ludvig Kristensen Daa kom ikke lenge etter i en diskusjon om diktene i Ringeriges Ugeblad var ekte. Senere viste det seg at opplys-

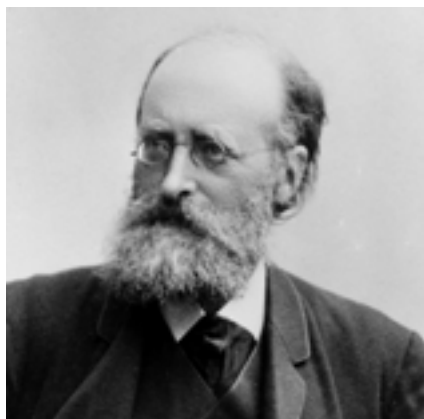

Foto: Severin Worm-Petersen / Norsk Teknisk Museum

Foto: Rune Aakvik / Oslo Museum

Venstre: Lorentz Dietrichson (1834–1917) var kunsthistoriker og forfatter og den første norske professor i kunsthistorie. Han sto bak et omfattende forfatterskap innen både litteratur- og kunsthistorie og var en kjent kunnskapsformidler.

Høyre: Ludvig Kristensen Daa (1809–1877) var historiker, etnolog, politiker og ivrig skandinavist. Xylografi utført av Hans Petter Hansen 1866.

ningene om de fem diktene ble tatt inn i Erslews forfatterleksikon som en del av Carl Plougs verker. Dietrichson avslutter:

Galskaben hadde ingen annen Følge, end at A. Munch og L.K. Daa kom i et heftigt Skjænderi nede i Athenæet om, hvorvidt Carl Ploug virkelig havde været i Norge den Sommer, da A. Munch sagde at man jo tydelig kunde se, at Digtene vare parodiske, og ialfald ikke skrev sig fra Plougs Haand, medens L.K. Daa mente, at det ikke var saa sikkert endda. Men efterat dette er nedskrevet, erfarer jeg gjennem vor alvidende Bibliograf J. B. H. (Jens Braage Halvorsen, red anm.) det Kuriosum, at i Erslews Forfatterlexikon (Supplementet) findes optaget blandt Carl Plougs Verker: Fem Digte til Ringerike i "Ringerikes Ugeblad". Det var værre! - De lystige Studenter ere nu alle respektable Mænd i anseede Stillinger. Men i mange Aar efter den Tid turde jeg ikke nærme mig Hønefos paa en Mils Afstand.

ET LITE PS

Om Andreas Munch hadde rett i at diktene virket parodiske eller ei, kan leserne selv vurdere utfra dikt nr. 4 med tittelen *Norderhov*. Det lyder slik:

Her ligger de store Minder
Bredt over den stille Vang,
Her spreder Sagnet sin duftende Sang
Over de blaanende Tinder.

Her spirer i Kirkens Skygger
Vel Sagnets duftende Blad
Og synger et vældigt Erindrings Kvad
Om Kraften, der Norden betrygger.

Men Ringerik's Blidhed kan vinde
Sig og ind i dette Kvad.
Thi Saga har for vor Tanke sat
Som Helt den nordiske Kvinde

KILDER/LITTERATURHENVISNINGER

- Arkiv for Dansk Litteratur, Carl Ploug. http://adl.dk/solr_documents/ploug-p
- Deltakere på studentmøtet i 1851: <https://www.nb.no/items/f93c6d82810947506aa19bfa6e105f0a?page=0&searchText=1851>
- Dietrichson L. 1893: Svundne Tider - nogle Erindringer fra mit Ungdomsliv : del II : Fra Studenterdagene (1853–1859). I: Morgenbladet 17.12.1893: 1–2. Finnes elektronisk: <https://www.nb.no/items/2b58e2c978b850d942b152649b123fea?page=1&searchText=%22Ringerikes%20Ugeblad%22>
- Lokalhistoriewiki, Lorentz Dietrichson. https://lokalhistoriewiki.no/wiki/Lorentz_Dietrichson
- Ringeriges Ugeblad 6.7.1855: 1.
- Viker, E. 1822: Skandinaviske studenter i fest på Ringerike for 70 år siden. I: Jul på Ringerike = [Heftet Ringerike] 1922.
- Wikipedia: Johan Jørgen Krohn. https://no.wikipedia.org/wiki/Johan_J%C3%B8rgen_Krohn
- Wikipedia: Jens Braage Halvorsen. https://no.wikipedia.org/wiki/Jens_Braage_Halvorsen

FORFATTEROMTALE

Frank Tverran, født 1950, i Oslo og bor i Hønefoss. Han jobber som webutvikler og er i tillegg redaktør av nettavisen *Ringeriksavis.no* hvor han har skrevet en rekke lokalhistoriske artikler. Tverran har også bidratt med flere artikler til *Heftet Ringerike* og var medlem av redaksjonen fra 2004 til 2015.

Tegning: Forsida på jubileumsboka Askeladden reiser / Marthe Solstad Larsen

Lyset i det fjerne: Sola sprett og Askeladden får drahjelp over Hadelandsåsene av et tungføtt troll og en lettbeint eventyrfigur på sin vei, mer enn 100 år etter Theodor Kittelsens berømte maleri fra 1900.

Askeladden – med og uten drahjelp

30 år er ingen alder. Men for Askeladden kan den være vanskelig nok.

OLAV NORHEIM

Den Askeladden det er snakk om her, er et buss-selskap, kjent over hele Ringerike og halve Hadeland og helt oppå Romerike. Selskapet heter Askeladden Reiser & Transport, ble starta i 1990, og det er den selskapelige Rolf Lie som er selskapsinnehaver.

Askeladden Reiser er stasjonert på Norderhov prestegård, samme sted som de kommende eventyrsamlerne Asbjørnsen og Moe møtte hverandre for nesten 200 år sia, på studentkurs hos presten Støren og sønner. Navnet på selskapet er derfor passende. Rolf Lie sjøl er jo også en slags Askeladd. Han har slikt å gjøre og slikt å føre, som det heter i Askeladd-eventyret.

Tomflaska sto like støtt

Helt siden Horne skole i Øvre Eiker ble lagt ned da Rolf var ti år, og det ble skolebuss til Vestfossen, har han likt å kjøre buss. Tolv år seinere fikk han prøvekjøre for buss-selskapet Th. Liens fra Hokksund til Kongsberg. Det gikk bra. Thor Kristian Lien åpna bagasjelukene etter turen. Der sto det ei tom brusflaske. At flaske fortsatt sto, tok Lien som et tegn på at Rolf hadde en mjuk kjørestil.

Den aller første bussen til Rolf var en Chevrolet G20 van med ti seter, minnes han, kjøpt brukt fra Ole Martin Tolpinrud. Første turen gikk med Scandorama-gjester til Gøteborg i april 1990. Dagen er ikke så vanskelig å huske, for på hjemveien gikk turen innom Lysekil

for å se på Scandinavian Star som hadde vært utsatt for den tragiske storbrannen.

OL-miniturbusser

Den 15. november 1990 ble det lyst ut ti turvognløyver i Buskerud. Samferdselsmyndighetene bestemte seg da for å dele ut løyver, også til søkere som ikke dreiv rutetransport fra før eller var vel etablerte turbusselskap. Så Rolf Lie fikk turvognløyve våren 1991. Skoler og bedrifter på Ringerike var de første kundene. Rolf forteller:

I starten var det ikke så mange oppdrag, men det var jo ei fin tilleggsinntekt til gårdsdrifta på Norderhov prestegård, sammen med noe salgsvirksomhet fra gården.

Vår nære historie: Askeladdens buss-park på Norderhov i 1995. Fra venstre «haikjeften», vanen og folkevognbussen.

Askeladden-historia er også Norges-historie, ja, verdenshistorie. For i januar 1994 var det OL på Lillehammer. Da kunne Askeladden stille med en nesten ny G30 14-seters van, med mjuke liggestoler og video. Det førte til mange oppdrag. Rolf forteller i et samtidshistorisk tilbakeblikk:

Vi hadde litt tidligere på vinteren kjøpt inn en brukt folkevognbuss med ti seter. Den også fikk plenty med spennende oppdrag under OL. Sia har det bare balla på seg. I dag er det ni Mercedeser på stallen, seks til mennesketransport og tre til varetransport.

Og så kom flybussen

Blant mange reisende er Flybussen bedre kjent enn Askeladden Reiser & Transport. Men det er samme selskap og samme busser. Rolf forteller om hvordan det hadde seg at han begynte med flybuss mellom Sundvollen og Gardermoen via Hønefoss:

På høsten 2003 kjørte jeg et firma fra Hønefoss til Filefjell. Da vi passerte Bagn, ringte Kristin Skjerven fra Klækken hotell og sa at jeg måtte starte flybuss. Nettbuss hadde jo forsøkt to ganger. Men de ga opp da de ikke fikk overskudd, til tross for millionstøtte. Dette var før nyveien mellom Lunner og Gardermoen ble åpna. Da vi passerte Leira, hadde hun overbevist meg.

Jeg ringte umiddelbart til Runar Stustad på Samferdselskontoret i Buskerud. Han var positiv til at jeg skulle søke. Søknaden ble sendt 5. november, og det ble raskt klart at dette kunne gå bra. Hovedutvalget for samferdsel behandla saka 27. januar i 2004 og vedtok enstemmig å anbefale søknaden. Den 2. april ble saka sendt Samferdselsdepartementet for godkjenning da ruta skulle passere tre fylker – Buskerud, Oppland og Akershus.

Foto: Rolf Lie

Allerede etter to uker hadde departementet godkjent søknaden, på en betingelse: Vi kunne bare ta med passasjerer som skulle til eller fra Gardermoen. Nettbuss meldte om fare for at de kunne miste store inntekter på at vi kunne plukke opp gjester fra Klekken til Jevnaker eller Lunner, så den sjansen kunne man ikke ta. Denne klausulen ble seinere fjerna.

Ingen passasjerer

14. april 2004 gikk første turen. Vi starta friskt med ti turer om dagen. Jeg kjørte sjøl den første turen kl. 04.00 fra Hønefoss. Det var ingen gjester, så jeg snudde på Lunner og tenkte at dette går ikke bra. Men kl. 06 var det tre-fire gjester, og i løpet av dagen frakta vi kanskje 20 gjester. Og i ukene som kom ble det stadig flere.

Etter en måned måtte vi redusere til åtte turer om dagen, da dette begynte å koste mye penger, og ingen støtteordning var avtalt. Det er jo slik at flybusser og ekspressbusser i teorien ikke skal ha offentlig støtte. Åse Klundelien i Buskerud fylkeskommune forbarma seg over oss og ga oss 10 000 kroner i oppstart-støtte. Det var en hyggelig gest.

Seinere kom både fylkene og kommunene på banen, og de har bidratt med ca. 1 million. Etter hvert kom også de tre store konferansehotellene Sundvolden, Klækken og Thorbjørnrud med, og de har opp gjennom åra bidratt med ca. 100 000 hver.

Takk til dem, takk til regionrådene og fylkene som kjempet fram tilskudd mot alle offentlige regler og takk til Kristin Skjer-

ven som jeg i ettertid har kalt flybussens mor. Jeg er litt treg og forsiktig, så noen må dytte meg litt i baken for at jeg skulle tørre å ta store avgjørelser.

Ja, så sier Rolf Lie. Han er jo Askeladdens far. Eller kanskje heller sjølve Askeladden.

Når bussene står

Flybussen har stått helt stille siden våren 2020. De siste 18 månedene har det vært veldig liten trafikk også på turbussene grunnet koronavirus og pandemi. Takket være halvannen million kroner i offentlig støtte, kan Lie drive selskapet videre.

Innlandets perler

Midt oppi et tur-uår har et Askeladden-prosjekt fått et stort tilskudd fra Innovasjon Norge til Rolfs nye kongstanke: «Innlandets perler». Han vil bygge opp et nytt reisetilbud i samarbeid med flere store aktører i Norge. Med på prosjektet er Visit Innlandet, Jontunheimen og Valdresruten Bilselskap (JVB) og Frich's hotell og spiserier. Han forteller at de planlegger reiser fra tre til sju dager, alltid flere netter på samme hotell.

Reisen skal være en opplevelse på spennende hotell, interessante museer, store naturopplevelser, lokal kortreist mat og drikke, kunst og kultur, industrihistorie, vikinghistorie og mye mer. Felles for alle steder er at det skal være litt sjel og historie i veggene og alt skal være ekte eller unikt. Så det er som i eventyret: Askeladden har ikke gitt seg ennå.

FORFATTEROMTALE

Olav Norheim, Norderhov, født 1951, er forfatter, tidligere leder i Ringerike Historielag og tidligere redaksjonsmedlem i *Hefte Ringerike*.

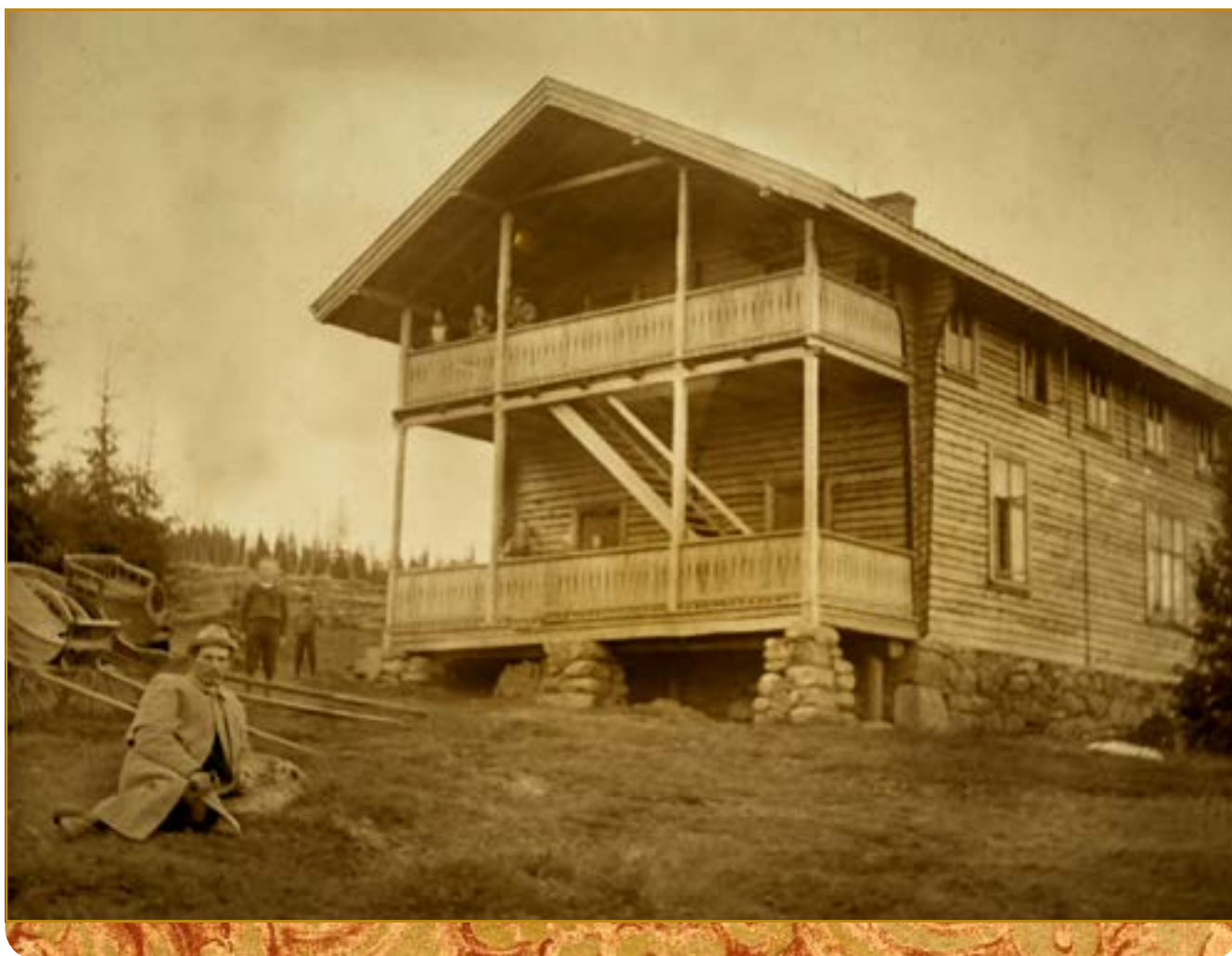

Foto: Adolf Johansen / Buskerud Fylkefotoarkiv

Ringkollen Turiststue rundt forrige århundreskifte.

«Turiststuen» på Ringkollen

I 1894 reiste Hønefos og Omegn Turistforening en bygning på Gjermundbosetra, der Ringkollkapellet ligger i dag. Stedet fikk navnet Ringkollen Turiststue, men ble senere best kjent som Ringkollstua.

GUDMUND BAKKE

S eterløkka var kjøpt fra Nordigarden Gjermundbo for 400 kroner. I bygningen var det kun soverom som ble leid ut til sporty byfolk. I 1895 ble et rom i 1. etasje ombygd og innredet «saa der er Anledning for Skiløbere til at komme ind og varme sig eller faa sig en Kop Kaffe» (*Ringerikes Blad*).

I 1897 ble det påbygd peisestue og kjøkken samt flere soverom i annen etasje.

Iver Gudbrandsen ble ansatt som «oppsynsmann». Han fikk tillatelse til å «herbergere reisende» som det het, men han

hadde ikke anledning til å ta inn losjerende (skogsarbeidere osv.) I 1897 sluttet Iver Gudbrandsen, og 14. oktober samme år ble Johan Bye ny oppsynsmann. I desember 1897 kunne *Ringerikes Blad* melde at det var ansatt nye vertsfolk på Ringkollstua. Johan Bye var fra plassen Rolighet under Vestre By på Røyse, og kona Mathilde var fra Oslo. «10 Senge har man, saa baade Mad og Logi nu kan bydes paa en tilfredsstillende Maade», skrev lokalavisa. I 1911 ble et nytt anneks tatt i bruk, og i 1923 fikk hovedhuset et tilbygg med spisesal, salong og enda flere soverom.

Sosial møteplass

Ringkollstua fikk raskt godt ord på seg. Både sommer og vinter kom fasjonable gjester fra hovedstaden. «Turiststuen» – eller kort og godt «Turisten» – ble et begrep langt utenfor Ringerikes grenser og fikk stor betydning for utviklingen av turismen i distriktet.

Stedet «ble etter hvert en sosial møteplass for hyttefolk, dagsturister og overnattingsgjester», står det å lese i jubileumsskriftet *DNT Ringerike 125 år* (2018:9).

Gamle Ringkollstua med syklende turister. Kvinnene var med, men i lange skjørt slik moten var. Byggingen av stua kom som en følge av etableringen av Hønefoss og Omegn Turistforening i 1893. Foreningen kjøpte Gjermundbo-setra i 1894, og året etter ble den første hytta innredet. Det offisielle navnet var «Ringkollen Turiststue», men den fikk raskt tilnavnet «Turisten». Tidlig på 1900-tallet ble stedet besøkt av tusenvis av turister. Ringkollen hadde den gang til og med engelske turister som bodde på Glatved Hotel i Hønefoss.

Foto: Bernhard Badhe / Buskerud Fylkesarkiv

Den gang var det helst borgerskapet i byene som dro på skauen på rekreasjon, jakt og fiske. Det var da også brukseiere, advokater og kjøpmenn som i 1893 tok initiativet til å danne den lokale turistforeningen, som etter hvert ble en betydelig samfunnsaktør. Stier ble merket, veier utbedret og skilter satt opp. «Mange betraktet nok turistforeningens medlemmer som litt snobbete, og det var kanskje ikke uten grunn at de fikk tilnavnet nikkersadelen» (*DNT Ringerike op. cit.*). I april 1906 kunne *Ringerikes Blad* fortelle at det «paa Turiststuen var fuldt Belæg i helgen, alle sammen Kristiania-folk. Skiløbere over Nordmarken i Paasken var der en Mængde af iaar».

Ringkollveien

Allerede i 1890-årene ble den gamle seterveien fra Smeden utbedret for å tåle den økte trafikken, blant annet ble skjæringa nedenfor Geitfossen sprengt ut da. Rundt 1930 fikk Ringkollstua «bussforbindelse». Det var daværende bestyrer Ingvar Langlien som anskaffet en åpen Ford med kalesje som han brukte til å hente gjester på Smeden. I 1936 overtok gårdbruker Lars Gjermundbo kjøringa, med en åtteseters drosjebil. Det ble sagt at bilen «uten vanskeligheter tok kleivene på 2. gir med full last».

Men «Gamlebakka» var bratte, og i 1938 ble den nye Ringkollveien påbegynt lenger sør, fra Berg-gårdene. I krigsårene ble veien delvis bygd med hjelp av Arbeidstjenesten som lå i leir ved Røstjern. Nyveien stod klar til Jaklefoss i 1940 og ble i løpet av krigen bygd fram til Langtjern. Siden ble den forlenget inn til Ringkollen i 1947 og til Øyangen i 1949.

Foto: Bernhard Badhe / Buskerud Fylkesarkiv

Turister for over hundre år siden med lange kjoler, dress og matchende hatter.

Gjestene stortrivedes

På Ringkollstua hadde de ti kuer på beite, i tillegg til hest, gris, sau og høner. Fru Bye lagde selv all maten til gjestene. Hun malte kjøtt på en alminnelig kjøttkvern og stekte karbonader, helt uforlignelige sådanne, til 50–60 gjester. Og så laget hun spekepølse, rull, sylte og posteier. I Kolltjern var det mengder av fisk den gangen, abbor og ørret, hun stekte og surret den i rømme til frokost og aftens.

Skogen var full av bær, og myrene av multer, hun syltet og saftet, skriver Edith Sørensen i Heftet Ringerike 1977:

Her tråkket skaufolket ut og inn hele dagen. Turister som skulle ha et raskt måltid, og hyttefolk som skulle låne

telefonen. Om kvelden kom vi unge fra hyttene rundt. Hver eneste kveld danset vi i peisestua. Og gjestene stortrivedes. Selv om de måtte ligge både fire og fem på rommet, så kom de igjen påske etter påske, sommer etter sommer. Pensjonsprisen var seks kroner pr. døgn, forteller Edith Sørensen.

Hun legger ikke skjul på at det var et blodslit å drive hotell på skauen den gangen. Alt vann måtte bæres inn fra brønnen. Om vinteren kjørte de vann i tønner, med hest og slede fra Fiskebu ved Øyangen. Den store klesvasken om sommeren da hotellet var fullt av gjester, foregikk utendørs. Tøyet ble kokt i en stor jerngryte, og når det var lite vann, måtte de ro ut på Øyangen og skylle tøyet fra båten.

At Bye-familien var av det seige slaget, får vi bekreftet i skolehistorien til Vang skole. Der fortelles det om Bye-barna, fire døtre, som hadde de bratte Gamlebakka som skolevei i samfulle sju skoleår. Jentene skoftet ikke en eneste dag!

Kollen-vinner

I 1922 slutter familien Bye som vertskap på «Turisten» etter 25 års innsats. Etter Mathildes død flyttet Johan Bye til Vesetrud gård i Åsbygda og startet pensjonat der sammen med sine døtre og to søsken. Gunhild Kihle ble da ansatt som ny bestyrer på Ringkollstua. I 1925 ble hun etterfulgt av Gunhild og Ingvar Langlien. Hun var født Aamodt og kom fra Krakstad i Haug, mens han var født på Langlia i Nordmarka, og en kjent skiløper og Kollen-vinner. Langlien vant 18 km i Holmenkollen to ganger og 50 km én gang (1917). Han ble nr. 2 på 50 km både i 1916 og 1919, og vant NM på 30 km i 1917 og 1919, og i kombinert i 1917.

Ingvar Langlien og kona var bestyrerpar på Ringkollstua til 1932, da de kjøpte Vesetrud i Åsbygda og etterfulgte Johan Bye også der. Langlien hadde en bigeskjeft: Om vinteren holdt han skiløypene åpne blant annet mot Damtjern og Kleivstua, en jobb som seinere ble overtatt av Trygve Brodahl. Han var dessuten en nevenyttig kar. Mens de var på Ringkollstua, bygde han to båter, en motorbåt og en robåt, som de brukte på Øyangen. Her arrangerte de båtturer for sine gjester, blant annet til Geitøya hvor de hadde kaffeslabberas med svartkjele og bål.

Ringkollen Turiststue i 1957.

I 1932 overtok Elida Sandum driften av Ringkollstua. Hun var tidligere innehaver av Café Ciro i Hønefoss. Utover i 1930-årene økte trafikken av friluftsfolk, og det ble behov for oppussing og utvidelse. I 1936 ble det lagt inn vann og i 1938 elektrisk lys, samtidig som bygningene ble modernisert og enda et tilbygg ble realisert. I 1938–39 ble «Ringkollen Turisthotell» annonsert som følger:

660 meter over havet. Mottar faste gjester, foreninger og sluttete selskaper. Bilvei helt fram. Utgangspunkt for de vakreste turer i Nordmarka. Utmerket kjøkken. Øl- og vinrett.

Tunge krigsår

Om ettermiddagen 16. april 1940 opplevde Elida Sandum innrykk av rundt 220 norske soldater. De var blitt avskåret fra øvrige norske styrker under kampene i området Klekken-Smeden, og fikk på Ringkollstua et par timers hvile og mat før de dro videre nordover åsen mot Østerdamsetra og Jevnaker for å fortsette kampen mot tyskerne. Da var hotellet overfylt av gjester og evakuerte som bivånte at soldatene forsynte seg av ski og utstyr fra både skistallene og hyttene i nærheten.

Krigsårene ble tunge. Inntektene sviktet. I 1944 ble Turiststuen stengt av tyskernes SS, og det var den til frigjøringen. Etter søknad til daværende myndigheter, fikk man imidlertid holde peisestua åpen for servering.

Interiør fra peisestua. Bygningsmassen ble bygd ut i flere omganger, og allerede i 1897 ble det reist et tilbygg med peisestue og kjøkken. I 1911 ble et nytt anneks tatt i bruk og Ringkollen Turiststue ble den lokale turistforeningens ubestridte «flaggskip».

Skiforeningen overtar

I 1945 ønsket Elida Sandum å gi seg, og Aksel Berg fra Hønefoss ble ny bestyrer. Berg var fra Oddliveien i Vesternbakken, og hadde i 15 år arbeidet som kelner ved Theatercaféen og Hotel Continental i Oslo. Sammen med kona Else fant han seg raskt til rette på Ringkollen og oppnådde stor popularitet blant gjestene. De bodde i 2. etasje i bestyrerboligen sammen med sønnen Arild, født 1943. Han minnes at de hadde «en hest som het Nora og ei ku som het Dagros, en flokk høner og endog en andedam». I 1948 døde Else i barsel da sønnen Leif ble født, og Aksel Berg fortsatte driften alene: «Berg er blitt et fast og kjærteholdspunkt i livet der oppe. Han har skapt en egen atmosfære, som vi alle vet å sette pris på», skrev en innsender i *Ringerikes Blad* i 1948.

Men det ble stadig vanskeligere å drive kafé og overnattingssted på skauen. Etter krigen var lånegjelda høy og tyngende, og turistforeningen så ingen annen løsning enn å selge. I november 1947 vedtok generalforsamlingen med 12 mot 6 stemmer å selge Ringkollen Turiststue. I februar 1949 kjøpte Oslo kommune stedet for 78 700 kroner, og overdro det vederlagsfritt til Skiforeningen. Siden har navnet vært Ringkollstua.

«Et nytt Løvli»

Skiforeningen hadde da i mange år vært på leting etter en tomt i det nordlige Nordmarka for å gi skiløperne et serverings- og overnattingstilbud i området. Man snakket om «et nytt Løvli», etter at Løvli lenger sør på Krokskogen ble bygd og tatt i bruk i februar 1937. I 1944 gav eieren av Honerud gård i Åsbygda, Hans Jacob Bergsland, foreningen en tomt på cirka 100 mål ved Tørkerudtjern, mellom Mosjøen og Østerdam. Styret i foreningen tok imot gaven med begeistring, og planlegging ble påbegynt for bygging av «en lav Nordmarksstue med plass til cirka 40 gjester» på tjernets østside, med utsyn mot den vakre Mosjøen.

Det var Hans Jacob Bergslands far, Hans Bergsland (død 1956), som unnfanget tanken om å gi Skiforeningen en tomt. Han var født og oppvokst i Oslo, hvor han i en årrekke var en del av den legendariske løypegjeng til Holmenkollens 50 km. Hans Bergsland var fet-

Foto: Normann Kunstforlag AS, Oslo

Nye Ringkollveien ble påbegynt i 1938 og ført fram til Jaklefoss i 1940. Først i 1947 kom «nyveien» fram til Ringkollen, og i 1949 til Jonsetangen ved Øyangen.

ter av Einar Bergsland (1909–1982), Skiforeningens mangeårige formann, rennleder for Holmenkollrennene og generalsekretær i Det internasjonale skiforbundet.

Overtakelsen av Ringkollstua i 1949 førte til at det likevel ikke ble aktuelt å bygge ved Tørkerud. I 1962 ble derfor tomta tilbakeført til Honerud gård. Familien gav i stedet Skiforeningen 5000 kroner som uttrykk for den interesse Hans Bergsland alltid hadde vist for foreningens virksomhet.

«... sa ikke nei takk til en samba»

Da Skiforeningen overtok Ringkollstua i 1949, ble den eier av 10 mål inngjerdet setervoll med hovedbygning, anneks, to mindre bygninger og uthus. Aksel Berg fortsatte som bestyrer fram til 1. september 1950. Samme høst ble stedet bygd om og pusset opp, og man fikk plass til 46 gjester på to- og firemannsrom. Skiforeningens medlemmer hadde fortrinnsrett til overnatting, og fikk to kroner i rabatt pr. natt.

Like før jul i 1950 overtok Arnold Lie Kråbøl som bestyrer. Han hadde to barn i skolepliktig alder og ansatte lærer for å undervise dem på Ringkollen. Timeplanen på Vang skole passet ikke med Ringkollbussens rutetider, og Kråbøl søkte derfor Norderhov skolestyre om tilskudd til lærerens lønn. Søknaden ble avslått av prinsipielle grunner. Kråbøl søkte også om bevilling til hotellbil, men denne ble avslått av samferdselsnemnda som mente det allerede var gode bussforbindelser til stedet.

Kråbøl ble i september 1953 avløst av Inger Johanne Braathen (seinere

gift Resberg) fra Haugsbygd, som var nyutdannet fra Norsk Hotellfagskole på Sola.

Det bredte seg en duft av vennlige kjøttkaker innomhus, og et bjellespill ringet velkommen til bords. – Vær så god, sa en dame i døren, hyggelig å se dere her igjen! Hun fikk oss til å føle oss som utvalgte gjester. – Det er Inger Johanne, sa min venn Christian. Om kvelden ble det gjerne liv. For Ringkollstua hadde gitar, og Ringkollstua hadde piano. (...) Og frøken Braathen, som altså ble benevnt Inger-Johanne blant stamgjester, sa ikke nei takk til en samba om det knep. Det var ikke greit å være fillerye i den stua, leser vi i Skiforeningens årbok 1968.

Inger Johanne Braathen var bestyrer og vertinne på Ringkollstua fram til 1960 da hun tiltrådte som bestyrer av den nye Melkebaren i Hønefoss. Seinere kom hun tilbake i Skiforeningens tjeneste, i 13 år på Kikutstua.

På Ringkollen overtok Hans Øystein Drivenes fra Otta i Gudbrandsdalen og hans kone Aslaug (Titen) født Schjong fra Hønefoss. De møtte hverandre på hotellfagskolen, og hadde i perioden 1957–60 drevet Rygge Hotel i Østfold. I november 1964 døde Drivenes av sukkersyke, bare 32 år gammel. Med en toårig datter Kari, seinere gift Teslo-Andersen, brettet Aslaug opp ermene og drev videre alene til 1966. Hun ble etterfulgt av Doris og John «Tito» Tvetter fra Åsbygda, som ble de siste bestyrere av Ringkollstua i Skiforeningens eiertid. De drev fram til våren 1969 og ble seinere eiere av Hønefoss Kro i Hønefoss fra 1973 til 1978.

Falt gjennom overkøya

På 1960-tallet hadde Ringkollstua 14 gjesterom og 46 senger, to dusjer og fire vannklosetter. Standarden var enkel, men folk likte seg. De fleste gjestene lå i køyesenger. I julehelga 1963 skjedde det at en gjest falt gjennom overkøya og ned på gjesten under som lå og sov middag:

Det hendte 1. juledag på rom 5. Takket være hurtig reaksjon fra min side, fikk jeg begge armene over hodet slik at jeg ikke fikk noen skade, bare en ubetydelig skramme i pannen, skrev mannen i underkøya til Skiforeningens styre noen dager etter.

Hverken vertskapet eller gjesten kan bebreides noe. Men hva enn årsaken var, bør noe lignende aldri hende. På grunn av det gode renommé Skiforeningens hytter har, ber jeg om at den planlagte omleggingen av køyesystemet på Ringkollstua blir realisert omgående, før hendelsen blir offentlig kjent til skade for foreningen, skrev gjesten, en overrettssakfører fra Oslo.

Bestyrerparet Drivenes fikk kopi av brevet, med en hyggelig påtegning: «Jeg vil samtidig takke så mye for det hyggelige oppholdet, og ønske dere begge med Kari et riktig godt nytt år.»

Stadig vanskeligere å drive

I et møte i Hønefoss i 1962, hvor både representanter for kommunene, idretten, militære myndigheter og næringslivet på Ringerike var til stede, kunne

man fra Skiforeningen fortelle at de siden 1949 hadde kostet på Ringkollstua cirka 400 000 kroner. I samme periode hadde de hatt et driftsunderskudd på 100 000 kroner. Ringkollstua var blitt et «smertensbarn» for foreningen, og man etterlyste lokalt engasjement og samarbeid. I første rekke var det behov for dusj og garderober, utvidelse av kafeteriaen og nytt kloakkrenseanlegg, en samlet investering på rundt en kvart million kroner.

I februar samme år skrev Ringerikes Blad at det i løpet av én søndag hadde passert 26 fullastede busser og 200 privatbiler gjennom bommen i Ringkollveien. Trafikken var stor, men det lokale engasjementet uteble.

Solgt til private

I 1969 solgte Skiforeningen eiendommen for 170 000 kroner til Grønt-Kjøp AS i Hønefoss ved Per-Morten Hansen. Den seinere restaurantkongen i Hønefoss bygde på og restaurerte kafeteriaen og peisestua, slik at de fikk 200 sitteplasser.

Samtidig ble det innkjøpt et moderne diskotek. Med den tidligere rocke-musikeren Ragnar Enerhaugen fra Hole som disc-jockey og leder av *Ringkollstua Weekend Club*, ble skistua fra høsten 1969 hele distriktets *Swingin' Place*. Ved parkeringsplassen nedenfor ble det bygd utendørscene og kiosk. Kjente artister ble hyret inn og busser satt opp fra Hønefoss for å bringe distriktets ungdom til skogs. I februar

1970 ble det endog satt en original verdensrekord på Ringkollstua, i plateprating! Ragnar Enerhaugen (32) holdt det gående med prat og musikk i 32 ½ time, mens han spilte hele 700 melodier! Stor mediedekning førte til at Ringkollstua ble kjent over det ganske land. Under byggearbeidene høsten 1969 og den påfølgende skisesongen var det overnatting for turister i annekset. «Det var ikke mye overnattinger, men til påske var det overfylt og venteliste», forteller Per-Morten Hanssen som bidro til å skape nytt liv på Ringkollstua. Flere hovedstadsaviser kom på besøk og brakte oppslag om «Villmarks-diskotek for sprek ungdom» (*Verdens Gang*) og «Verdifullt tilskudd til Oslo-marka» (*Arbeiderbladet*).

Ringkollstua brenner

Men intet tre vokser inn i himmelen. Natt til 30. september 1970 brant Ringkollstua ned til grunnen. Klokka 22.55 om kvelden mottok brannvesenet i Hønefoss melding om et kraftig lysskjær over åsen i Haugsbygd, som kunne sees over store deler av Ringerike: «Innen brannmannskapene kom fram, var hovedbygningen fullstendig overtent. Etter kort tid slo ilden over i annekset, og ved midnatt var alt rast sammen til et gnistsprutende flammehav,» skrev *Ringerikes Blad* dagen etter. Eieren Per-Morten Hanssen var selv på repetisjonsøvelse i militæret da brannen skjedde. Lokalene var lånt ut til en forening som hadde møte, og brannårsaken var rykende sigarettstumper blant papp-tallerkener i en søppelbøtte. Eventyret var slutt.

I årene etter ble det presentert en rekke planer for nytt storhotell på Ringkollen, men ingen torde ta det siste og avgjørende skrittet. I stedet ble det i 1982 reist et sportskapell, kalt Ringkollkappellet, på branntomta.

Nye Ringkollstua

Ti år seinere, i 1992, kom den nye Ringkollstua ytterst på åskanten med utsikt mot Røstjern. Det var Ringerike kommune og fagforeningene i distriktet, samt distriktets idrettslag med små aksjeposter, som reiste nødvendig kapital.

Midtsommerdans på Ringkollen i juni 1970 – «tre heile dagar til ende».

NORGES ENESTE

3-DAGERS MIDTSOMMERDANS!

Ringkollen 19.-20.-21. juni

FREDAG 19/6 kl. 20 - 24:	LØRDAG 20/6 kl. 20 - 24:	SØNDAG 21/6 kl. 16 - 23:
Kjell Karlsons orkester med Finn Erikson, Odd Berre og Ylla	Vikings med Geir Johansen ARVE «BUTTOLF» ØRSKOLL	Anita Hegerland Enrique Herrera Sonja & Sverre Åge The Twilights
Billett: 10,-	Billett: 10,-	Billett: 10,-
Billett fra 19: kl. 19 - 19,30 - 20 - 20,30 Billett kl. 24	Billett fra 19: kl. 19 - 19,30 - 20 - 20,30 Billett kl. 24	Billett fra 16: kl. 16 - 16,30 - 17 - 17,30 - 18 Billett kl. 23

STORT DANSEGULV - SERVERING INNE/UTE - PARKERING - TOMBOLA - BØDER

RINGKOLLEN SANATORIUM

I begynnelsen av forrige århundre var det ytterligere et hotell i Ringkoll-området. Det var Ringkollen Sanatorium, som lå ved Dalsbekken inne ved Øyangen.

Sanatoriet ble bygd i 1895 av Jens Madsen og ble derfor som oftest kalt Madse-hotellet. Hotellet hadde 20 senger og stort belegg av gjester som etterspurte en aktiv, helsebringende ferie i naturskjønne omgivelser. Hotelldriften tok slutt i 1915.

I samme periode begynte Hønefossborgere å bygge hytter ved Øyangen, og i 1917 solgte Jens Madsen «sit Hus med tilhørende Skogstykke» til ingeniør Alf Jensen, Hønefoss. Madse-hotellet ble revet, og materialene brukt til tre nye hytter i området ved Dalsbekken.

Foto: Fotograf ukjent / Buskerud Fylkesarkiv

Ringkollen Sanatorium sett fra Øyangen.

Nye Ringkollstua har siden 1992 hatt forskjellige drivere: Chihiro og Leif Kagge, Ingrid og Jørn Nicolaisen, Arne Palerud og (i dag) Fossen Fritid. Man har i disse årene slitt for å få lønnsom drift. Dette skyldes ikke minst Marka-lovens bestemmelser som har hindret utbygging av overnatningsplasser som ville gjort det lettere å drive stedet økonomisk.

På setervollen hvor den første «turiststuen» ble reist i 1894, står det i dag et sportskapell. På berget ovenfor troner bautaen som ble reist i 1933 i anledning den lokale turistforeningens 40-årsjubileum, og et lite steinkast unna står et gammelt seterfjøs. Biltrafikk og hytter har ført til at følelsen av villmark og seterskog er borte. Men fortsatt suser granskogen sin evige sang rundt denne perlen her nord på Krokskogen.

Foto: Fotograf ukjent / Buskerud Fylkesarkiv

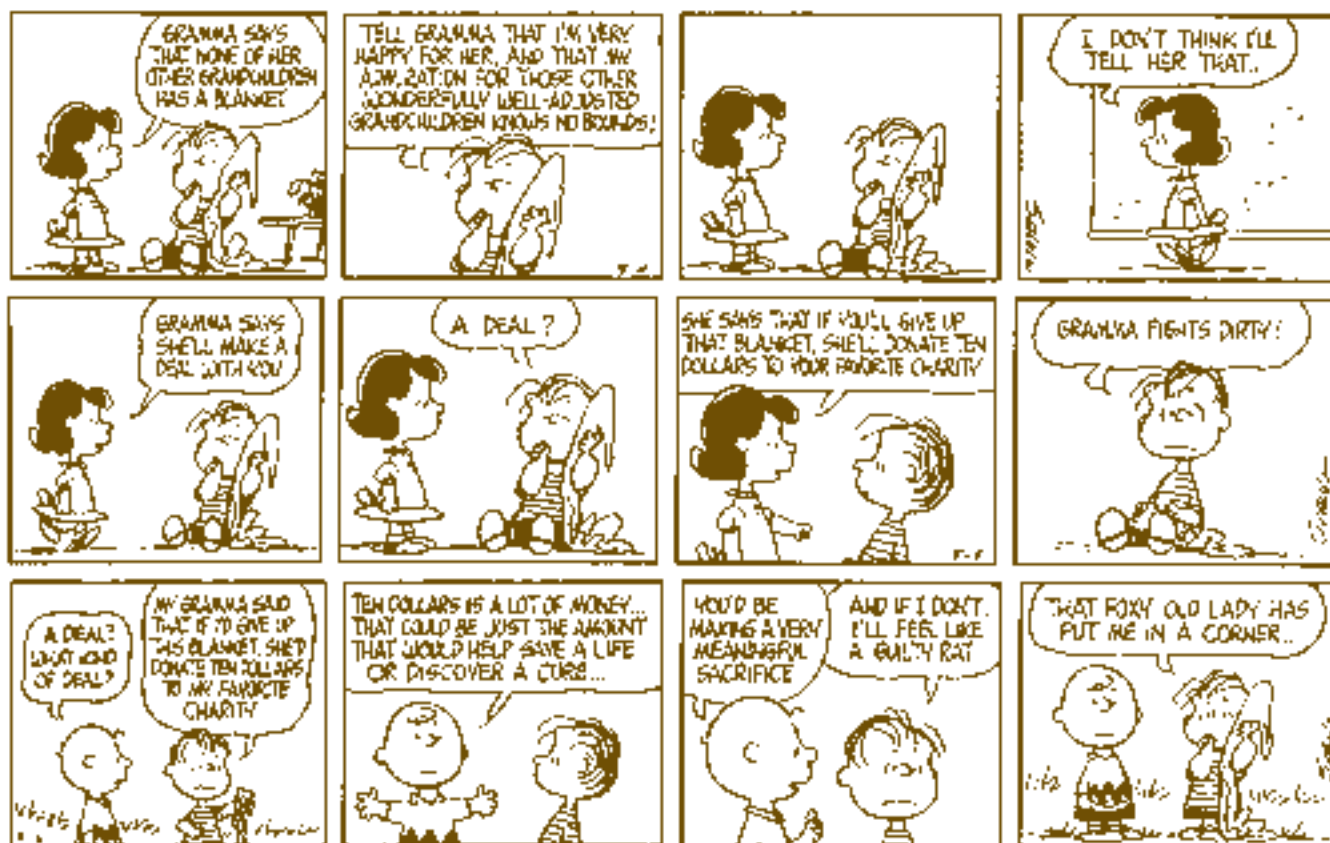
Ringkollen Sanatorium ved Øyangen var i drift fra 1895 til 1915.

KILDER/LITTERATURHENVISNINGER

- Atle Graffs arkiv vedrørende Ringkollen/Øyangen-området.
- Lien, Karsten, Marit Stubbraaten og Per H. Stubbraaten 2018: DNT Ringerike 125 år : jubileumsskrift. Odd Paleruds Trykkeri, Hønefoss.
- Stubbraaten, Marit 2018: Skauleis til fjells med nikkersadelen og andre turfolk. I: Heftet Ringerike 90: 32–37.
- Stubbraaten, Per H. og Karsten Lien 2013: En livsfrisk forening : Ringerikes Turistforening rundt 120 år. I: Heftet Ringerike 85: 58–63.
- Sørensen, Edith 1977: Den gamle Ringkollstua. I: [Heftet] Ringerike 49: 8–11, 22.
- Atle Graff, Leif Kagge, Per-Morten Hanssen, Tore Christian Stiksrud, Leif Berg, Arild Berg, Ole Johan Schjong, Inger Johanne Resberg, Kari Johanne Teslo-Andersen og Doris Tveter.

FORFATTEROMTALE

Gudmund Bakke (født 1948) er cand.philol. med historie hovedfag. I perioden 1996–2013 skrev han Holes nye bygdebøker i seks bind. Han har forfattet en rekke artikler i *Heftet Ringerike* (redaktør 1992–95) og har i tillegg skrevet *Vang skole 75 år – skolehistorie fra Haugsbygda 1742–1992* (1992), *Åsbygda skoles historie* (1993), *Osvald-gruppas historie på Ringerike* (2000), og *Steinssletta kulturlandskap – en rapport om virksomheten 2009–2014* samt flere gårds- og slektshistorier.

Knøttenes bestemor var fra Hole

Tegneserien *Knøttene* er en tegneserie som er kjent over store deler av verden.

De to knøttene Espen og Sofie (Linus og Lucy på engelsk) er hovedpersoner sammen med Charlie Brown og hunden Sniff (Snoopy på engelsk). Charles Schulz fra Minnesota er mannen bak serien som ble tegnet fra 1950 til 1999, året før Schulz døde.

GEIR HASNES

Serien ble meget populær og gjorde Schulz til en av verdens mest berømte og høyst betalte tegneserierskapere. Men at Schulz har aner tilbake til Hole, er trolig noe de færreste kjenner til.

Min interesse

Helt siden barneårene har jeg med stor glede lest tegneserien *Knøttene*, på amerikansk *Peanuts*. Stor var også gleden da *The Complete Peanuts* 1950–2000 ble publisert i 26 bind i perioden 2004 til 2016. I 2007 utkom den mest omfattende biografien til nå, *Schulz and Peanuts, a Biography*, om Charles M. Schulz (1922–2000), skaperen av tegneserien. Det var en «murstein» på over 600 sider skrevet

av David Michaelis. Der kunne jeg lese at moren til Charles Schulz var av norsk avstamning, het Dena Bertina Halverson (1893–1943), var den fjerde av ni søsken, og at hun giftet seg i Minneapolis 2. mai 1920 med tyskfødte Carl Schulz (1897–1966) fra St. Paul.

I biografien siteres tegneren Charles M. Schulz som sier han alltid betraktet seg som norsk fremfor tysk. Det var den norske siden av familien som var dominerende under hans oppvekst. Det var også den delen av familien som hadde humor og som formet Schulz' egen, noe kyniske form for humor, som til fulle utspiller seg i den merkvordige tegneserien *Knøttene*.

Denne tegneserien blir av mange regnet som verdens mest betydningsfulle tegneserie gjennom tidene. Biografien sier også at da Dena ble gravid, flyttet paret til 919 Chicago Avenue South i Minneapolis, bare tre inngangsdører unna Denas mor, Anne Sophia, og nær mange i hennes familie. Her i Chicago Avenue ble Charles født 26. november 1922.

Biografien gir noen opplysninger om norske aner. Denas far Torjus Halverson (1862–1918) kom til USA som gutt i 1866 da familien bosatte seg i Martell i Pierce county i Wisconsin. Der giftet han seg med Anne Sophia Danielsdatter Borgen (1866–1945). Hennes tre år eldre bror Lars Danielsen Borgen

foto: privat

Charles M. Schulz' foreldre, den tysk-fødte Carl Schulz og den norskættede Dena Bertina Halverson, gifter seg i 1920. Dena var datter av Anne Sophia som emigrerte som barn fra Hole. De bosatte seg i St. Paul, Minnesota.

Kart kartgrunnlag: norgeskart.no / bearbeiding: Kristoffer J. Kristiansen

Kart som viser gårder i Hole. Grønvold er markert temmelig midt på kartet og i nærheten av Svendsrudkrysset. Borgen ligger nede til høyre.

(1863–1934), også født i Norge, giftet seg samtidig med Torjus' søster Augusta (1872–1952). Torjus' familie var fattige, mens Borgen-bondegården på 120 acres var relativt stor og godt drevet. Lars hadde ti barn som vokste opp, mens ytterligere seks døde som barn.

Biografien forteller at Halversons kom til Martell, og Borgens kom til Rush River, townshipet nord for Martell. Begge tilhørte den samme kirken, nemlig *Rush River Parish*. Den gården som Lars Borgen kjøpte i 1905, ble kalt Borgen-gården. Borgen-navnet hadde de fra gården Borgen i Hole, hvor de oppholdt seg på en husmannsplass før emigrasjonen til Amerika.

Denas far Torjus egnert seg ikke så godt som bonde. Det sies at han kjøpte seg et sagbruk og produserte ski. På et tidspunkt forlot han familien og dro til Portland i Oregon, hvor han jobbet på skipsverft inntil han døde av spanske-syken i 1918.

Charles Schulz uttalte at «i en stor familie er det uavvendelig at én person vil bli den som alle de andre henvender seg til når de trenger hjelp, og den personen i vår familie var min mor». Dena tok seg av søsken, søskenbarn, nieser og nevøer når de trengte det, hun var «navet i familiehjulet».

Denas familie i Norge

Som nevnt het Charles' morfar Torjus, og han ble født i 1862. Han emigrerte som gutt fra Fyresdal i Telemark sammen med sine foreldre og kom til Martell township i Wisconsin. Både Torjus og hans far hadde Halvorsen som etternavn, men i USA ble det endret til Halverson. I USA tok Torjus etter hvert navnet Thomas og brukte også forkortelsen Tom.

Charles mormor Anne Sophia og hennes foreldre kom fra Hole i Buskerud. Foreldrene het Daniel Larsen (1837–1898) og Karen Kristiansdatter (1839–1873), og ved folketellingen i 1865 bodde de hos Karens far, enkemann

Kristian Hansen, født ca. 1794. Kristian var husmann på Grønvold, som var en husmannsplass under Mo på Røyse (altså ikke den Mo-gården som Jørgen Moe kom fra). Husmannsplassen lå mot Tyrifjorden sydøst for veikrysset som i dag kalles Svendsrudkrysset. Under nevnte folketelling hadde Daniel og Karen to barn, Elise født 1861 og Lars født 1863. Da Anne Sophia ble født i 1866, er det grunn til å tro at familien fortsatt bodde på Grønvold.

Daniel og Karen giftet seg i 1860, og de fikk fem barn før Daniel emigrerte til USA sommeren 1872. Et av barna døde bare 15 dager gammelt. I april året etter emigrerte Karen til USA med de fire barna. I USA tok de familienavnet Borgen, siden de bodde på en husmannsplass under Borgen før de emigrerte. Karens liv i USA ble kort, hun døde etter bare tre måneder. Lille Anne Sophia var altså bare sju år da hun mistet sin mor. Daniel giftet seg igjen i 1886, også da i Martell.

Daniel og Karen ser ut til å ha slått seg ned i *Rush River township* i *St. Croix county* i Wisconsin, nabo-township til Martell i nord, og der døde Karen 27. august 1873. Den yngste datteren Karine ble satt bort til en fosterfamilie i Gilman, mens Daniel bodde med de tre eldste barna i Rush River. Townshippet er oppkalt etter elven som går tvers gjennom området, og som fortsetter sørover inn gjennom Martell.

14. februar 1885 giftet Anne Sophia seg med Torjus Halverson i *Rush River parish* i *The Norwegian Evangelical Lutheran church*, som ligger nord i Martell. Også Torjus bodde i Martell, der han ble konfirmert i 1877 i samme kirke. Anne Sophia og Torjus bodde til å begynne med i Rush River. Vi finner dem der i 1889 og 1893, da Dena (døpt Dina Bertina) ble født 7. februar, og hun ble også konfirmert i Rush River i 1908. Til sammen fikk Anne Sophia og Torjus ni barn, hvorav Dena er nummer fire.

Foto: Privat album

Charles M. Schulz' mormor Anne Sophia med yngste datter Marion og hennes datter Patricia.

Det fortelles altså at Torjus ikke var noen god bonde. Vi finner ham og familien ved forskjellige sagbruk: i 1900 i Woodboro, Oneida, i 1905 i Gilman, Pierce county, Wisconsin, hvor også Rush River renner gjennom sørvestre del av countyet, og i 1910 i Spooner, Washburn. Etter at han døde av influensa i 1918, altså spanskesyken, i West Park i Oregon, finner vi Anne Sophia i Rib Lake, Taylor, i 1920. Vi vet at familien allerede bodde der i 1915 fordi Denas eldre bror Oscar døde der det året.

Det fremgår av biografien om Charles Schulz og av folketellingene at bestemoren Anne Sophia, etter at mannen døde, har reist rundt til sine mange barn og bodd hos dem etter tur.

Hun bodde hjemme hos familien Schulz i St. Paul både i 1929, 1935, 1940 og i 1946 i Los Angeles, hvor hun også døde 12. mai 1949. Det fortelles at hun delte rom med Charles når hun bodde hos hans familie, og at Charles ofte måtte legge seg på stua fordi hun snorket.

Bestemoren i *Knøttene*

Forfattere bruker ofte virkelige personer og opplevelser i sine verk. Schulz var bevisst på å ikke gjøre det mulig å kjenne igjen noen av familien, men han gjorde ett unntak.

Han lot bestemoren Anne Sophia opptre som bestemoren til Espen og Sofie i *Knøttene*. Som de andre voksne i serien vises hun aldri, men hun både beskrives, siteres og har samtaler med barna.

Første gang hun nevnes er 21. mars 1960. Espen, som alltid drar med seg en sutteklut mens han suger på tommele, hevder at det er to typer mennesker i verden som er brutalt i opposisjon til det å suge på tommelen: tannleger og bestemødre som blander seg. Det fortsetter med at bestemoren prøver å gjemme suttekluten, mens Espen prøver å lure henne. Hver gang bestemoren kommer på besøk, blir hun boende der en stund, og det fører til nye konflikter om suttekluten.

I en serie striper fra 1963 tar bestemoren suttekluten fra Espen fordi han driver ap med henne, etter at hun har drukket 32 kopper kaffe. Først etter at han har bedt om unnskyldning, får han suttekluten tilbake.

I 1967 utfordrer Espen henne: Hvis hun slutter å røyke, skal han slutte å bruke suttekluten. Men det går ikke som han tror. Bestemoren greier det nemlig, og da gjemmer søsteren Sofie suttekluten mens Espen i flere uker har abstinenser

og fortviler. Da søsteren til slutt erklærer at hun vil brenne suttekluten, fordi hun har vent broren av med den, stjeler han suttekluten tilbake og erklærer at hverken Sofie eller bestemoren kan ta den fra ham igjen. Og slik fortsetter det i årene som kommer.

På leting etter Schulz' gård

Fra biografien var det tydelig at det var Borgen-gården som var stedet å oppsøke, ved siden av å finne huset hvor Charles Schulz vokste opp i St. Paul. Borgen-gården til onkelen Lars var stedet mer enn noe annet sted som la grunnlaget for tegneserien *Knøttene*.

Hit reiste Dena med mann og sønn på søndager og i alle ferier fra Charles var liten og helt til hun døde, altså i årene 1922 til 1943. Da var Charles 21 år. Det var her Charles fikk kontakt med den store familien sin og med alle historiefortellerne. Lars selv bodde på gården fra 1905 til han døde i 1934. Tante Augusta bodde der til hun døde i 1952. Men hvor kunne man finne denne gården?

Jeg dro til Minneapolis og St. Paul flere somre på rad for å holde foredrag på den årlige Chesterton-konferansen. I juni 2008 dro jeg også til Stillwater

Foto: Buzz Kiezel

Artikkelforfatteren har funnet skjøtet på Borgen-gården.

ved grensen til Wisconsin for å holde foredrag om Sigrid Undset, og morgenen etter dro jeg inn i Wisconsin's nydelige landskap for å lete etter Borgen-gården der Charles Schulz hadde tilbrakt så mye tid i sine unge år. Jeg hadde ikke annet å forholde meg til enn navnene Martell og Spring Valley. Ved ankomsten til Spring Valley fikk jeg vite at Martell ikke hadde noe med Spring Valley å gjøre. Jeg måtte kjøre tilbake og ned mot Ellsworth, hovedstaden i *Pierce county* for å ha en sjanse til å finne ut noe.

Ankommet Ellsworth town hall ble jeg raskt geleidet inn til høyre etter inngangen, hvor de arkiverte alle skjøter og transaksjoner i svære protokoller. Her kunne jeg lete i noe de kalte plattebøker, som ga oversikt over hvem som eide hvilke parseller innenfor hvert township. Via Martell township i platteboken kunne jeg lete meg frem til skjøtet i skjøteprotokollen. Dette skjøtet viste også koordinatene til gården som Lars kjøpte og hvor han bodde til han døde.

Da jeg svingte av hovedveien og kjørte inn på en god, gammeldags landevei, dukket gården opp i det fjerne. Øverst oppe i åkeren kom det en traktor kjørende. Jeg ventet til bonden på traktoren kom frem til veien og fikk da anledning til å prate med ham. Han hadde kjøpt Borgen-gården i 1955, men visste ingen ting om *Peanuts*. Det kan vel skyldes at Lars Danielsen Borgen døde

Foto: Buzz Kriemel

Borgen-gården i Wisconsin, der Charles Schulz fikk lagt grunnlaget for den særegne humoren i Knøttene gjennom å lytte til onkler og andre slektninger i oppveksten. Skråtaket til det lille huset som ble modell for Sniffs hundehus kan sees midt i bildet. Til høyre for det ligger våningshuset med verandaen på baksiden.

i 1934, og at tante Augusta bodde der helt til 1952. Bonden så ut som den arketypiske amerikanske farmer, som den berømte maleren Norman Rockwell ville ha malt ham på forsiden til et amerikansk månedsmagasin.

Da jeg kjørte rundt hjørnet, kom verandaen til syne, hvor Charles Schulz hadde hørt alle morsomhetene og fortellingene. Og der lå huset, selve Huset, som stakk opp fra en bakke, og som så ut akkurat som hundehuset til Sniff, på engelsk *Snoopy*. Jeg var ved veis ende. Her ble grunnlaget lagt for verdens største tegneserie.

Det var magisk å være her. Anne Sophia var en husmannsdatter fra Grønvold i Hole som dro over til ingen ting i USA. Bare syv år gammel ble hun morløs, kun tre måneder etter ankomsten til USA. Hun levde og giftet seg blant nybyggere og fikk en datter Dena som dro til storbyen for å jobbe som serveringsdame. Datteren giftet seg med en frisør, og de fikk bare ett barn. Dette barnet var Charles. Han ble tegner og så søkkrik at det ikke er mulig å fatte det. Her skrev han, tegnet og tusjet *Peanuts* gjennom 50 år. Og han lot sin bestemor Anne Sophia fra Hole fremstå som den ultimate hater av sutting på tommelen.

KILDER/LITTERATURHENVISNINGER

- Hasnes Geir og Bjørg Lunde 2021: Bestemoren fra Hole som ble bestemor til Espen og Sofie i «Knøttene». Med en oversikt over de nærmeste slektningene i Norge. I: Hringariki 31 (1): 6–15.
- Michaelis, David 2007: Schulz and Peanuts : a Biography. Harper, New York.
- Takk til Bjørg Lunde for hjelp med opplysninger i digitalarkivet / folketellinger og kirkebøker og i diverse amerikanske digitale kilder / folketellinger og gravstedsoversikter.

FORFATTEROMTALE

Geir Hasnes, født 1957, er sivilingeniør og dessuten universitetslektor II ved NTNU i Trondheim. Han bor i Kongsberg og er interessert i litteratur, musikk og vitenskap.

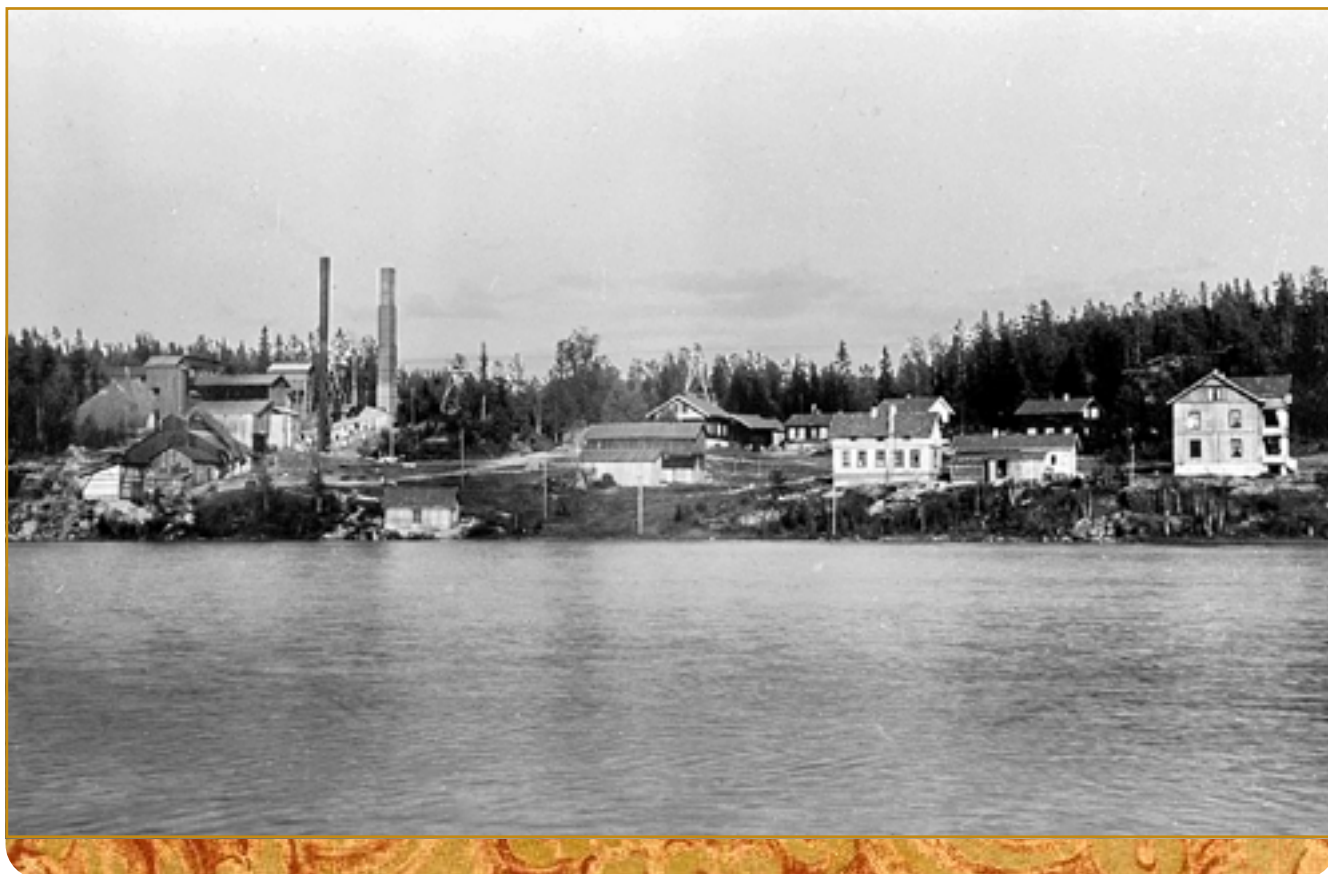

Foto: Adolf Johansen / Buskerud Fylkefotoarkiv

Ringerike Nikkelverk 1912–14.

Magnus Hakkim – den ukjente arbeiderdikteren

For generasjonene som levde i mellomkrigstida, var det stadig noe å lese fra forfatterens hånd i avisene. Han leverte stoff på underholdningssiden, han skrev om samfunnsspørsmål og om mennesker og natur – ofte med en alvorlig undertone. Men det ble aldri samlet i bokform.

ASLE GIRE DAHL

Magnus Olsen var født 26. november i 1893 i Hakadal. Foreldrene kom fra Grue på Hedmarken. I 1900 bodde de på plassen Hakkim, som ligger høyt oppe i Romeriksåsene i Young Fearnleys skoger, der faren var registrert som husmann med jord. Plassen lå i ei mye brukt turløype der mange folk dro forbi både sommer og vinter. Familien flyttet senere til en gård hvor de hadde åker, kuer, hest, høner og kjøkkenhage. På stedet bodde det også skogsarbeidere og smeder som sikkert var i tjeneste hos samme skogeier. Etter konfirmasjonen forlot han hjemmet, og på en tur

til hovedstaden fikk han se et 1. maitog uten å skjønne hva det var. Så tok han seg arbeid som gårdsgutt i Kråkstad, men trivdes neppe som dreng.

Gruvearbeider

Eventyrlysten førte ham til sinkgruven på Glomsrudkollen i Modum. Prøvedriften der opphørte i 1912, og han tok toget sammen med flere andre til Nakkerud stasjon. I denne bygda hadde Ringerike Nikkelverk startet opp igjen samme år, og han fikk arbeid. Det var verre å finne et sted å bo, men han leide seg rom i ei tømmerstue tilhørende Axel Schinrud. Den lå nede på

jordet et stykke unna hovedbygningen på Kolbjørnrud, gårdsnummer 259 bruksnummer 1. Magnus var en trikelig ungdom, fortalte Gudrun Haug (Dølven). Noen eldre barn tok gjerne turen innom, for han hadde grammofon og spilte plater for dem. Jentenes favoritt var *Missouri-vals*en.

Familieliv

Det var mye å gjøre ved oppstarten av den nye drifta på verket, og antakelig ble det lange dager før Magnus kunne gå seterveien fra Ertelien over Sprettåsen og ned til Kolbjørnrud. Kanskje la han veien om plassen Tjernsli?

Hvordan han møtte Henrikke Hansen vet vi ikke, men hun bodde der, og det kan ha skjedd tilfeldig. Romantikken blomstret, og de giftet seg i Hønefoss kirke 7. desember 1913. Datteren Edith ble født året etter.

Driften i gruvene på Nikkelverket var hard og risikofylt, og Magnus Olsen Hakkim som han nå kalte seg, søkte annet arbeid. At kona fikk tuberkulose, kan også ha bidratt til at han flyttet til Benterud i Hønefoss og ble inspektør i forsikringsselskapet Fram. Sønnen Arthur døde på Drammen sykehus

i august 1918 i en alder av tre år, og den yngste, Ruth, mistet de ved ett års alder. Kona Henrikke sovnet inn på Trygstad sanatorium i oktober 1918, knapt 24 år gammel.

Dette var harde slag for en ung ektemann. Han skriver i *Hønefoss og Oplands Socialdemokrat* 31.07.1918 at det ville vært bedre om Tyristrand kommune hadde gitt ham et lån til å komme seg på beina i stedet for noen kroner i forsorg. Hvis det er sant at lidelse skaper grunnlag for kunstnerisk virksomhet, hadde forfatteren fått i ri-

kelig monn. Edith giftet seg på Nakkerud og fikk barna Leif, Synnøve, Mary, Solveig og Ruth. To av forfatterens barnebarn bor fremdeles på stedet.

Magnus ville videre i livet. Han giftet seg året etter med Marta Helene Wexhal, og de flyttet fra Hønefoss til Sylving i Lier. Hun hadde en datter fra et tidligere ekteskap, og sammen fikk de barna Gerd og Aud. Senere slo de seg ned i Lørenskog. De kjøpte også tomt i Nittedal. Auds barn og forfatterens barnebarn, Arne Øivind og Karin Helen Wexhal, bor på Strømmen.

Magnus ble behandlet på sanatorium for tuberkulose i 1930 og gjenvant helsen. Det ble ikke midler til å bygge hus, og paret skilte seg i 1936. De solgte tomten, og Magnus giftet seg med Aslaug Mørk som bodde på Frogner i Oslo. Han begynte som journalist i *Morgenposten*, byens nest største avis.

Helseproblemene kom tilbake i 1939 og gjorde ham lite arbeidsfør de siste årene. Han drev noe med kunstmaling og hadde et bilde på utstilling i 1941.

Hvor mye han rakk å skrive i en slik situasjon, vet vi ikke. Han døde på Ullern tuberkulosehjem 27. september 1944 i en alder av 51 år.

*Henrikke og Magnus Hakkim
fotografert hos Adolf Johansen,
Hønefoss i 1913.*

Bildet er utlånt av Synnøve Sveinsgjerd

Politisk engasjement

Hakkims forfatterskap er preget av den tida han levde i: arbeidsløshet, krig, epidemier, fattigdom og revolusjoner. Han så, og opplevde selv, mangelen på rettferdighet i samfunnet, og hans sympatier lå hos arbeiderklassen. Magnus fattet tidlig interesse for politikk, som mange i den unge generasjonen. Denne interessen delte han med kona Marta, født Wexhal. Arbeideridrettslaget i Hakadal (AIF) ble stiftet hjemme hos dem i 1926 (Christophersen 2004:36). Samme år ble Magnus valgt til sekretær i stedets arbeiderforening. Han ble en sentral leder blant den arbeidsløse ungdommen i Lørenskog og beskrives her som en ideologisk skolert kommunist (Alsvik 1998:161).

Marta satt i styret for Lørenskog kooperative kvinneforening (*Arbeiderbladet* 07.12.1929) og var redaktør for avisen til Lørenskog arbeiderpartis kvinnegruppe. Magnus var i kraftig opposisjon til de ordinære sosialister som han betegnet som småborgerlige. I flere essay er han kritisk til deres strategi. Ja, det kom også til håndgemeng og ærekrenkelser. I en hilsen til venner i lokalavisen under vignetten til Lørenskog kommunistlag ønsker han og kona godt nyttår i desember 1929 uten å nevne julehøytiden med ett ord.

Magnus var en dyktig agitator, og under en 1. mai tale i Nittedal var lokalitet fylt til trengsel (Avisen *Arbeideren* 3.5.1930:2). Det toppet seg da han ledet en stor gruppe yngre arbeidssøkende som trengte seg inn i Lørenskog herredstyres møte og forstyrret forhandlingene. De krevde tiltak mot arbeidsløsheten: nødsarbeid og pengehjelp. Noen måneder senere ble saken i Nedre Romerike herredsrett, på tross av sitt dystre tema, en underholdende forestilling som ble referert i dagsavisene:

Til talte Magnus Hakkim er 37 år gammel, gift og har tre barn. Han er dømt for valgmisligheter til 24 dagers fengsel og bøtelagt 3 ganger for beruselse. Han forlanger å få spise frokost før han forklarer seg. Det samme gjør de øvrige tiltalte, også de med forklaringen om at de ikke har penger. Etter en diskusjon får de spise frokost på Kaffistova, på statens bekostning (Dagbladet 9.4.1930).

Journalist og novellist

Magnus Hakkim debuterte med novellen *Under brua* som stod på trykk i *Follo Socialdemokrat* 2. november 1921. Det er en skildring av livet ved Akerselvas østre bredd, en samlingsplass hvor «byens mest fordrukne lasaroner og tøser driver fritt spill». Det er ingen pen beskrivelse av miljøet han følger opp med, uten forsonende eller humoristiske vendinger slik det ble skildret i samtidens revyviser. Hovedpersonen fru Ruth Glende er en ung kvinne som blir utsatt for mishandling av sin ektefelle. Mer tilfeldig blir hun plukket opp av et par eldre kunstmalerere som hun sitter modell for. Budskapet er at personlig moral og idealer i det lange løp gjør henne fri fra et skadelig miljø.

Magnus var selvlært. Journalistiskoler fantes ikke på den tiden, en måtte lære seg yrket i praksis av eldre kolleger når en fikk sin første jobb i avis. Lokalavisen på Lørenskog søkte i august 1926 etter annonsesjef, en stilling han fikk. Redaktøren var nettopp fratrådt sammen med den som hadde hatt kontakten med stedets næringsliv. En kan se at Magnus i denne perioden utviklet seg som profesjonell skribent, tross liten eller ingen veiledning. I praksis var han redaktør fram til juli 1927 da avisen gikk inn.

Skjønnlitteratur i kortform

På omtrent samme tid dukket Magnus igjen opp som forfatter. Nå var han med på å starte *Arbeidermagasinet* eller *Magasinet for alle* som den senere tittelen kom til å bli. Det var et ukeblad med rot i arbeiderbevegelsen, men også et blad som trykket noveller, dikt og fortellinger av nye, unge forfattere. I den andre årgangen, i 1928, skrev han flere stykker med handling fra skog og villmark. Særlig var han en god skildrer av jakt og dyreliv (Berggrav 1979:53). Han er flink til å karakterisere dyrs atferd og innbyr leseren til å gjette:

Det led framover mot vår. Oppetter bekken, i den blaute nysnøen kom et langt smalt dyr. Det søkk nedi så det ble en djup, rundaktig vei etter. Pelsen var glinsende svart og det vesle hodet med den urolige snuten været hit og dit. Ved alle høl i isen stanset det. Somme ganger smatt det nedi og kom opp att med en fisk i kjeften. Åt denne opp og fortsatte videre –. Det var en oter (Jakt, fiske og friluftsliv 1949 nr. 3).

Edit Nakkerud, født Hakkim, med sønnen Leif på fanget. Hennes mann Kåre står bak. Fotoet er fra 1944.

Sine erfaringer som gruvearbeider bruker han også. I novellen *Blodig nikkel* går det steinsprang og ras i stoller og strosser (rom der malmen brytes). Tempot er høyt i skjæret fra karbidlyktene. Pressluftboret settes i ei vannåre så spruten står. En borer i et gammelt hull med rester av ladning, får salven rett i fleisen og bæres blodig bort til heisen. Forfatteren følger mannskapets farefulle behandling av metallet fra smeltehytten til det eksporteres til krigførende land. Han finner det meningsløst at nikkel fra den lokale gruven blir til kanoner som dreper andre arbeidere med sine prosjektiler.

Romaner

Med tiden ble det naturlig å ta i bruk det større formatet – romanen. *Jernringen*, som må sies å være hans viktigste, startet 15. desember 1935 som føljetong i *Akershus Arbeiderblad*, forfatterens hovedorgan. Her og i flere beslektede aviser var det behov for underholdningslitteratur som avveksling til lokale nyheter og det sedvanlige politiske stoffet.

En ny roman trykt som «utklippsfortelling» ble presentert i god tid før start for å appellere til leselyst og rekruttere abonnenter. Romaner var populær lesning på denne tiden – av de fleste i dag oppfattet som lesestoff mellom to permer. *Jernringen* nevnes i bygdeboka for Nittedal og Hakadal (Kirkeby 1968:383), men de lokale bibliotekene har ikke noen eksemplarer! Forfatterens utfordring gjaldt ikke bare handling, personkarakteristikk og språkføring. Romanen ble til mens leserne fordypet seg (og kanskje ga en og annen tilbakemelding?). Forfatteren hadde ikke et ferdig manus å høste av. Det ble heller ikke noe marked når siste punktum var satt. I ettertid burde teksten i sin helhet vært trykt – men noe initiativ i den retning er ikke kjent. Derimot skrev han på maskin et 194 siders manus etter oppfordring fra noen i lokalsamfunnet som ønsket å lese hele romanen.

Jernringen legger handlingen til Hakadal verk, et gods som omfatter gruver, jernverk, sagbruk, skoger og jord. Det skifter eier i 1750-årene da kammerråd Stenstrup overtar. Han er en rettskaffen mann som råker ut for mange intriger, ikke minst gjelder det hans vakre datter Chatarina som har flere friere – hvorav en velstående enkmann fra Ringerike! Romanen er spennende, har god tidskoloritt og hviler på lokalhistorisk grunn.

Gaten er en bredt anlagt roman med et stort persongalleri. Handlingen er lagt til Oslo sentrum, men også til Strømmen og Åneby i Hakadal. *Akershus Arbeiderblad* lover leserne spenning når de følger hovedpersonen som forsøker å komme unna et dragende, men akk så nedbrytende miljø.

Om mennesker og miljø sier forfatteren: «Jeg har i fortellingen gitt et lite innblikk i gatens liv, dens fornøyelser, forbrytelser, redsel, lengsler og dom.» Forfatteren boltrer seg likevel ikke i sosial misere. Umoral får ingen støtte, og rikfolk skildres sjelden med sympati.

Kvinnen som syndet ble forfatterens siste roman. Vi møter den unge mannen Martin som kommer pengelens og utranglet fra hovedstaden til hjembygda der moren og en søster holder til i barndomshjemmet. De lever i et pietistisk miljø – «de var stivnet til, blitt asketer, uten andre krav til livet enn mat og håpet om lønn en gang i evigheten».

De beundrer sønnens ferdigheter, men liker dårlig at han arbeider på et klassisk aktmaleri med en naken kvinne ved et badekar, og viser direkte avsky når de kjenner igjen modellen. Bare Ella, en av Martins skolekamerater forsvaret hans kunst, og sammen kjemper de for den kunstneriske frihet og for kjærligheten.

Tegning: usignert

Magnus Hakkim tegnet i *Arbeiderbladet* 30.5.1930, side 1.

Konklusjoner

Magnus Hakkim var en fargerik kar, politisk idealist og opinionsdanner med mange talenter. Det er vanskelig å si om det er journalisten eller den skjønnlitterære forfatteren som til enhver tid dominerer yrkesutøvelsen. Han brukte sine erfaringer og nådde leserne i kraft av sakene han skrev om og det engasjement han viste for dem. Det hadde ikke gått hans vei; det ble et turbulent liv med mye sykdom.

I alt 41 noveller og fortellinger, åtte essay, sju dikt og like mange kåserier, fem debattinnlegg, og tre romaner har stått på trykk i norske aviser og magasiner.

Bildet er utlånt av forfatterens barnebarn Arne Øyvind Westerhaug.

Forfatteren Magnus Hakkim syslet også med maling. Dette bildet var på utstilling i Kunstnernes hus i 1941. Tittelen er ukjent, men han har en fortelling fra ishavet, trykt i *Arbeiderbladet* 1924, der dette motivet kunne vært en passende illustrasjon. Bildet viser ei skute på selfangst.

Magnus (helt til venstre) under sin forklaring til retten i Lillestrøm, ved siden av de øvrige seks tiltalte. De var tiltalt for ordensforstyrrelser på møte i Lørenskog herredsstyre. Forsvarer var overrettsakfører Viggo Hansteen. Utsnitt av tegning i Aftenposten 9. april 1930.

Så hvorfor er denne forfatteren likevel gått i glemmeboka? Tiden er en forklaring. Det er 100 år siden han hadde sitt første innlegg i en avis, han kan ikke leses lenger. Men hovedårsaken er at forfatterskapet ikke finnes mellom to permer. Det er ikke noe skrift fra forfatteren til utlån på lesesalene fordi han alltid skrev i aviser og blad. Mye av stoffet ble trykt som kjellerromaner, et navn de fikk fordi plasseringen var på nedre halvdel av side tre, eller midt-

siden i avisen. Forfatteren trivdes best i arbeiderpressen. Avisene betalte nok også bedre enn mange forlag, og de betalte kontant.

Med sitt sterke sosialistiske engasjement og sin kraftige fordømmelse av fascismen måtte han i august 1941 holde en lav profil. I den siste novellen Magnus Hakkim satte på trykk, vender han tilbake til sin favoritt – hunden, menneskets trofaste følgesvenn i hjem

og skog. Denne gang er det dobermanen Lord som står bundet på gårdsplassen da han hører yngstebarnet rope fra en dam i utkanten. Hunden sliter lenken og lager så mye leven at husfolket som har glemt ungen, legger på sprang. De ser at Lord har holdt tak i gutten til den ikke orket mer, og begge drukner. Gutten blir båret hjem i farens armer, og leseren får lodde dybden i ordtaket: Jo bedre man lærer menneskene å kjenne, dessto høyere elsker man dyrene.

KILDER/LITTERATURHENVISNINGER

- Alsvik, Ola 1998: Historien om Lørenskog : myter og mennesker 1900–1990. Utgitt av Lørenskog kommune.
- Berggrav, Eivind 1979: «Magasinet» : bladet som skapte kulturhistorie. Tiden forlag, Oslo.
- Christophersen, Tom 2004: Idrettsglede i 100 år : Hakadal idrettslag 1900–2000. Gran Trykkeri.
- Kirkeby, Birger 1968: Bygdebok for Nittedal og Hakadal : gardshistorie B. 2. Utgitt av Nittedal kommune.

FORFATTEROMTALE

Asle Gire Dahl, født 1942, er dr.polit. fra Universitetet i Oslo. Fra 1994 var han dosent og senere professor i pedagogikk ved Universitetet i Sørøst-Norge, campus Hønefoss. Han har levert flere bidrag til *Heftet Ringerike*.

Foto: Fotograf ukjent

Stixrud-farmene på prærien i Minnesota ca. 1914 med Bernhard, Manda, Marie og Nils.

«Homesteadere» fra Tyristrand – på prærien i «junaiten»

Brødrene Stixrud fra Nakkerud var *carpenters and builders* fra 1884
og farmere fra 1904 til eldstemanns endelige retur
fra Minnesota til Gamlelandet i 1915.

OLE KLANDERUD

I 1869 kjøpte Peder Nilsen Ødegaard (1821–1902) gården Nedre Stigsrud på Nakkerud og tok gårdens navn. Han hadde allerede tre sønner: Nils født 1856, Johannes født 1857 og attpåklatten Bernhard født 1865. Peder og kona Anne Marie Johannesdatter fikk også datteren Gustava som ble født i 1860 på Hovin, konfirmert i 1875 og bosatt på Stigsrud.

Foreldrene og alle barna finnes i folketelling 1865 på Hovin og i 1875 på Nedre Stigsrud. Gustava døde som ungjente i 1879 på Stigsrud. Da Peder Nilsen ledet tømmerarbeidet ved byggingen av Tyristrand kirke ved Skjær-

dalen i 1856–1857, bodde han til leie på gården Nedre Hovin hvor alle barna er født.

1860-årene var et tiår med tvangsauksjoner og stor omsetning av gårdsbruk. Ikke bare de såkalt større gårdene på Ringerike, men også gårder av middels størrelse var ofte for salg. Dette i motsetning til i 1930-årene da omsetning gjaldt først og fremst de større gårdene. I en annonse i *Ringeriges Ugeblad* fra 12. juli 1860 blir gården Nedre Stigsrud avertet til salg med Amerika-reise som begrunnelse. Den underliggende realitet var at tvangssalg og auksjon så ut til å nærme seg.

Til Amerika

Det lå i 1884 i kortene at nesteldste sønn Johannes skulle overta etter faren. Han hadde riktignok i 1880 sammen med eldstebror Nils vært *over there* for å se på forholdene, men de kom tilbake etter rekognoseringen. Nils og yngstemann Bernhard som begge var ugifte, dro høsten 1883 tilbake til Minnesota, USA, mens Johannes giftet seg og ble far i 1884. Kona ble modumsjenta Elisabeth Marie Jonasdatter født 1857. Faren Peder Nilsen døde i 1902 og mora Anne Marie i 1904, og Johannes var for lengst den reelle gårdbruker. Utvandringen var stor fra Norge på den tiden. Høsten 1884 var brødrene an-

Foto: Fotografi ukjent

Nils P. Stixrud (1856–1947).

Foto: Fotografi ukjent

Bernhard 19 år gammel høsten 1884
i Fergus Falls, Minnesota.**Tilvalg.****Paa Grund af en forestaaende Amerikareise**

agter jeg at sælge min eiende Gaard Stixrud paa Tyistranden, af Skyld 2 Daler 46 Skilling. Indmarken bestaar at 160 Maal god Jord, hvoraf 30 Maal er tillagt med Græsfrø, den øvrige Jorde bruges som Agerland. Til Gaarden hører 2de Havnehauge hvori havnes godt for den Besætning, som fødes paa Gaarden. Om Pris og øvrige Vilkaar kan afhandles med Undertegnede, der bor paa Gaarden, eller med Typograg G. Stalsberg i Hønefos.

Stixrud den 11te Juli 1860.

Niels Ottersen.

Annonse datert 11. juli 1860 i Ringeriges Ugeblad.
Gården Stigsrud blir avertert til salgs.

kommet Fergus Falls, og Nils og Bernhard kom straks i arbeid. Det fremgikk av visittkort at de påtok seg oppdrag som *carpenter and builder*.

Brødrene var flere ganger tilbake i gamlelandet for å besøke mor og far, slekt og venner frem mot århundreskiftet. Som godt voksen giftet Nils seg med eldstedattera på nabobruket på Nakkerud, den ti år yngre Hermanda Gilbertine Andersen, født 1866, kalt Manda. Han tok henne med tilbake til Minnesota, nærmere bestemt til småbyen Thief River Falls, 110 km sør for grensen til Canada, nær det nordøstre hjørnet av staten Minnesota.

Homesteading

Thief River Falls ble etablert i 1887 og fikk bystatus i 1896. Byen var en trelast- og mølleby som senere ble et jernbanesenter for frakt av hvete. Minnesota hadde blitt et territory i 1849 og en stat i 1858. I 1904 ble det åpnet for *homesteading* rundt Thief River Falls etter at regjeringen hadde «kjøpt» jorda av Chippewa-indianerne. Det indianske reservatet ble oppløst samme år, og indianerne her ble innlemmet som en del av Red Lake Band of Chippewa.

Nils og Manda ble tildelt en fjerdedel av seksjon 15, nærmere bestemt den nordvestre fjerdedelen på 647 dekar

flat prairiejord med rikt jordsmonn. Bernhard eide og drev også seksjon 15, den sørvestre fjerdeparten. Til sammen hadde brødrene 1 295 dekar dyrkbar mark i sitt eie. Farmene lå rett øst for Thief River Falls. Med dagens reisetid er det ca. 25 minutters biltur fra byen, og townshipets (grendas) navn var Highland. De samarbeidet om oppdrett av *Durham cattle* og drev farmene som en enhet da de grenset mot hverandre. På si' tok de fortsatt på seg noen tømreropdrag, og brødrene benyttet erfaringen de hadde opparbeidet fra de første 15 årene rundt om i Minnesota som *carpenters and builders*.

I juni 1906 ble Nils og Manda foreldre til en datter, Marie Antonie. Manda var 40 år gammel og Nils 50 år gammel, og Marie ble deres eneste barn. Jordmor var mrs. Sever Nelson, med god bistand fra Nils' bror Bernhard. Bolighusene var små, og slik plassert at grensen mellom eiendommene gikk midt over det felles tunet.

Plutselige besøk av indianere forekom, men urfolket kom aldri i aggressivt ærend. En kort periode til å begynne med bodde nybyggerne i en *dug out* (jordkjeller) til det første vesle våningshuset var reist.

HOMESTEAD

Ved en føderal lov av 1862 (*Homestead Act*) fikk enhver som var amerikansk borger eller hadde søkt borgerrett, på visse vilkår rett til å få gratis av unionens jord et areal på 160 acres (647 dekar).

Etter fem år fikk nybyggeren full eiendomsrett til sitt *homestead*. Loven av 1862 tok sikte på å hindre oppsamling av jord på enkelte hender og å fremme innvandringen til de vestlige stater.

Virkningen ble imidlertid begrenset, i det mange arbeidere og småbrukere ikke maktet å betale de gebyrene som landervervet medførte. Det er beregnet at tre firedeler av den jorda som ble solgt etter Homestead-loven, tilfalt spekulanter (Reusch 2019).

Gammel kjærlighet

Manda hadde ord på seg for å være vakker. Blant annet hadde hun som 24-åring den 4. juli 1890 hatt oppdraget med å strø blomster foran keiser Wilhelm og kong Oscar II ved deres ankomst med båt til Skjærdalen på Tyrstrand. Blomsterstrøingen utførte hun sammen med sin ikke fullt så smukke søster Esti. Keiser Wilhelm hadde visstnok kommentert at Manda hadde så små, vakre ører.

Manda hadde nok hatt noen kjærester i gamlelandet før Nils. En av gamlekjærestene var Johannes Løkka fra Nordre Modum. Nils sleit som verst på jorden med våronna og ville gjerne ha litt god mat for en gangs skyld. Manda var gått over til mrs. Øvrums på nabofarmen, som hadde telefon på samme linja som «Stexrud» farm.

Da fór det en djevel i Nils. Han visste at Manda tok telefonen når det ringte signalet til «Stexrud» farm. Han ringer det signalet og skapte seg lik Johannes Løkka i målet:

- Er det på Stigsrud farm? spurte Nils.
- Ja, svarte Manda.
- Å, goddag, dette er'n Johannes Løkka. Je har tenkt å ta meg en tur bort og besøke dere. Je er nå i Thief River Falls og er nettopp kommen fra Norge.
- Å, nei så morro dette var, da, og velkommen skal du være.

Så ringte hun opp til Nils og sa:

Foto: Fotograf ukjent

Søstrene Esti og Manda Andersen (Manda til venstre) i nasjonaldrakter som de bar 4. juli 1890. Bildet har tidligere blitt publisert i [Hefte] Ringerike (1951–1952) side 17, men da med feil navn på de fotograferte.

- Å, nei, nå ringte'n Johannes Løkka opp ifrå Thief River Falls at han vil komma og vitte oss. Han er nettopp kommen frå Gamlelandet, og nå tar han Theam og Boggy og er her på vell ein time!

Manda drog hjem i en fyk og en fei og skulle gjøre i stand. Nils måtte skifte klær, og hun bakte *cookies and cakes*, *pone and pie*, lagde pudding og annen god mat. Johannes Løkka kom ikke, men han Nils fikk seg et godt måltid for en gangs skyld.

Foto: Johannes Andersen Dahlstrøm, Svenstrud (2697) på Nakkerud

Peder Nilsen Stigsruds begravelsesfølge ut fra gården Stigsrud (268/1) på Nakkerud i mars 1902.

Retur til Gamlelandet

Nils var mild av natur, mens kona Manda var det motsatte. Det ble sagt at hun hadde vel så god kjemi med svogeren Bernhard, som jo hadde vært assistierende jordmor ved datteren Marie Antonies fødsel i juli 1906.

Bernhard ble i 1909 valgt inn i The Board of Supervisors, Highland Township for en periode på tre år, etter å ha mottatt 25 stemmer. Han hadde også enkelte lokale tømmeroppdrag for townshipet. Etter hvert fikk Manda hjemlengsel til gamlelandet, og da en farmer i området tok sitt eget liv etter først å ha skutt sine barn og sin kone, visstnok av ensomhetsfølelse, begynte Manda virkelig å mistrives etter at uhyggen hadde spredd seg på prærien.

I 1915 solgte brødrene Stixrud sine 1 295 dekar til Andrew Olson, og Nils, Manda og datteren Marie returnerte til Norge, etter norske forhold velstående. Bernhard kom tilbake til gamlelandet en gang på første halvdel av 1920-årene, fremdeles som ungkar, også han velstående. Han var rentenist frem til børskrakket høsten 1929, men i begynnelsen av 1930-årene tapte han mange penger da banker gikk over ende også her hjemme.

I 1936 døde Manda nær 70 år gammel, og året etter døde Bernhard vel 72 år gammel. Han fikk på slutten svært smertefull magekreft, men hadde fremdeles såpass god økonomi at han kunne leie privat sykepleierske, søster Signe, det siste året han levde.

Når Nils i mellomkrigstiden skulle til det vi i dag omtaler som Tyristrand sentrum, sa han alltid at han skulle til Skjærdalen, den opprinnelige betegnelsen. Da annen verdenskrig kom, var Nils 84 år gammel. Han hadde sett hvor

Foto: Jonas Stixrud (1885–1973), Tyristrand

Bernhard P Stixrud (1865–1937) til venstre på bildet siste sommeren han levde. Andre på bildet er fra venstre Petra Tajet (husholderske på Nedre Stigsrud i mer enn 60 år), sykepleierske søster Signe, gårdbruker Peder J. Stixrud (1884–1964) samt Ebba (tjenestejente). Bildet er fra tunet på Nedre Stigsrud.

Foto: Kjetil Klanderud (1929–2004), Tyristrand

Bilde fra farmen Stixrud i Minnesota tatt sommeren 1995. Hovedbygningen stod fremdeles, men var forlatt for en årrekke siden og så nå nærmest ut som et forlatt spøkelseshus. Den virkelige stordrift var nå blitt en realitet på prærien.

flinke tyskerne var i alle yrker i Amerika og hadde fått stor respekt for dem. Familien fryktet at han skulle holde med tyskerne under andre verdenskrig og kanskje bli landssviker. Han gjorde

ikke det, men døde som olding på datterens småbruk på Modum, nær 91 år. Han var sliten og mett av dage og sa på slutten av sitt liv: «Je sku ønske je snart fekk venger!»

KILDER/LITTERATURHENVISNINGER

- Anon. u.å.: Gammel kjærlighet. I: kladdebok funnet på bruket Anders-Stigsrud, Nakkerud.
- Reusch, Marianne 2019: Homestead. I: Store norske leksikon. Hentet 4. april 2020 fra <https://snl.no/homestead>
- Swanson, Lois 1996: Brev med kopi av bygdebok Highland Township, Minnesota, USA.

FORFATTEROMTALE

Ole Klanderud, født 1956, er cand.jur. 1983 og advokat 1985. Senere dommerfullmektig og politiadjutant. Klanderud overtok gardsbrukene Nedre Stigsrud 1984 og Anders-Stigsrud 1994 på Nakkerud, som begge har vært i ætta siden 1869. Klanderud er klasseimester 1968 i historie fra Slemdal skole, Oslo.

Uhellet i Hønengata fikk stort oppslag i Ringerikes Blad 14. juni 1973.

Mary-Anne blei slått ned av bjørka

Ikke så rent sjelden fører en artikkel i *Hftet Ringerike* til en ny sak.

Det er følgende historie et eksempel på. Den handler om Mary-Anne Bech-Nielsen som ble slått ned av ei bjørk i Hønengata, en hendelse som vi omtalte i fjorårets artikkel om Wella-salongen til Gudrun Haughovd i Hønengata.

ANNE SOFIE HVAL

Artikkelen heter det:
Det kunne gått riktig galt den gangen ei halv bjørk kom som et prosjektil inn gjennom inngangsdøra, midt i åpningstida. Treet traff akkurat foran kassaapparatet der kundene pleide å stå når de betalte. Heldigvis var det ingen der akkurat da! Det var et skikkelig tordenvær som var årsaken. Lynet slo ned i ei bjørk utenfor forretningen til pølsemaker Huseby, og halve treet sneia – og velta! – ei barnevogn så ungen datt i bakken. Hverken voksne eller barn blei skada, men sjefens sykkel blei fullstendig ødelagt.

– Det er jeg som er damen med barnevogna! sier Mary-Anne Bech-Nielsen. Hun bodde, og bor fremdeles i nabo-

laget, i Asbjørnsens gate. – Og det er feil at ingen ble skadet, for jeg brakk ankelen. Den er faktisk aldri blitt helt god igjen og var årsaken til at jeg måtte slutte å arbeide tidligere enn planlagt. Det var heller ikke tordenvær det var snakk om den gangen, men et fryktelig vindvær som herjet. Mary-Anne syntes nå ikke det var noe spesielt til vind, hun. Men så er hun da også oppvokst i Hustadvika ved Molde.

Datoen var 13. juni 1973. 23 år unge fru Bech-Nielsen var på farten med sønnen Morten på åtte måneder. Han lå trygt i barnevogna. I tillegg var hun gravid med sønnen Henning. De var på vei til Boforsyningen i Hønengata, og hadde nettopp kommet gjennom

undergangen, på høyre side av gata. Utenfor pølsemaker Husebys forretning hørte hun plutselig en skarp lyd og oppdaget at ei av bjørkene var i ferd med å gå over ende. Hun sprang med barnevogna over til den andre siden av gata, men trappa til frisørsalongen hindret henne i å komme seg videre, og dermed ble hun truffet av treet da det deiset i bakken. – Hadde jeg ikke løpt over gata hadde det nok ikke gått så bra, sier hun.

Det stemmer imidlertid ikke at ungen datt i bakken, – eller havnet under trappa, som det sto i *Ringerikes Blad* dagen etter. Morten lå trygt og godt pakket ned i bagen på vogna med kallesjen oppslått.

Foto: Fjellanger Videre / repro Bjørn Johnsen / Buskerud Fylkesarkiv

Høngata i 1951 med Splitkein skifabrikk og HØKA i bakgrunnen. Nederst midt på bildet ser vi undergangen, og til høyre bjørkene utenfor Husebys forretning. Til venstre for gata ligger det hvite huset der frisørsalongen holdt til. Huset hadde trappa helt ut i gata.

Foto: Anne Sofie Hval

Faksimile Ringerikes Blad

Allerede dagen etter uhellet begynte arbeidet med å fjerne bjørkene i Høngata.

Mary-Anne Bech-Nielsen og hennes to sønner Morten (til venstre) og Henning tilbake 48 år etter at de ble truffet av bjørka. Det skjedde der det nå er parkering utenfor det hvite huset i bakgrunnen. Huset som Wella-salongen holdt til i, er revet.

Han fikk bare et lite risp i kinnet. Verre var det med mor som ble liggende fastklemt under treet. Folk kom løpende til og ba henne bli liggende i ro til sykebielen kom. De var redd hun kunne ha skadet ryggen. På Ringerike sykehus ble det konstatert brudd i ankelen. Egentlig skulle den vært operert, men den ble bare gipset. Hun ble på sykehuset i to uker slik det var vanlig den gangen, og etter seks-sju uker kom gipsen av.

– Det var som å trække på tusen nåler! sier Mary-Anne. Bruddet hadde ikke grodd riktig. Hun ble sendt til Sophies Minde og to nye ukers opphold, men beinet ble likevel aldri helt bra. Etter hvert begynte hun i jobb, og i mange år var hun på kjøkkenet på Hvalsmoen. Til slutt orket ikke ankelen mer belastning, og Mary-Anne måtte slutte å arbeide da hun var 56 år.

Samme dag som uhellet fant sted, rykket kommunens folk ut for å felle trær i Høngata. Seks trær måtte tas i første omgang, og de var ganske pill råtne. Den bjørka som Mary-Anne fikk over seg, hadde dessuten blitt truffet av lynet flere år tidligere, og det var derfor den ble et lett bytte for vindværet. Det ble slutten på den flotte alleen som i sin tid var anlagt langs Høngata.

FORFATTEROMTALE

Anne Sofie Hval, født 1957, er journalist og folklorist. Hun har gitt ut boka *Vågårds og Marigårds historie* sammen med sin far Thorleif Solberg, og slektshistorien *Kjærlighetens vidunderlige strøm*. Hval er redaksjonsmedlem i *Heftet Ringerike* siden 2015 og styreleder i Stiftelsen Ringerikes Museum.

Foto: Anders Skrataas

Lysskjoldene på veggene i tårnloftet i Vikar kirke er dekorative. Man vet ikke sikkert om hvordan de ble anvendt. Andre steder i landet ble slike lysskjold brukt fram til slutten av 1800-tallet.

Lysskjoldene i Vikar kirke – en lite kjent skikk

– Jeg fant skjoldene nedstøvet på kirkeloftet mens jeg var kirketjener i Vikar.

Etter en prat med daværende kirkeverge Per Kolstad ble vi enige om å henge dem på veggen i tårnloftet. Det var nok en god og fornuftig løsning, forteller Andreas Dammen.

ANDERS SKRATAAS

Alternativet var faktisk å kaste det «gamle skrotet» som bare lå og støvet ned. Men skjoldene må jo ha hatt en betydning en gang i tiden. Trolig ble ikke lysskjoldene mye brukt i Ådal, og når skikken begynte og opphørte, er ikke godt å si noe sikkert om. Kanskje var det en av sogneprestene som oppfattet skjoldene som en uskikk, og at de derfor ble lagt unna?

Det finnes noen lysskjold også i Nes kirke, men de er i dårlig forfatning. Nes kirke ble innviet i 1860, men om skjoldene har vært der hele tiden, er uvisst.

Ved begravelser

I Vikar kirke var lysskjold i bruk i perioden 1750 til 1850 (Skrataas 2002). Det er også brukt lysskjold andre steder på slutten av 1800-tallet (lokalhistoriewiki). De ble brukt ved likvake og ved transport av kisten fra hjemmet til kirken. Det ble satt lys på skjoldene, og de ble båret fremst i følget. Svært viktig var det at lysene ikke sloknet før kisten var i jorden. Akkurat det kunne sikkert være en utfordring utendørs. Det ble sagt at hvis et lys sluknet, ville det snart bli begravelse igjen, men slike historier har nok lett for å oppstå. Etter

begravelsen var det vanlig at lysene ble gitt til kirken og benyttet i andre kirkelige handlinger. Det var sikkert lokale varianter av skikk og bruk.

Skjoldene

Utformingen av skjoldene bærer preg av de gamle adelsskjold. Her blir det gjetting, men skjoldene var nok ikke helt billige å lage og antagelig for dyre å anskaffe for husmannsfolk. Overmalte skjold tyder på flere gangers bruk. Om de ble oppbevart hjemme hos familien eller om de ble hengt opp i sakristi eller våpenhus i påvente av dødsfall, er ikke godt å si.

Foto: Anders Skrataas

*300 år gamle Vikar kirke er staselig i all sin enkelhet.
«Den vitner ikke om overflod», skrev Trond Bergsund i en betraktning.*

Symbolikken i skjoldene er liv og død. På den ene siden er det en ljå; dødens symbol, og på den andre siden et liljeblad; livets symbol. Øverst på skjoldet er en hodeskalle med en krans rundt hodet. Hodeskalle er også dødens symbol, men kransen symboliserer at døden er overvunnet og at livet fortsetter, kanskje på en annen måte. I et midtfelt er det plass til å male initialer, navn eller annet. Sammen med skjoldene i Vikar kirke ble det også funnet noen svarte sløyfer, som kanskje ble brukt til dekor.

Skjoldene var neppe kirkens eiendom, men de ble kjøpt privat og trolig brukt flere ganger. De ble da malt over og andre initialer eller symboler ble påført. Skjoldene er presset i en form, noe som tyder på masseproduksjon. Det skal da også ha vært en fabrikk i Oslo som fremstilte slike i stort antall.

Betraktninger

Det er lite kildemateriale og lite konkret å finne omkring skjold og skikk og bruk. Jeg tror ikke skjoldene ble brukt i stor utstrekning, i hvert fall ikke i

Ådal. Flere år før jeg begynte på heftet om Vikar kirke (Skrataas 2002), hadde jeg en del kontakt med Trond Bergsund.

Han visste mye om kirkas historie, men hadde ikke noen sikker mening om lysskjoldene. Han kjente heller ikke til at de hadde vært brukt. Kan man tenke seg at en effektiv selger hadde vært på farten, og kanskje fikk solgt en god del uten at det ble tradisjon for å bruke dem? Og i så fall bare unntaksvis?

KILDER/LITTERATURENHENVISNINGER

- Begravelsesskjold – lokalhistoriewiki.no
- Skrataas, Anders 2002: Vikar kirke gjennom 300 år. Utgitt av Ådal menighetsblad i forbindelse med kirkens 300 år i 2002. Hallingby.
- Muntlig kilde: Trond Bergsund

FORFATTEROMTALE

Anders Skrataas, født 1941, er utdannet som typograf. Han har arbeidet i *Ringerikes Blad*, først som typograf fra 1966 og fra 1976 som journalist, til han gikk av som pensjonist i 2008. Han har engasjert seg ivrig i lokalhistorie og forfattet en rekke jubileumsskrifter, blant annet *Norderhov Sogneselskap 200 år* som ble utgitt i 2011.

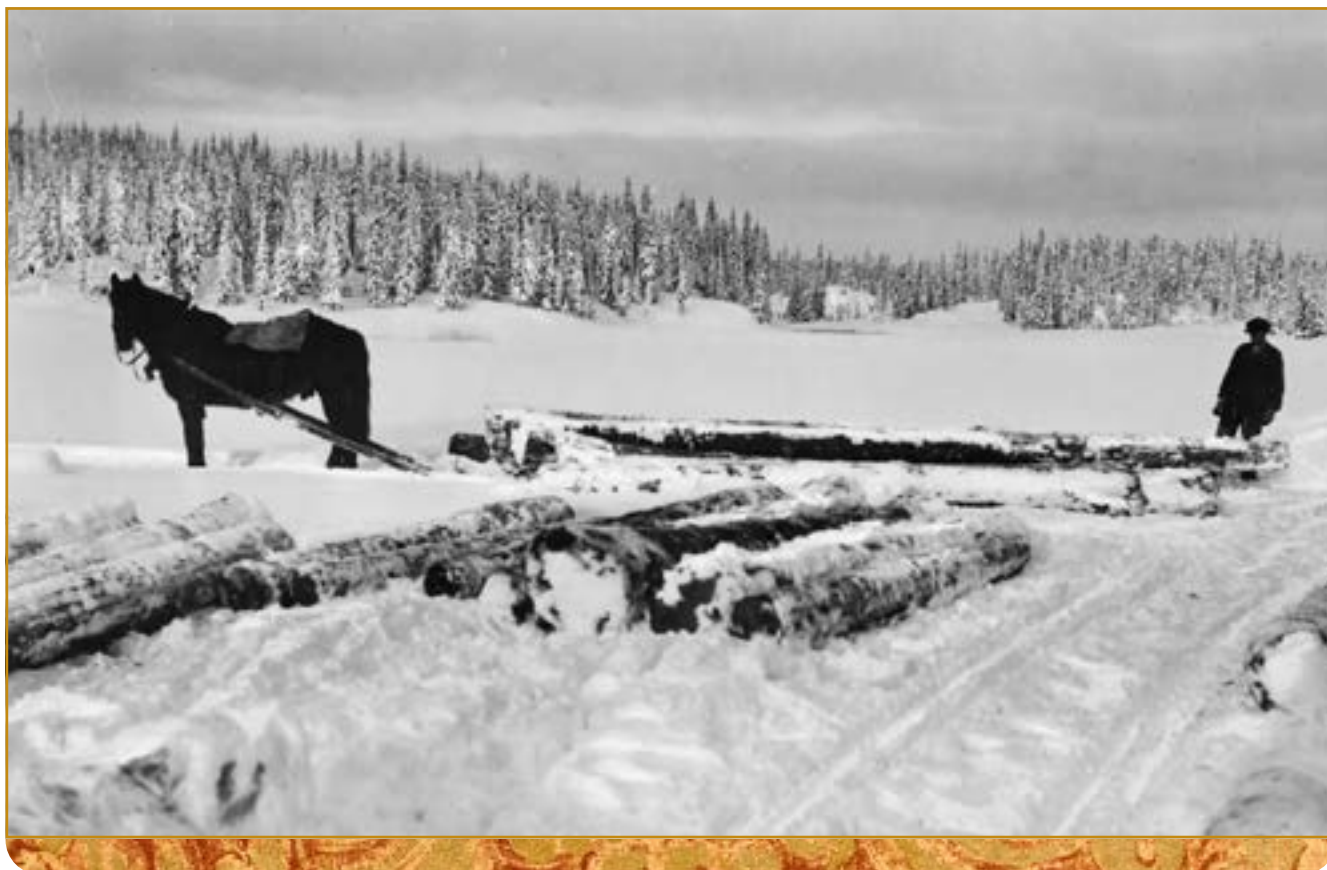

Foto: Fotograf ukjent / Søndre Gran kortforlag / Oslo Museum

Ved Katnosa, Nordmarka ca. 1925.

Den gamle kongeveien *i Krokkleiva*

Den gamle ferdselsveien mellom Kristiania og Ringerike over Krokskogen gikk i Krokkleiva. Bøndene på Ringerike sleit seg opp kleiva med varer de solgte i hovedstaden, og her kjørte lasskjørerne trekull til Bærumsverket. Tømmeret til Drammensvassdraget gikk den motsatte veien.

SVERRE ANTON BJERKELI

I juni måned drev seterfolket buska-
pen opp kleiva og inn til de mange
setrene på Krokskogen. Min bestefar Karl Kristiansen Bergestua setra i mange år på Øskjevallsetra som ligger øst for Bruløkka, et bruk langs den gamle veien. De siste som setra på Krokskogen var, Olga og Martin Nordli, de drev på Retthella fram til 1972. Se mer om setrene på Krokskogen hos Bakke (2013:520 ff.) og om Karl Kristiansen hos Bakke (2002:607 ff. og 2006:151 ff.).

Tømmerkjøring

I 1868 kom tresliperiene i gang langs Drammenselva. Da ble det bruk for tømmer, og tømmeret sto på Krokskogen. Kleiva ble en nyttig ferdselsåre. I

nesten hundre år ble tømmer fra Krokskogen kjørt med hest ned Kleiva om vinteren og lagt på isen i Sundvollsvika. Så snart det kom snø inne på skogen kjørte en tømmeret fram til Kleiva. Dette i påvente av at isen skulle legge seg på Steinsfjorden, og nedkjøringen kunne begynne. Å lage slepeving med gjerne seks til åtte tømmerflak måtte gjøres med omtanke. En måtte ta hensyn til vær og snøforhold, om det ble snøfast eller glatt. Mest av alt var hensynet til hesten. Du hadde med dyr å gjøre. Hest og mann måtte stole på hverandre.

Vinteren 1941 kjørte jeg tømmer i kleiva for Sigurd Bili på Vik. Han hadde et skogstykke inne ved Sørsetra. Det var

min første vinter som tømmerkjører. Jeg var da 18 år gammel. Siden ble det 20 vintre med hest i skogen inntil maskinene og tømmerbilene tok over på godt og vondt. Mest av det gode.

Rehabilitering av kleiva

I 1966 var Dronningveien ferdig, Krokkleiva ble ikke lenger vedlikeholdt og forfalt. Senere har noen ildsjeler tatt tak.

Ved hjelp av Statens vegvesen, Venneforeningen Krokkleiva og midler fra Sparebankstiftelsen Ringerike samt sherpaer fra Nepal er kleiva satt i god stand igjen (Grande 2020). Nå ligger den der igjen til glede for nåværende og kommende generasjoner.

Foto: Fotograf ukjent / Søndre Gran kartforlag / Oslo museum

Foto: Frodis Marie Ruud

Foto: Fotograf ukjent / Søndre Gran kartforlag / Oslo Museum

Øverste bilde: Fra Katnostjernet. Venstre: Sverre Bjerkeli som pensjonist arbeider daglig med ved.
Høyre: Krokkleiva på 1930-tallet.

KILDER/LITTERATURHENVISNINGER

- Bakke, Gudmund 2002: Hole bygdebok B. II : Bygda og folket : bosettingshistorie i Steinsfjeringen. Hole kommune.
- Bakke, Gudmund 2006: Hole bygdebok B. IV : Bygda og folket. Hole kommune.
- Bakke, Gudmund 2013: Hole bygdebok B. VI: Historien om Hole : det var her det begynte. Hole kommune.
- Grande, Knut 2020: Krokkleiva – fra utskjelt kongevei til attraktiv turvei. I: Hefte Ringerike 92: 64–69.

FORFATTEROMTALE

Sverre Anton Bjerkeli, født i 1923, bor i Norderhov. Han fylte 98 år 16. juli 2021 og er derfor den eldste bidragsyteren i *Hefte Ringerike* noensinne! Sverre blei født på småbruket Bjerkeli på Lisletta i Norderhov. Faren kjøpte 16 mål av Halvor Hval i 1917. Det var løvkratt og litt skog, men ikke noe dyrka mark. Faren satte opp hus og dyrka opp jorda. I tillegg hadde de et par kuer, gris, høner, og de dyrka potet og grønnsaker og hadde bærhage. Faren begynte i skogen for Sigurd Holemark på Hesselberg og jobba der i 38 år. Sverre var den yngste av sju søsken. Det var smått under oppveksten sjøl om faren aldri var arbeidsledig; de hadde alltid mat på grunn av husdyra og det lille de kunne dyrke. Sverre synes han har hatt en god barndom og oppvekst.

Da Sverre var ung, starta arbeidslivet tidlig. Han blei gårdsgutt på Vestre Vaker i en alder av 15 år i 1938. I begynnelsen av krigen blei han tømmerkjører. Seinere jobba han på gården Stufstad i Brandbu. Han forteller at alle spiste sammen på gården. Sverre har folkeskolen. Han hadde alltid stor interesse for landbruket og tok landbruksfag gjennom Norsk korrespondanseskole under krigen. Han kjøpte den første hesten i 1946 og jobba som skogsarbeider. Den siste hesten blei avliva i 1968, og Sverre kjøpte en skogsmaskin.

I 1977 blei han ansatt i Arbeidstilsynet i Drammen i avdelinga for jord- og skogbruk. Han hadde ansvaret for hele Buskerud. Arbeidsoppgavene var det som i dag heter HMS (Helse, Miljø, Sikkerhet). Han brukte mye tid på informasjon om sikkerhetsrutiner gjennom forskjellige organisasjoner og møter med bønder og skogsarbeidere. Ved ulykker var det oppgava hans å finne ut hva som hadde skjedd. Ofte skjedde ulykker fordi personen «skulle bare...» «Godt vedlikehold av verneutstyr er alfa og omega også i dag». Etter 13 år i Arbeidstilsynet blei Sverre pensjonist i 1990. Sverre har alltid vært interessert i politikk og blei medlem av Arbeiderpartiet i 1954. Der er han fortsatt medlem og har hatt mange politiske verv. Gjennom Norderhov skog- og landarbeiderforening blei han LO-medlem i 1956, og med det fulgte mange fagligpolitiske verv, både sentralt, på fylkesplan og lokalt, blant annet som leder i Ringerike Faglige Samorganisasjon i åtte år. Som pensjonist har han fortsatt medlemskap i LO, men slutta med politiske og fagpolitiske verv da han blei ansatt i Arbeidstilsynet. Sverre har gjennom et langt liv sett og erfart enorme forandringer i arbeidslivet og ellers i samfunnet. I årets artikkel skriver han at han kjørte tømmer i Krokkleiva med hest. Der det den gangen var arbeid og slit, er det nå «turister» som «sliter» seg opp Krokkleiva, nå et nasjonalt kulturminne.

Notene til Svarten. Komponist: Geir Bråten.

Svarten

av Elling M. Solheim – tonesatt av Geir Bråten

Hesten Elling M. Solheim skriver om, er ingen bestemt hest.

Både Svarten og Per er oppdiktete navn.

Diktet ble utgitt i samlingen *Natta og nyingen* i 1938.

På den tiden var det mange hester som het Svarten ...

GEIR BRÅTEN

Jeg fikk inspirasjon til å tonesette dette diktet mens jeg satt i Elling M. Solheim-komiteen for dikterens 100-års jubileum i 2005. Vi hadde en førkonsert i Veme kirke.

Der ble *Svarten* fremført for første gang. Min bestefar, min far og mine onkler og naboer hadde alle hester, og Svarten var et vanlig navn.

Bror til Elling var gift med min fars kusine, og Elling vanket hos mine besteforeldre.

Jeg husker på 17. mai at vi på Borglund skole gikk oppom barndomshjemmet hans før vi gikk til kirken. Dette var før han flyttet til Hønefoss. Solheim-komiteen satte opp minnesmerker av Elling både ved fossen i Nordre park i

Hønefoss og ved hans barndomshjem på Veme. Ellers var det stor jubileumskonsert i Hønefoss kirke i 2005. En biografi *Kvae på nevene, dikt i hjertet* ble skrevet av Christopher Hals Gylseth, og en diktbok *Eld i snø* med Ellings mest kjente dikt, deriblant *Svarten*, ble utgitt. Med diktet om *Svarten* kan vi minnes Elling M. Solheim som blant mye mer var Skogens dikter.

SVARTEN

*Det fins itte bausere, gildere hest
håkke i øst eller vest.
Bogbrei og rundlendt – grovbeint og djup,
– mangler en stolpe på ellefte kvarten.
For lasse i skogen er'n endefram glup.
– Det fins itte måken tel Svarten.*

*Nei, du sku se på'n når'n legger i vei.
Venda den tar'n i en fei.
Utover åsen så snøføika står,
– alle så kjenner dom gampen på farten.
Helt nedpå velta i firsprang det går.
Ja det går gjetord a' Svarten.*

*Den Borken hans Per som ska væra så bra
og som han skryter så a',
sto' fast på høgda med venda en dag,
– je syns nå itte det var rare knarten.
Det gikk som en røik uten banning og slag
da je tok og spente for Svarten.*

*Og snålere gamp sku du aldri ha sett,
den har nesten folkevett.
Onga får leike sig me'n som dom vil,
– mig har'n så kjær – skjønt je itte har spart'n.
Bytte bort han? Nei så aldri je vil,
for jeg får itte måken tel Svarten*

*Når han blir gammal og stivbeint og støl,
da er je au fæli sjøl.
Skogen er hard den for hest og for kar
og gampen ska sleppe å komma på farten.
Bak stallveggen går je og farvel me'n tar
– og så får'n ei kule – Svarten.*

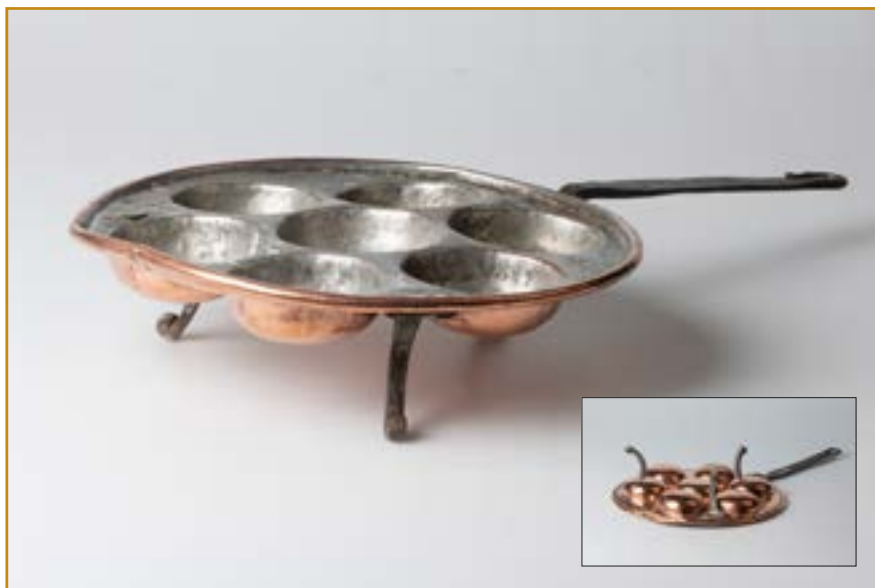
Elling M. Solheim

KILDER/LITTERATURENHENVISNINGER

- Solheim, Elling M. 2004: Eld i snø : dikt i utvalg til 100-årsminnet 2005. Ringerike Historielag og Soknedalen lokalhistoriske forening.

TONESATTEROMTALE

Geir Bråten, født 1949 på Veme, har i tillegg til dikt av Elling M. Solheim, tonesatt dikt av Elling Lien Vistekleiven, Kjetil Almelid og Randi Lise Rønnestad og har gitt ut CD med henne. Han har koret Wenche Myhre, Plácido Domingo og Luciano Pavarotti. Bråten har underholdt med Solheim og Sandbeck på Det Norske Teatret og de årlige Kulturbakkane på Sunnmøre. Han musiserer med Ragnhild Hvidsten og Morten Bjerved og ved viseklubber. Geir Bråten er utdannet cand.mag. og musikkpedagog.

Munkepannen, med plass til syv munker, er laget i kobber med fortinning innvendig. Munkepannen i Ringerikes Museums eie er fra antatt siste halvdel av 1800-tallet. Den er fra Hunstad gård i Hole.

Munkepanne

En munkepanne er et kjøkkenredskap som brukes til å steke munker i. En munk er et lite bakverk som helst ble servert varmt og gjerne med melis og syltetøy.

PREBEN L. JOHANNESSEN

Gjenstanden vi her skal se litt nærmere på, er en munkepanne. Det er en slags stekepanne som ble benyttet til å steke runde munker. Munkepannen består av et sett med runde skåler, i dette tilfellet syv skåler, hvor man snur munkene etter hvert som de stekes faste.

Munkene er laget av en slags pannekake-liknende røre som stekes til runde, små baller. De lages gjerne med gjær, natron eller bakepulver som hevingsmiddel.

Hanna Winsnes skriver i *Lærebog i de forskjellige Grene af Huusholdningen* fra 1845 om hvordan munkepanne er å foretrekke til å lage speilegg:

Man kommer smør i hullerne af en munkepande og når det er lysebrunt, knækker man et æg og helder sagte i smørret, men lader det kun steges, til

Hviden stivner, og Blommen er blød som paa forlorne Æg. (...) Istedesfor Munkepande kan en Stegepande bruges, naar den ikke er for stor.

På dansk heter munker æbleskiver, selv om det nå for tiden svært sjelden brukes epleskiver i bakverket. Men i *Frk. Jensens kokebok* fra 1901 står det: «Når er bagte på den ene side, kan der, forinden de vendes, lægges enten lidt æblegrød, et stykke kogt æble eller rabarberkompot i hver.» Også H.C. Andersen nevner «æblefylte æbleskiver» i eventyret *Krøblingen* fra 1872, hvor han beskriver en flott julefest på en dansk herregård.

Munkepanner var relativt godt utbredt på de større gårdene på Østlandet fra tidlig 1800-tallet. Man stekte munker til alle årstider, men det var særlig ved juletider og til uformelle julesammen-

komster at de var populære. Til munkene ble det gjerne servert et glass gløgg eller en annen søt drikk.

Denne munkepannen er av kobber. Og kobberslagere er kjent som håndverkere her i Norge fra slutten av 1200-tallet. Det var et ganske stort og vel ansett fag med laug fra 1744. Foruten munkepanner laget kobberslagerne vannstamper, puddingformer, fiskeformer og kjeler til forskjellige formål.

Museets munkepanne er omkring 52 cm lang, inkludert håndtaket. Selve stekepannen med de syv runde skålene til munkene er omkring 25 cm i diameter og med en høyde på 8 cm. Den dateres til andre halvdel av 1800-tallet. I Ringerikes Museums protokoll står følgende: «Munkepande, kobber med tre ben og håndtak av jern. Fra Hundstad i Hole. Gitt av fru Jørgine Ruud.»

FORFATTEROMTALE

Preben L. Johannessen, født 1957, er utdannet etnolog. Han arbeider som konservator på Ringerikes Museum og har skrevet flere artikler om forskjellige kulturhistoriske emner. Tidligere har Johannessen arbeidet på Bogstad gård, Norsk Folkemuseum og hos Byantikvaren i Oslo.

Abonnér på Heftet Ringerike!

SOM ABONNENT får du heftet rett i postkassen samtidig med den offisielle lanseringen og blir dermed blant de aller første som får den ferske utgivelsen.

IDEELT FOR DEG som bor utenfor Ringerike og Hole, men som likevel er interessert i lokalhistorien.

HEFTET RINGERIKE kan feire 100 års-jubileum i 2022. Heftet har kommet ut nesten hvert eneste år bortsett fra under andre verdenskrig.

HISTORIE går aldri ut på dato, og nå er de tidligere utgivelsene blitt scannet på nytt og gjort søkbare på stikkord.

SÅ BESØK vår nettside og bla i vårt rikholdige og spennende arkiv!

BESTILL DITT ABONNEMENT – ELLER TIDLIGERE UTGIVELSER HER:

www.heftet-ringerike.com

Eller du kan sende en epost til: heftetringerike@gmail.com

Som abonnent betaler du porto i tillegg til prisen på heftet, som er kr. 150.

VIL DU DELTA PÅ FORFATTERSEMINAR?

Lørdag 19. mars 2022 avholder vi seminar for nye og gamle forfattere på Klækken Hotell kl. 10–16.

Det er ingen kostnad for deltakerne og lunsj er inkludert.

BIDRAGSYTERE PÅ SEMINARET

- Fredrik Larsen, redaktør i *Aftenposten Historie*
- Sten Høyendahl, redaktør i *Hringariki*
- Frank Tverran, redaktør i *Ringeriksavisa.no*
- Gudmund Bakke, historiker og forfatter
- Gard Espeland, lokalhistorisk formidler

Påmelding på www.heftet-ringerike.com eller på epost til heftetringerike@gmail.com

FORSIDEBILDET 2021

Den kalde krigens periode regnes fra 1945 til 1990. Som medlem av NATO og nabo til Sovjetunionen var Norge i en utsatt posisjon i denne perioden.

Det var en opptrapping av forsvaret i Norge.

Luftforsvarets oppgave er å overvåke, men også å forsvare norske interesser. Jetjagerne er utstyrt med jetmotor og er svært hurtige. De hadde i perioden vanligvis kun én pilot som skulle manøvrere flyet og samtidig utføre skarpe oppdrag.

Det var kun menn som ble utdannet, vanligvis ved Luftforsvarets flygeskole på Værnes og videre flygerutdanning i USA eller Canada. I årets *Heftet Ringerike* blir jagerpiloter som bor eller har bodd i Ringerike spesielt omtalt.

*Heftet Ringerike inneholder eldre og nyere historie fra Ringerike og Hole.
Formålet er å fremme interessen for, samle og formidle folkeminne og lokalhistorie.*

*Heftet utgis av Ringerike Historielag, Ringerike Folkedansgruppe og
Stiftelsen Ringerikes Museum, som hver utpeker to representanter til redaksjonen.
Redaksjonen vurderer tips og stoff fra alle som ønsker å bidra.*

Vipps: 112700

Pris kr. 150,-

ISSN 0801-4353

9 770801 435004